ІНСТИТУТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

ЄВГЕН ПРИЧЕПІЙ

БОГИНЯ-МІСЯЦЬ
В ОРНАМЕНТАХ КЕРАМІКИ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ:
ВСТУП ДО СЕМАНТИКИ ТРИПІЛЬСЬКИХ ОРНАМЕНТІВ

Монографія

Київ–2025

УДК 130.2
П75

Рекомендовано до друку
Вченою радою Іституту культурології НАМ України
(протокол № 10 від 25.11.2025 року)

Виконано в межах фундаментального наукового дослідження
Інституту культурології НАМ України
за темою
«Регіональні дослідження та компаративні студії української культури:
семіотичні аспекти» (2022–2025 роки)

Керівник теми
ПРИЧЕПІЙ Є. М.
доктор філософських наук, професор
академік Української Академії політичних наук

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Юдкін І. М.
доктор мистецтвознавства, с.н.с.,
член-кореспондент Національної академії мистецтв України.
Лях В. В.
доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу Історії зарубіжної філософії
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України
Ткачук Т. М.
кандидат історичних наук,
завідувач відділу археології заповідника «Давній Галич».

П75 **Причепій Є.М.**

Богиня-Місяць в орнаментах кераміки Кукутені-Трипілля: вступ до семантики трипільських орнаментів: монографія / Причепій Євген Миколайович. — К.: Ін-т культурології НАМ України, 2025. — 192 с.

ISBN 978-966-2241-86-0

DOI 10.5281/zenodo.22095828

Для дослідження семантики (сенсу, значення) орнаментів Трипілля у роботі застосовано структурний метод. Автор виділив восьми- і семичленні структури, що, за його гіпотезою, приховують місяць, цикл якого трипільці ділили на вісім або сім фаз. Фази втілювали божества жіночої і чоловічої статі. В орнаментах основну роль відігравали богині. Виділено малий (вісім божеств) і великий (32 божества) пантеони трипільців. Висунуто концепцію, за якою за множинами знаків, з яких утворені орнаменти, приховується богиня (28 знаків), дві богині (56), три богині (84), чотири богині (112 знаків), термін вагітності (40 знаків).

Подано нову інтерпретацію ряду орнаментальних мотивів (сюжетів).

Для науковців — культурологів, філософів, істориків, мистецтвознавців, викладачів, аспірантів, докторантів, митців, працівників культури й усіх, хто цікавиться культурою України.

УДК 130.2

ISBN 978-966-2241-86-0

© Є. М. Причепій, 2025
© Інститут культурології НАМ України, 2025

ЗМІСТ

Переднє слово **7**

Від автора **9**

Вступ **11**

Розділ 1. Восьми- та семичленна структури — ключ до розкриття семантики кукутенсько-трипільських орнаментів **19**

1.1. Восьмичленні структури в орнаментах мисок Кукутені-Трипілля **21**

1.2. Семичленні структури в архаїчних і трипільських орнаментах **30**

1.3. Тотожність восьми- і семичленних структур у трипільських орнаментах **35**

Розділ 2. Проблема пантеону божеств. Два різновиди орнаментів **41**

2.1. Пантеон з 32 божеств **43**

2.2. Орнаменти, що символізують першу четвірку богинь **55**

2.3. Орнаменти, що утворені зі семичленних структур (з Богинь-місяців) **71**

Розділ 3. Класифікація семичленних структур за типами символів, що передавали фази 2 і 6 **75**

3.1. Семичленні структури з фазами 2 і 6 у вигляді трикутника-«лієчки» **78**

3.2. Семичленні структури з фазами 2 і 6 у вигляді сітчастих фігур **84**

3.3. Семичленні структури з фазами 2 і 6 у вигляді концентричних дуг, прямих і хвилястих ліній **92**

Розділ 4. Сакральні множини орнаментів Кукутені-Трипілля **97**

4.1. Місце множин знаків у визначенні семантики орнаментів **99**

4.2. Трипільські орнаменти, що позначають термін вагітності **104**

4.3. Сакральні множини, що виражають міфологію трипільців **108**

Розділ 5. Семантика окремих мотивів і сюжетів трипільських орнаментів **133**

5.1. Мотив «совиний лик» у світлі семичленної структури **135**

5.2. Жіночі образи в трипільських орнаментах: проблема семантики **147**

5.3. Богиня-Місяць і Богиня-Космос. Дерево **154**

5.4. Зміїна тематика та інші сюжети в трипільських орнаментах **164**

Післямова **173**

Summary **175**

Джерела ілюстрацій
Список використаної літератури **187**

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Монографія професора Причепія Є. М. присвячена дослідженню семантики орнаментів трипільців — перших землеробів, які жили на нашій землі від VI до III тисячоліття до н.е. Творці цієї культури залишили багато орнаментів на керамічному посуді. Очевидно, що ці орнаменти — своєрідна інформація про духовний світ трипільців. Однак вони й досі залишаються таємницею для вчених, хоча дослідники докладають значних зусиль, щоб проникнути в їхні сенси.

Ця праця — спроба віднайти ключ, за допомогою якого «читаються» орнаменти. Аналізу трипільських орнаментів передувало тривале вивчення й дослідження автором народних орнаментів. Зрештою вдалось знайти такий ключ, яким, на думку вченого, є структури (моделі, патерни), які можна виділити в орнаментах. Сформувавши ці структури, автор розпочав дослідження орнаментів на кераміці Трипілля.

Вихідними структурами, які надають можливість проникнути в сенси цих орнаментів, є структури з восьми і семи членів. Так, аналізуючи восьмичленні структури, автор досить переконливо показав, що вони символізують вісім фаз, на які трипільці ділили цикл місяця. Чотири з цих фаз вони вважали основними (фазами богинь), а чотири інші — неосновними (фазами богів). На цій підставі зроблено висновок про панування культу Богині місяця в міфології трипільців, про вісімку божеств в їхньому пантеоні.

З восьмичленної структури автор виводить семичленну структуру, яка, на його думку, була найбільш поширеною в орнаментах трипільців. На аналізі орнаментів науковець наочно демонструє тотожність цих структур. Виходячи з поширення семичленних структур у трипільських орнаментах, автор підсилює висновок про панування культу Богині місяця в культурі трипільців. Внаслідок цього всі трипільські орнаменти (або принаймні більшість з них) постали як гімн Богині місяця.

Здобутком праці професора Причепія Є.М. вважаємо порушення питання про склад божеств (пантеон) у міфології трипільців. Досліджуючи структури, за якими побудовані орнаменти, науковець дійшов гіпотетичного висновку, що крім вісімки божеств, що передавали фази місяця (цю вісімку він називає першим пантеоном), у трипільців існував пантеон з 32 божеств. Цей другий пантеон уміщував чотири місяці (один місяць — вісім божеств, чотири місяці — 4×8=32 божеств). Цю гіпотезу автор демонструє низкою орнаментів. Допущення такої кількості божеств явно ускладнює інтерпретацію орнаментів, але виділення патернів (варіантів, структур, моделей), в які могли бути об'єднані божества, дає змогу автору проникнути в сутність і цих складніших орнаментів.

Оригінальною, на нашу думку, є спроба автора проникнути в значення множин знаків, з яких утворені орнаменти. Він виділяє в орнаментах такі множини, як 28 (число Богині), 56 (число двох богинь), 84 (число трьох богинь), 112 (число чотирьох богинь) та 40 (термін вагітності жінки — 40 тижнів). У праці переконливо продемонстровано важливу роль цих чисел (множин знаків) у формуванні орнаментів.

Цікавим є аналіз автором семантики жіночих зображень і фігурок трипільців. Цей аналіз значно підсилив основну ідею монографії про ототожнення трипільцями жінки-Богині з місяцем.

Запропоновані автором методи аналізу трипільських орнаментів і здобуті ним результати надають можливість проникнути у міфологічний світогляд трипільців. Можна передбачати й більш широку перспективу, яку відкриває це дослідження. Трипільська культура входила до ареалу неолітичних і енеолітичних культур Середземномор'я. Ці культури, ймовірно, мали споріднені світоглядні ідеї. Тому висловлені автором думки будуть корисними у дослідженні символіки цих культур. (Автор наочно продемонстрував це під час аналізу символу лабрісу). Оскільки ці культури виникли з культури палеоліту, то висловлені ідеї можуть бути використані і під час дослідження згаданих культур. Автор продемонстрував це на прикладі збігу множин з 112 знаками на Моравській Богині (20 тис. р. до н.е.) і Богині з Більче Золоте (IV тис. до н.е.)

Пропонована праця важлива і тим, що вона, як це продемонстрував професор Причепій Є.М. у тексті, може стати ключем для проникнення і в семантику українських народних орнаментів. На прикладі ряду орнаментів рушників з Поділля автор показав, що в їхній основі лежать ті самі структури, що й структури трипільських орнаментів. Це означає, що сучасні народні орнаменти зберегли міфологію Богині місяця. Очевидно, що орнаменти як візуалізація первісної міфології, яка панувала вподовж тисячоліть, у незмінному вигляді донесли цю міфологію до наших часів. З цього випливає, що орнаменти, подібно генам, споріднюють нас з нашими далекими предками.

Дослідження професора Причепія Є.М. приваблює тим, що все розмаїття трипільських орнаментів пояснюється, виходячи з кількох ідей, що формально є ознакою їхньої правдоподібності. Якщо гіпотеза, що лежить в основі дослідження, виявиться правильною, тоді ідеї автора можна буде вважати новим словом у науці, виходом на нові рубежі в дослідженні світоглядів архаїчних культур. Слово за вченими, які безпосередньо досліджують ці проблеми.

Праця виконана в межах фундаментального наукового дослідження Інституту культурології НАМ України «Регіональні дослідження та компаративні студії української культури: семіотичні аспекти».

Доктор філософських наук, професор,
академік НАМ України Чміль Г. П.

ВІД АВТОРА

Монографія є продовженням й уточненням ідей, які ми виклали у книзі «Богиня-Космос і сімка божеств у первісних міфологічних уявленнях» [64]. У ній висловлена гіпотеза праміфу, згідно з якою люди часів пізнього палеоліту, неоліту й енеоліту поділяли одну і ту саму міфологію. В основі цієї міфології, на нашу думку, — уявлення про Космос, який був ототожнений з Тілом Богині і структурований відповідно до частин її Тіла. Ми шукали докази цієї гіпотези в структурах архаїчних символів та орнаментів, у міфах і казках. *У процесі цього пошуку переконалися у плідності структурного методу, зокрема у важливій ролі семи- та восьмичленних структур (і структур похідних від них) у пізнанні архаїчної символіки та орнаментів.*

У попередньому дослідженні [64] первісної символіки ми зверталися до трипільських орнаментів, але розвідки були несистематичні. У них не йшлося про розкриття суті цих орнаментів. Розглядалися лише окремі приклади, які, на нашу думку, підтверджували концепцію Богині-Космосу. Тепер, коли ми перейшли до систематичного аналізу орнаментів Кукутені-Трипілля, перед нами відкрилася дещо інша картина первісної міфології. Виявилось, що основним божеством у міфології трипільців була Богиня місяць, і всі архаїчні орнаменти слід тлумачити в цій перспективі. Попри ці зміни в розумінні архаїчної міфології структурний метод дослідження орнаментів залишився незмінним. Більше того, під нього була підведена основа, якої не вистачало в попередніх дослідженнях. Тому метод структурного аналізу архаїчної символіки й орнаментів нами збережений також у цій роботі, а предмет аналізу дещо змінений і конкретизований. Замість архаїчної символіки й орнаментів взагалі аналізуються орнаменти Кукутені-Трипілля, які відносяться до епохи енеоліту.

Структурний аналіз згадуваних орнаментів показав, що за ними приховуються божества (як правило, богині), що втілюють фази місяця. Завдяки цьому аналізу нам вдалося виділити дві складові трипільських орнаментів — символи, що позначають фази місяця (божества та їхню стать), і *множини знаків*, за якими приховуються тривалість циклу місяця й фізіологічного циклу жінки-богині (28 днів), термін вагітності жінки (40 тижнів) та інші множини знаків. Завдяки цьому дослідженню постала небачена досі картина духовного життя трипільців.

Пропонована інтерпретація семантики орнаментів є гіпотетичною, але є різниця між гіпотезою, яка творить міф, і гіпотезою, що стала на наукову основу. Нею є міра переконливості аргументів, їхня конкретність, опора на факти, усвідомлення недоліків, а також відкритість для їх подолання. Саме такою, на наш погляд, є запропонована гіпотеза. За її допомогою нам вдалося розкрити семантику численних орнаментів, хоча багато орнаментів залишаються ще не до кінця зрозумілими. Переконані, що в цьому дослідженні обрано слушну дорогу до вивчення семантики трипільських орнаментів.

Трипільський орнамент — це *візуалізація релігії* первісних землеробів, початки якої простежуються уже в пізньому палеоліті. До нас вона дійшла у вигляді символів та образів на кераміці. Але насправді первісна релігія проявлялася не тільки як графічні зображення. Вона наклала відбиток на всі прояви первісного мистецтва. Можливо, навіть точніше сказати, що вона є суттю цих проявів мистецтва. Декор в архітектурі, семи/восьмичленні октави в музиці, фігури танців (коло і т. ін.), орнаменти в прикладному мистецтві, татуювання, види прикрас («лунниці» біля вух та ін.) — усі ці феномени сформувались під впливом однієї і тієї самої релігії, одних і тих самих ідей. Звідси походить їхня структурна єдність і подібність. Тому, до речі, архітектура — це застигла музика. Очевидно, що в орнаментах прихована внутрішня єдність усіх цих проявів культури. Немає сумніву в тому, що певна гармонійна єдність усіх видів мистецтва закладена в структурах первісної релігії (міфологічного світогляду). Особливість орнаменту в тому, що він не є видом мистецтва або ж є особливим видом мистецтва. Подібно до того, як математика присутня у всіх науках, так орнамент, його структури і форми наявні в усіх видах мистецтва і дизайну. Саме це і мотивує нас вивчати цей дещо незвичний феномен. Орнаменти були і залишається проявом культури, який об'єднує людей у спільноти, пов'язує їх з минулим і землею, яку ми успадкували. Вони і сьогодні оточують нас. І хоча сучасна людина не усвідомлює значення їхніх символів, однак вони входять в нашу підсвідомість, формують ритми нашої культури. Споглядання їх збуджує підсвідомі сили, надає сенс життю.

Слід зазначити, що структурний устрій трипільських орнаментів цілком відповідає структурам ряду українських орнаментів. Це свідчить про їхню спорідненість. Ми не стверджуємо пряму спадковість. Ймовірно, зафіксовані в орнаментах ритми і пропорції культур перших землеробів Середземномор'я були успадковані нащадками цих культур і сприйняті сучасними європейськими культурами.

Щиро вдячний дирекції Інституту культурології НАМУ за надані сприятливі умови для написання роботи. Висловлюю глибоку подяку моїй дружині Тетяні Іванівні Причепій, без допомоги якої ця робота не була б підготовлена до друку.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Трипільська культура була відкрита наприкінці XIX ст. Вона належить до неолітичних й енеолітичних культур, тобто культур перших землеробів, які існували навколо Середземного моря. Ця культура була поширеною на території України, а також Молдови та Румунії, де отримала назву Кукутені. Під цією назвою вона більш знана в світовому науковому середовищі. Приблизні терміни існування культури — 5400–2700 р. до н.е. Вона не створила свого письма. Однак після неї залишився ряд артефактів (в основному керамічних виробів), на яких містяться символи, знаки та образи, часто у вигляді орнаментів. Вчені вважають, що в орнаментах трипільців закодований їхній духовний світ, і прикладають чимало зусиль, щоб зрозуміти цей світ. Орнаменти розглядаються як ключ для проникнення в нього. Однак попри значні зусилля дослідників, які вивчають цю культуру уже більше ста років (її вивченням займались в основному археологи), семантика трипільських орнаментів залишається не розкритою. Щоразу бракує такого тлумачення орнаментів, яке було б сприйняте науковою спільнотою. Це стимулює вчених продовжувати дослідження цих феноменів.

Може постати питання, для чого нам, людям XXI ст., знання духовного світу людей, які жили шість чи чотири тисячі років тому? Відповідь полягає в тому, що людина, на відміну від тварини, є культурною істотою, а культура є історичним явищем. Вона не зникає зі зміною епохи, а зберігається у трансформованому вигляді в культурі нової епохи. Структури трипільських орнаментів збігаються зі структурами сучасних народних орнаментів, божества, що втілювали цикл місяця, збереглись у вигляді зміїного царства Баби-Яги в чарівних казках. Є багато підстав вважати, що наші естетичні вподобання сформувалися під значним впливом симетричної семичленної структури, яка поряд з восьмичленною, передавала цикл місяця.

Усвідомлення культури передбачає знання минулих етапів її розвитку. Знання минулих етапів культури, як і знання своїх предків, є ознакою культурної людини. Крім цього, слід зазначити, що українці, молдовани і румуни, які успадкували землю Кукутені-Трипілля, мають неписаний обов'язок перед історією — дослідити цю культуру.

Є ще один момент, який підсилює важливість вивчення трипільської орнаментики. Кукутенсько-трипільська культура залишила величезну спадщину мальованої кераміки. Це означає, що вона надає більші можливості

у порівнянні з іншими культурами Середземномор'я для проникнення в духовний світ неолітичних та енеолітичних спільнот. Враховуючи те, що їхні міфологічні уявлення містили багато спільного, дослідження міфології наших земляків може стати проривом у розумінні міфології спільнот перших землеробів Середземномор'я взагалі. Оскільки символіка й орнаменти неоліту мають багато спільного з такими самими феноменами пізнього палеоліту, то проникнення в семантику трипільських орнаментів може стати ключем для розуміння і цих феноменів.

Трипільські орнаменти цікавлять нас ще й тому, що деякі з них майже у незмінному вигляді збереглися в українській народній культурі. Є достатньо підстав вважати, що розкриття семантики орнаментів трипільців може бути ключем до розуміння цих народних орнаментів. У процесі дослідження орнаментів Трипілля ми будемо показувати їхню спорідненість із сучасними народними орнаментами. Саме тому нове слово в розумінні сенсу трипільських орнаментів ми вважаємо актуальним.

Огляд літератури. Центральною фігурою трипільських орнаментів, за нашою гіпотезою, є місяць, точніше, Богиня, яка втілювала це світило. Місяць відігравав велику роль у світогляді первісних людей. Він був зручним мірилом часу. Його чотири фази — половина молодого, повний місяць, половина старого і місяць на переході від старого до молодого приблизно вкладались у 28 днів, які ділилися на чотири сімки. Крім цього, його цикл збігався з фізіологічним циклом жінки. Це, очевидно, викликало подив у первісних людей і могло стати основним фактором у формуванні культу жінки-богині, у піднесенні жінки до рівня небесної істоти. Виходячи з цього, слід зупинитися на тлумаченнях дослідниками ролі цього світила в первісній міфології та символіці.

Відома американська археологиня литовського походження М. Гімбутас (1921–1994) відзначає провідну роль жінки Богині в міфології неолітичних та енеолітичних культур народів, які населяли землі навколо Середземного моря, до яких належала і кукутенсько-трипільська культура. За всіма символами цих культур, на її думку, приховується Богиня: вона дає життя, втілює смерть і регенерацію. Богині властиві процесуальність, енергія, динамічність, вирування життєвої сили. З Богинею вона пов'язує і символіку місяця. Вчена відзначає, що символ місяця з'являється вже у верхньому палеоліті. Вона підкреслює асоціативний зв'язок місяця з такими символами, як роги бика, зміями, спіраллю і зазначає, що ці асоціації тривають тисячоліттями і після палеоліту. Вони наявні і в кукутенсько-трипільській культурі. Дослідниця відзначає: «У малюнках ваз Караново і Кукутені спіраль з місяцем або з фазами місяця є постійною темою» [117, p. 282].

Погоджуючись в основному з думками М. Гімбутас, варто зробити деякі уточнення. Дослідниця недооцінила потужність зв'язку Богині з місяцем, вона не побачила того, що давні люди ототожнювали Богиню з місяцем. Як це не дивно, але вчена не усвідомила того, що весь той динамізм, смерть і регенерація, які вона приписує Богині, походять від того, що вона є Богинею

Місяця — від зміни фаз місяця, від його вмирання і народження. Крім цього, знана дослідниця не надала належного значення поділу циклу місяця на фази, одні з яких могли втілювати богинь, а інші — богів. Вчена трактувала «чоловічі» символи місяця, зокрема, роги бика як «жіночі» символи.

Радянсько-ізраїльський дослідник первісної символіки А. Голан (1921–2007) у питанні про стать божества місяця займав протилежну позицію. Він твердив, що місяць втілює чоловіче божество. В його концепції первісного світогляду Богиня неоліту втілювала небо, а бог — землю, низ, плодючість. Типовим втіленням чоловічої плодючості був бик. «У неоліті землю втілював бог-чоловік. Земля характеризується плідністю. Бик підходить для втілення чоловічої продуктивної сили» [16, с. 54]. Він поряд зі змієм символізував підземелля, низ. Низ символізував і місяць. Звідси тісний зв'язок бика, змія і місяця як втілень бога низу. Те, що в ряді первісних релігій світило фігурує як божество низу, стало для А. Голана підставою для ідентифікації його як чоловічого божества. Дослідник визнає факт збігу фізіологічного циклу жінки і циклу місяця, але не надає йому належного значення. Він недооцінив факти, які свідчили про «жіночість» божества місяця. Слід віддати належне М. Гімбутас і А. Голану в тому, що *вони підкреслювали тісний зв'язок місяця зі змієм, биком та спіраллю*.

Місяць, точніше Богиню цього світила, вважав головною особою міфології західних європейців відомий англійський літератор та знавець міфології Р. Грейвс (1895–1985). У праці «Біла Богиня» він стверджував, що за трійками богинь, які простежуються в первісній міфології, приховуються три фази місяця — молодий, повний і старий місяці. «Потрійна Богиня…персоніфікувала древню жінку — жінку-творця і руйнівника. Як молодий місяць чи весна вона була дівчиною, як повний місяць чи літо, вона була жінкою, як старий місяць чи зима, вона була старою» [17, с. 133]. Думка автора про зв'язок потрійних богинь з фазами місяця заслуговує на увагу.

Значний вклад у дослідження трипільської символіки внесли українські археологи. Спроба відтворення системи міфологічних уявлень людей неоліту й енеоліту, заснована на аналізі архаїчної символіки і орнаментів, належить відомому українському археологу В. М. Даниленку [19]. На жаль, його праця виявилась незавершеною, до того ж позиція автора була скутою догмами історичного матеріалізму.

Ми не будемо зупинятись на аналізі здобутку наших вчених. Це детально зроблено у праці Т. Ткачука [95, с. 434–451]. Зазначимо, що ряд археологів підкреслюють домінування у трипільській символіці спірального мотиву. Вони вважають, що змієвидна спіраль стосується місячної тематики. Так Н. Бурдо зазначає, що спіраль символізує місяць і з часів палеоліту відтворює «безкінечне становлення, притаманне нічному світилу» [7, с. 57].

На сьогоднішній день в українській археології у питанні трипільських орнаментів панує концепція Т. Ткачука. Вона детально викладена в праці автора «Знакові системи трипільсько-кукутеньської культурно історичної спільності». (93, 94). На відміну від попередніх дослідників, які намагались

інтерпретувати наявні в трипільській орнаментиці окремі образи, виходячи з міфологічного і етнографічного матеріалу, Т. Ткачук заглибився у дослідження знаків цієї орнаментики. Це перше глибоке дослідження в такому ключі. Заслугою автора можна вважати систематизацію, класифікацію й статистичний аналіз цих знаків. На наш погляд, ця робота є зразком дослідження трипільської орнаментики в ракурсі, який цілком задовольняє потреби археологів. Однак цьому фундаментальному дослідженні властивий і певний недолік, який стосується спроби автора проникнути в семантику орнаментики.

Автор обирає предметом дослідження знаки, які є в орнаментиці. У розумінні цих знаків він відштовхується від поділу знаків Ч. Пірсом на знаки-ікони, знаки-символи й знаки-індекси. Своє дослідження він будує, відштовхуючись від знаків-ікон, тобто, знаків-образів, наявних в орнаментиці. Автор виділив 12 базових знаків, які, на його думку, лежать в основі орнаментики Трипілля-Кукутені. Такими є чорні круги, бордюри у вигляді стрічок, заповнені горизонтальними лініями, лінзоподібні овали, хвилясті стрічки, круги з хрестами всередині та ін. Семантику деяких з цих знаків, на його думку, встановили попередні дослідники. «Так, хвиляста лінія або стрічка визначена як знак змії (Бобринський А. А.) або води (Кричевський Е. Ю., Рибаков Б. А.), сегмент як знак місяця (Болсуновський К. В., Рибаков Б. А). Крім цих двох знаків-ікон, ми вважаємо, правильно інтерпретованими ще чотири знаки-символи. Це вертикальні ряди рисок і нахилених ліній — знаки води й дощу (Рибаков Б. А.), лінзоподібні овали — знаки зерна (Відейко М. Ю.), овал з двома напівовалами всередині — знак місяця (Рибаков Б. А.)» [94, с. 45]. У подальшому дослідженні він виділяє два шляхи. «Перший — спостереження над іншими знаками, які оточують знак, що досліджується. Другий — … визначити, на які знаки в тому ж оточенні … міняється графема, що нас цікавить. Інакше кажучи, ми досліджуємо семантичні поля знаку, звертаючи знову ж таки особливу увагу на знаки-ікони» [94, с. 45–46].

Недоліком такого фундаментального дослідження є, на нашу думку, прийняття результатів попередніх дослідників за істину. Тут мав би спрацювати декартівський принцип піддавати все сумніву. Якщо автор відкинув міфологічну традицію, то потрібно було *піддати сумніву* і її результати. Тому й наслідки дослідження виявились досить скромними. Семантичне поле по суті зводиться до констатації фактів супроводження знаку, що визначається, знаками-іконами. Так, визначаючи семантичне поле чорного кола, автор зазначає: «Беручи до уваги знаки-ікони, що супроводжують чорне коло, його семантичне поле на поселеннях III і IV фаз томашівської групи можна реконструювати так: місяць-серп (…), вода (…), рослини (…), драбина, тварина» [94, с. 48]. (У дужках вказано кількість випадків, які ми випустили, — Є. П). Семантичне поле чорного кола в петренській групі — серп-місяць, вода, змія, драбина, тварина і птахи [94, с. 49]. Виникає питання, якою логікою керувались творці цих орнаментів, групуючи в єдине місяць, рослину, воду, тварину і драбину? Що вони хотіли цим сказати? Відповіді немає.

На наш погляд, результат зумовлений неправильно обраним підходом до дослідження трипільської орнаментики. Автор прийняв за вихідне в аналізі знаки-ікони, тобто знаки (образи) чогось, на його думку, реального — місяця, дерева, умовної води і т. ін. і почав досліджувати знаки, що групуються навколо цих образів. Такий підхід доречний, коли йдеться про літопис чи про побутову розповідь, але він не спрацьовує за умови, коли перед нами міфологічний «текст». Якщо прийняти, що за цією орнаментикою приховується такий «текст», а не побутова розповідь, то її знаки є знаками-символами, вони стосуються міфологічної «реальності». А в тій «реальності» знаки-ікони мають зовсім інше значення і поєднуються за іншою логікою, ніж побутові знаки-ікони. У міфах місяць, змії, тварини, птахи, драбини не є образами навколишнього світу. Вони є символами міфологічного світу і їх супроводи не зумовлені їхніми відношеннями в реальному світі. Т. Ткачук вважає, зокрема, що трипільці сприймали місяць, як і ми його сприймаємо, коли бачимо в ньому астрономічне тіло. Насправді ж за місяцем і його фазами, як буде показано далі, приховувався цілий сонм божеств. Трипільський орнамент і його символіка — це не піктограма і не ієрогліфи, це особлива візуалізація загальноприйнятих релігійних ідей, яка передувала письму. Обмежена кількість ідей, втиснення їх у чіткі структури гарантували їх розуміння.

Натуралістичний підхід автора, який не визнає особливе бачення світу трипільцями, є першим фундаментальним недоліком дослідження. Іншим, методологічним недоліком є, на наш погляд, те, що автор поставив у центр дослідження знак. Виділивши схеми (те, що автор називає схемою, дещо подібне до нашого поняття *структури*), він основну увагу звернув не на пошук семантики цих схем (структур), а на дослідження перемінних знаків, що наявні в цих схемах. Щодо цього він зазначає: «Склавши типологічні ряди посуду, дослідивши схеми його розпису і визначивши зони, де розташовані дрібні перемінні знаки, можна розпочати парадигмальне відношення останніх» [95, с. 449]. На жаль, дослідження «схем розпису» зводилося тільки до їх систематизації і класифікації, автор не ставив питання, що стоїть за схемами, про їхню семантику.

Наш підхід до дослідження трипільської орнаментики базується саме на встановленні семантики структур. Елементи (знаки) залежать від структур і визначаються місцем у структурах. Тому *шлях до вивчення семантики цієї орнаментики має починатись із вивчення структур*. Зазначені недоліки не дали змоги авторові проникнути в сутність семантики трипільської орнаментики, однак ми усвідомлюємо важливість дослідження Т. Ткачука. Воно на довгі часи буде дороговказом для археологів. Автор провів титанічну роботу в упорядкуванні (систематизації і класифікації) великої кількості ілюстративного матеріалу. Так склалось, що ми сформували власну концепцію структурного аналізу орнаментів до знайомства з працею Т. Ткачука. Однак у дослідженні трипільських орнаментів названа праця стала нам у пригоді. З неї запозичено більшість ілюстративного матеріалу, який використаний у роботі. Ряд ідей було сформульовано саме завдяки праці Т. Ткачука, за що приносимо щиру подяку авторові.

Концептуальні засади дослідження. Наш аналіз орнаментики Кукутені-Трипілля побудований на певних принципах і методологічних засадах:

1. *Трипільські орнаменти приховують міфологічні образи й «сюжети», а не образи й картинки реальної дійсності.* Автор вважає, що за символами та образами трипільських орнаментів приховуються не реальні речі (вода, тварини, рослини), а міфологічні образи. Архаїчна символіка передає насамперед міфологію і тільки опосередковано може стосуватися реального світу. Це означає, що зображення змій, собак, биків і корів, птахів, дерев слід сприймати не як картинки дійсності, а як символічні образи, за якими мають приховуватися міфологічні божества. Орнамент — це не картинка реальності, на якій первісний землероб зображав навколишню дійсність. Він є передачею міфології, можливо, певних міфологічних сюжетів за допомогою залучення образів з реальності. Тому підхід Т. Ткачука, який виділяє знаки-ікони і намагається, спираючись на них, відтворити уявлення трипільських людей про світ, нікуди не приведе. Так названі знаки-ікони — це не предмети реальності, а міфологічні образи, значення яких розкривається через включення їх у структуру, в якій вони пов'язані з іншими міфологічними символами та образами. За зображенням місяця-серпа трипільців приховується реальний місяць. Вони, як і ми, ділили його цикл на фази. Але на цьому збіг наших поглядів завершується. Ми бачимо у Місяці астрономічне тіло, а трипільці вбачали в ньому Богиню, а за його фазами — божества. Вони сприймали реальність у міфологічному контексті, у рамках, що задаються міфами, а ми сприймаємо в науковому контексті.

2. *В аналізі орнаментів слід враховувати принцип протилежності жіночого й чоловічого початків*. У світогляді первісних людей важливу роль відігравала протилежність жіночої і чоловічої статей. Їхні звичаї значною мірою регулювалися цією протилежністю. Цілком природно, що ця протилежність була перенесена ними зі свого малого світу на великий світ. Усі речі навколишнього світу в мовах народів (за рідкісним винятком) мають стать. Немає нічого дивного в тому, що протилежність жіночого і чоловічого початків фігурує і в міфології. Поділ божеств на богинь і богів простежується у міфології чи не всіх народів світу. Звідси цілком природно припустити, що в орнаментах, які відтворюють міфологію і божеств, фігурує принцип протилежності. Ми назвали протилежність принципом, виходячи з того, що вона не тільки наявна в орнаментах, а й виконує певну *організуючу роль* в цих орнаментах. Іншими словами, ми допускаємо, що в побудові орнаментів має бути зафіксована протилежність чоловічого і жіночого початків. Як буде показано далі, ця протилежність виражалася у розмірі символів (жіночі символи, як правило, були більші за розміром у порівнянні з чоловічими), у різних кольорах, якими позначали ці символи, у нехтуванні чоловічими символами (іноді орнаменти утворювали тільки з жіночих символів). На жаль, дослідники орнаментів майже не приділяють уваги цьому принципу побудови орнаментів.

3. *Оскільки орнамент є структурою, у його дослідженні застосовується структурний метод.* Орнамент є певним чином організованою (упорядко-

ваною) одиницею (цілим), утвореною з певної кількості символів. Уже саме упорядкування символів і їхня визначена кількість дають змогу вбачати в орнаменті структуру. Звідси випливає правомірність застосування структурного методу до вивчення орнаментів. Автор дійшов висновку про плідність застосування структурного методу ще до вивчення трипільської орнаментики в попередній книзі «Богиня-Космос..» [64], але там аргументи щодо застосування цього методу були не достатньо обґрунтованими. Досліджуючи трипільські орнаменти, ми переконалися, що за орнаментальними структурами приховуються фази місяця і божества, що їх втілюють. З огляду на те, що фази місяця могли фігурувати як божества з усталеною кількістю осіб чоловічої і жіночої статі, можна вважати правомірним застосування структурного методу в дослідженні орнаментів, в яких могли бути відображені ці фази (божества). Структурний метод розглядає структуру як щось стійке й незмінне, порівнюючи з елементами. Останні можуть змінюватись, а структура залишається незмінною. При інтерпретації символіки і орнаментів структура має першорядне значення, окремий символ набуває чіткого значення тільки через уміщення до структури.

4. Ми, як і Т. Ткачук, відходимо від методів міфологічної школи, яка при проникненні в семантику орнаментів відштовхувалась від міфологічних і етнографічних даних. Ми вважаємо, що дослідження семантики орнаментів має бути засноване на дослідженні самих орнаментів, порядку розташування їхніх символів, на виявленні структур символів. Звичайно, без переходу від символічних структур до предметів, які вони символізують, інтерпретація символів неможлива. Але на відміну від міфологічної школи, яка *інтерпретувала окремий символ, ми інтерпретуємо структуру символів.* Така інтерпретація значно зменшує вірогідність помилок.

Аспекти дослідження трипільських орнаментів. Орнаменти є складними феноменами. З одного боку — це матеріальні факти, образи чи символи, які колись (час) і десь (місце) певним способом вигравіювані чи намальовані певною фарбою на певних матеріальних речах. З іншого боку, їх можна розглядати як окрасу речей. А ще орнамент може бути передачею певної інформації, яку хотіли втілити його творці. Цим зумовлено те, що його в різних аспектах вивчають археологи, мистецтвознавці, культурологи. Для археологів орнаменти є насамперед *матеріальними* фактами. І як такі, вони відіграють велику роль в процесі пізнання просторово-часових відношень і причинових зв'язків, характерних для спільнот — творців цієї культури. Як зазначає Т. Ткачук, «саме через своєрідність орнаментації та форми кераміки, на якій вона нанесена, виділена ця культурно-історична спільність, окреслюється й уточнюється територія, яку вона займала, з'ясовуються етапи її розвитку, досліджуються локальні варіанти, фази їхнього існування, вивчаються питання щодо їхньої хронології, синхронізації різних локальних груп між собою, зв'язків між ними, а також мікрохронологія окремих поселень [95, с. 433]. Археологів по суті мало обходить проблема семантики орнаментів. Принаймні до тепер, не маючи достеменного знання про

значення орнаментів, вони чудово використовували їх як матеріальні факти в процесі дослідження. Так, Я. Яковишина розглядає орнамент як засіб побудови класифікаційних схем, які «допомагають намітити хронологію пам'яток трипільської культури» [114, с. 123]. Такий самий підхід до трипільських орнаментів як матеріальних фактів простежується у статті Д. Желяги [119]. Розглядаючи орнаментальні системи пам'яток трипільської культури Середнього Подністров'я, автор виділяє три системи орнаментики і використовує їх як просторово-часові маркери для встановлення різного роду зв'язків між трипільськими поселеннями.

Окремо слід відзначити статистичний метод дослідження знаків, який застосував Т. Ткачук [95]. Зі збільшенням чи зменшенням кількості знаків на різних етапах розвитку культури він робить висновок про розквіт чи занепад її. Це, справді, важливий показник стану духовного світу давніх людей, однак він не сприяє проникненню в семантику цих знаків.

Хоча археологи переймалися трипільськими орнаментами як матеріальними фактами, слід віддати їм належне в тому, що вони першими почали вивчати трипільські орнаменти, згрупували їх у «мотиви» — групи елементів (усталені одиниці), які повторюються. Виділивши мотиви і назвавши їх, *археологи надали їм статусу предмета для наукового вивчення*.

Свій підхід до трипільських орнаментів властивий мистецтвознавцям. Вони вивчають естетичний аспект цих феноменів. Сюди можна віднести майстерність зображення окремих символів, гармонію їхнього поєднання, всього того, що належить до сфери прекрасного. Мистецтвознавці, як і археологи, можуть досліджувати орнаменти, абстрагуючись від їхнього змісту, тобто семантики. Це один з прикладів того, що для мистецтва головним є форма, а не зміст. Мистецтвознавчий аспект трипільських орнаментів ґрунтовно досліджено в дисертації О. Годенко-Наконечної [15]. Вчена провела значну роботу в упорядкуванні фактичного матеріалу, в уточненні термінології, що стосується мотивів орнаментів, відзначила їхні естетичні особливості. Автор з вдячністю використав багатий фактичний матеріал, наведений в її дисертаційній роботі.

Наш підхід до трипільських орнаментів, який умовно називаємо *культурологічним,* відрізняється від підходів, властивих археологам і мистецтвознавцям. У ньому головним завданням є *проникнення в семантику цих орнаментів.* Автор, звичайно, опирається на здобутки археологів і мистецтвознавців. Заслугою цих дослідників, як уже відзначалось, є виділення мотивів. Особливістю мотивів є їхня *повторюваність*. Це означає, що за мотивами приховуються *загальні поняття, ідеї* первісної міфології. І як загальні поняття вони можуть виходити за рамки окремого поселення і навіть окремої культури, можуть передаватися від епохи до епохи. Це означає, що трипільським орнаментам можуть бути властиві мотиви, ідеї яких є *умовно вічними*. Саме з цього погляду вони можуть вивчатися культурологією.

Розділ 1

ВОСЬМИ- ТА СЕМИЧЛЕННА СТРУКТУРИ – КЛЮЧ ДО РОЗКРИТТЯ СЕМАНТИКИ КУКУТЕНСЬКО-ТРИПІЛЬСЬКИХ ОРНАМЕНТІВ

1.1. ВОСЬМИЧЛЕННІ СТРУКТУРИ В ОРНАМЕНТАХ МИСОК КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ

Досліджуючи народні орнаменти, зокрема орнаменти рушників Східного Поділля, а після й архаїчні орнаменти, автор дійшов висновку про плідність структурного методу. Нами зокрема були виділені восьми- і семичленні структури в побудові орнаментів. І, приступаючи до вивчення трипільських орнаментів, ми вже були орієнтовані на те, що цим орнаментам можуть бути властиві семи- і восьмичленні структури. Нам не було достеменно відомо, що приховується за цими структурами, але їх наявність у будові орнаментів була очікуваною.

Структурний метод передбачає два етапи: перший — виділення структур, другий — надання їм значення, тобто, визначення того, що приховують ці структури. Виділення структур пов'язане з певними труднощами. Структури безпосередньо не подані, їх потрібно «побачити», відкрити. Структура — це певна кількість елементів і певне їхнє упорядкування (їхнє відношення між собою), що залишаються постійними при зміні самих елементів. Іншими словами, структура до певної міри незалежна від елементів. Отже, приступаючи до структурного аналізу трипільських орнаментів, автор уже мав певний досвід оперування структурами. Він «бачив» структури, розумів важливість їхньої ролі в орнаментах і намагався відшукати сенс, який прихований за ними та їхніми елементами.

При дослідженні трипільських орнаментів нам від самого початку вдалося виділити восьмичленні структури, які трипільці часто зображали на мисках.

Є певні підстави, що дають нам право вбачати за певною сукупністю елементів орнаменту структуру, а не випадковий збіг цих елементів. Структура, по-перше, передбачає визначену кількість елементів, тобто, повторюваність певної кількості їх, чого не гарантує їхня випадкова сукупність. У нашому випадку йдеться про орнаменти, в яких повторюється вісім символів. По-друге, структура має включати *різноякісні* елементи. Елементи (символи) восьмичленних структур, які наявні на трипільських артефактах, діляться на два відмінні класи — А і В, по чотири елементи в кожному класі. По-третє, ці елементи *упорядковані певним чином*. Вони розміщені так, що елементи класу А чергуються з елементами класу В.

Зустрічається простий і складний варіанти структури. У першому чергуються два елементи. Так, на цій мисці з Кошилівців зображено чорний

Іл. 1.

Іл. 2.

Іл. 3.

Іл. 4.

хрест з місяцем-серпом і білий трикутник з чорним сегментом біля вінчика (іл. 1.: Годенко-Наконечна, іл. 40–2.) На іншій мисці з поселення Майданецьке (іл. 2.: Ткачук, с. 134–88, за М. Шмаглієм) промені косого хреста чергуються з овалами, в яких зображені птахи у формі місяця-серпа, або місяць у формі птахів. У простому варіанті наявні чотири елементи А і чотири В. Це структура АВАВАВАВ. Орнаменти такого варіанта зустрічаються досить рідко.

Складний варіант восьмичленної структури характеризується тим, що в ньому один з класів (назвемо його класом А) поділився на два підкласи — А' і А''. Він представлений в орнаменті цієї миски з Піщаної (іл. 3.: Ткачук с. 26–1 за В. О. Круцом). Тут по кругу зображено два великих овали з хвилястими лініями всередині і два невеликі круги з такими самими лініями. Між ними розміщено чотири *однакових за розміром*, малі овали, *розташовані біля вінчика миски*. Ми відносимо ці чотири елементи до класу В, чотири інших — до класу А і вважатимемо, що останній розділився на підкласи — А' і А'', в кожному з яких по два елементи. Ця структура має вигляд: ВА'ВА''ВА'ВА''.

Орнамент миски з Більча Золотого (іл. 4.: Ткачук, с. 202–1) утворений з двох великих овалів з хвилястими лініями і двох менших овалів без ліній. На периферії біля вінчика розміщено чотири чорні сегменти, обведені білою смугою. Це також восьмичленна структура, в якій клас А поділився на два класи, а чотири елементи класу В *однакові й розміщені біля вінчика*. Прикладів подібних орнаментів є досить багато.

Про те, що тут ми маємо справу з поділом одного класу на два підкласи, свідчить цей орнамент з Раковців (іл. 5.: Мицик, с. 194, за К. Черниш). Хоча він нанесений на покришку, а не на миску, але це не змінює його суті. Він є орнаментом на кругові. Тут восьмичленна структура утворена з чотирьох малих півовалів з крапкою всередині, що *розташовані біля вінчика миски* (клас В) і чотирьох овалів (клас А), в яких зображені косі хрести зі знаками між променями. У класі А спостерігається відмінність: одна пара з протилежно розташованих овалів більша від

двох інших овалів і знаки, що розміщені в них, дещо відмінні. Для нас тут важливо те, що ця структура наглядно показує поділ класу А на два підкласи (А’ і А’’). Про те, що ці чотири овали належать до одного класу, свідчить їх позначення однаковими символами — косим хрестом.

Іл. 5.

Крім усталеної кількості елементів, структура передбачає певний *порядок у їхньому розташуванні*. У нашому випадку цей порядок проявляється в тому, що елементи класу А перемежовані елементами класу В. У випадку, коли клас А не поділений на підкласи, цей порядок має вигляд — АВАВАВАВ, коли ж клас А поділений на підкласи, структура має вигляд — А’ВА’’ВА’ВА’’В. Іще однією ознакою восьмичленної структури з поділом класу А на два підкласи є те, що елементи класу В, як правило, *однакові, менші за розміром і розташовані біля вінчика*.

Для визначення сукупності цих восьми елементів як структури певне значення має також те, що вони зустрічаються досить часто. Т. Ткачук у книзі [93], за нашими підрахунками, відзначає наявність більше, ніж 200 мисок з такими орнаментами. І наносились вони, як правило, на вироби одного і того самого типу (на миски), а також те, що останні належать до однієї культури. Зазначені чинники зводять до нуля можливість випадкового збігу в кількості й розташуванні елементів. Вони свідчать про те, що перед нами *усталене упорядкування* елементів, тобто, структура. У природі за структурою лежить *закон*, коли ж ідеться про феномени культури, якими є трипільські орнаменти, то тут за структурою прихована важлива *світоглядна ідея*, яка стимулювала саме таку кількість і таке упорядкування елементів та повторення цього порядку в різних проявах. Зазначимо широкий ареал (від Черкащини до Молдови) побутування артефактів з такими орнаментами, а також значний часовий діапазон.

Виділивши восьмичленну структуру і маючи певний досвід оперування нею, ми можемо вбачати (розпізнавати) цю структуру і в орнаментах, в яких вона не так очевидно зображена. Так, на орнаменті з с. Томашівки (іл. 6.: Мицик, с. 9) головне місце займають два великі овали, яких перетинають дві хвилясті лінії. Зверху і знизу овали позначені *концентричними* дугами. Між дугами біля вінчиків миски зображено тричленні структури, що складаються з двох горизонтально розміщених маленьких овалів і дещо більшого вертикального овалу між ними. Очевидно, що чотири однакові малі овали належать до класу В, а два великі овали і два менші овали, що розміщені між малими, належать до класу А. У такому випадку цей орнамент являє собою

Іл. 6

Іл. 7

восьмичленну структуру, в якій овали розміщені за варіантом A'BA''BA'BA''B. Відзначимо такі моменти: деяким овалам (елементам) класу А притаманна концентричність дуг і хвилясті лінії в них.

Аналогічною до розглянутої є структура символів, що зображена на мисці з Тальянкового, (іл. 7.: Мицик, с. 174). Тут також наявні два великі (незамкнені?) овали, утворені з *концентричних дуг*, а зверху і знизу біля вінчиків миски зображені по три півовали. При цьому середній півовал значно більший від двох інших. Очевидно, що незамкнені дуги тут фігурують як великі овали, і вони разом з більшими півовалами утворюють четвірку (клас А), а *однакові* менші півовали — іншу четвірку (клас В), при цьому клас А розділився на два підкласи. Ці два приклади демонструють евристичну (пізнавальну) роль структур. Не сформувавши уявлення про восьмичленну структуру на простих прикладах, не можна вичленити їх у цих двох дещо складніших випадках.

Повторюваність восьмичленної структури, її поширення і те, що вона відтворюється за допомогою різних елементів, свідчить про те, що *вона відігравала важливу світоглядну роль у житті трипільських спільнот*. Оскільки світоглядом тоді була міфологія, то можна допустити, що за символами структури приховані божества. Це припущення засноване на тому, що тільки світоглядно-міфологічні ідеї мали таку силу, щоб впливати на повторення будови орнаментів.При цьому йдеться не про повторення однакових символів (однакових малюнків), а про повторення порядку розташування різних символів, тобто, повторення структур.

Іл. 8

Друге припущення, що випливає з першого, полягає в тому, що два класи символів можуть позначати стать божеств. З досліджень міфологічного світогляду первісних людей відомо, що протилежність чоловічої і жіночої статі відігравала важливу роль в упорядкуванні людьми навколишнього світу. Два типи символів (А і В) і їхня певна протилежність (одні більші — інші менші) дають підставу вважати, що вони позначають богинь і богів, а структура в цілому передає дві четвірки божеств. Цю думку ми висовуємо як гіпотезу.

Іл. 9

Висловлена здогадка підсилюється орнаментами цих двох мисок з колекції Платар (Іл. 8.: Енциклопедія, с. 260; іл. 9.: Енциклопедія, с. 198). Орнамент з миски (іл. 8) є восьмичленною структурою. Він

складається з двох великих, дещо деформованих овалів, яким надано вигляд умовних «облич», одному з двома «очима», другому — з трьома (ця «недоречність» стане зрозумілою з подальшого аналізу орнаментів). Ці овали позначені хвилястими лініями, які часто є на більших овалах. Великі овали розмежовані двома меншими, позначеними прямими хрестами. Між цими чотирма овалами біля вінчика миски розміщені однакові малі чотири півовали. Очевидно, що останні належать до класу В (вони розміщені біля вінчика миски, менші й однакові), а два більших і два менших овали — до класу А.

В орнаменті з миски іл. 9 чотири однакові фігури мають обличчя людини з очима і ротом, що нагадує місяць-серпик. Вони дещо менші від трьох інших фігур. Ці три інших фігури подібні до більших символів з орнаменту іл. 8. Вони нагадують обличчя: їм властиві очі, але відсутні роти. На двох з них також зображені хвилясті лінії. Що стосується четвертої фігури, то з її ідентифікацією виникають проблеми. Автор вважає, що нею є дещо подовжений ромб. Проте не виключено, що це може бути лінзочка — умовна назва символу, що часто вживався у трипільських орнаментах. Забігаючи наперед, скажемо, що лінзочка, як і ромб, позначала жіночу стать божества, яке приховувалося за ним. З огляду на це ми можемо висунути гіпотезу, що три більші фігури разом з ромбом (лінзочкою?) символізують жіночі божества, а чотири однакові інші — чоловічі. Такий висновок про поділ символів на два класи божеств був зроблений автором не лише на підставі цього орнаменту. Він випливає з аналізу сотень народних та архаїчних орнаментів. Фактор домінування жіночих символів над чоловічими (жіночі символи як правило більші, чоловічі — менші, їх часто взагалі випускали) відображав провідну роль жінки в міфології первісних землеробів. У кожному разі розглянуті два орнаменти, на яких зображено «обличчя» на місці символів, дає підставу вважати, що за восьмичленною структурою приховані божества.

На підставі згаданих орнаментів вдалося сформувати гіпотезу про вісімку божеств, які могли приховуватися за символами восьмичленної структури. Проте залишалося незрозумілим, що позначають ці божества, адже вісімка божеств могла фігурувати і як позначення восьми сторін світу чи восьми періодів річного циклу сонця. (Так принаймні інтерпретували хрест і похідну від нього восьмичленну структуру деякі дослідники). Питання, що приховувалося за цією вісімкою, залишається відкритим. Необхідно було визначити, що конкретно втілювала вісімка кукутенсько-трипільських божеств у восьмичленній структурі. Потрібен був прорив, який би розкрив значення (сенс, семантику) вісімки божеств у восьмичленній структурі, а через неї і в трипільських орнаментах взагалі. (Йдеться, отже, не про значення окремого символу, а про значення структури, в яку згруповані символи).

Цей інтуїтивний прорив відбувся внаслідок аналізу деяких орнаментів. Автор «побачив» при дослідженні цього орнаменту на вазі зі спорідненої з Трипіллям культури Кукутені, Трушешти, Румунія (іл. 10,: Gimbutas, s. 233), що *за восьмичленною структурою приховувалася вісімка фаз (і божеств)*

Іл. 10

циклу місяця. Тут по кругу зображено чотири пси з чітко позначеною чоловічою статтю, які чергуються з дисками, перекресленими пучками концентричних ліній. Над псами розміщені місяці-серпики. Для інтерпретації цього рисунка слід зазначити, що з попередніх досліджень трипільських орнаментів нами було помічено, що концентричними лініями трипільці позначали жіночу стать істот, що стоять за символами. (На іл. 7 і 8 концентричними дугами позначені великі «жіночі» символи). Отже, чотири пси-самці з місяцями-серпами в орнаменті чергуються з четвіркою місяців, позначених жіночими символами. (Місяці-серпи, до речі, часто зустрічались і на попередніх прикладах восьмичленних структур). На підставі цих фактів виникла здогадка, що ця вісімка символів позначає цикл місяця, що восьмичленна структура виражає поділ його циклу на вісімку фаз — четвірку жіночих фаз (круги з пучками концентричних ліній) і четвірку чоловічих фаз (пси з місяцями-серпиками).

Іл. 11

Такий висновок про вісімку фаз підсилюється орнаментом цієї миски з Більче Золотого (іл. 11.: Ткачук, с. 207–1). Тут є два великі овали, два менші кружки, поділені навпіл, і чотири місяці-серпи (?) біля вінчика. Це типова восьмичленна структура, що розміщена по кругу. Два великі овали позначені S-подібними символами (зигзагом, змійкою). Можна допустити, що найбільші овали позначають повний місяць і за симетрією місяць на переході від старого до молодого. Тоді змійкою позначений *поворот у напрямі змін місяця* — перехід від зростання до спадання і навпаки. (Очевидно, що дві хвилясті лінії в більших овалах розглянутих раніше восьмичленних структур виражають цю саму ідею). Менші кружки поділені навпіл. Так, очевидно, виражені фази половини молодого і старого місяців. Два овали і два кружки — це чотири жіночі фази. Що стосується чотирьох *однакових фігурок* (місяців-серпиків?), що *прилегли до вінчика миски*, то вони, слід думати, позначають чоловічі перехідні фази.

Можна навести й інші аргументи, які підсилюють нашу здогадку (інтуїцію), згідно з якою за восьмичленною структурою приховуються фази місяця. Ця структура розміщена по кругу, отже, передає циклічні явища. При цьому ці явища відігравали важливу роль у житті первісних спільнот. Таких явищ (процесів) в навколишньому середовищі не так вже й багато. У цю структуру можна вписати цикли Сонця й Місяця. Оскільки в ряді орнаментів наявні зображення Місяця, то логічно допустити, що за вісьмома символами приховані вісім фаз цього світила.

З розглянутих орнаментів випливає, що цикл місяця трипільці (ймовірно, також представники інших перших землеробських культур Середземномор'я) ділили на вісім фаз. Ми надали їм такого умовного позначення: фаза 1 — молодий місяць (Ч — чоловіча); фаза 2 — половина молодого місяця (Ж — жіноча); фаза 3 — місяць на переході від молодого до повного (Ч); фаза 4 — повний місяць (Ж); фаза 5 — місяць від повного до половини (Ч); фаза 6 — половина старого місяця (Ж); фаза 7 — старий місяць (Ч); фаза 8 — місяць на переході від старого до молодого (Ж). З попереднього аналізу восьмичленних структур ми зробили висновок, що кожну фазу втілювало певне божество — чоловічої або жіночої статі.

Отже, ми вважаємо, що важливою світоглядною ідеєю, що приховувалася за восьмичленною структурою трипільських орнаментів, була вісімка фаз Місяця (і божеств, що їх втілюють). Нас може здивувати, що в міфології перших землеробів Місяць, а не Сонце був основним божеством і при цьому божеством жіночої статі. Така його роль, ймовірно, зумовлена рядом факторів. Ймовірно, головним чинником був той, що сидеричний цикл Місяця (приблизно 28 діб) і фізіологічний цикл жінки збігалися. Цей факт очевидно викликав подив у первісних людей. Він підносив жінку до рівня космічної істоти. Вплив Місяця підсилювався тим, що його цикл був зручним мірилом часу. Сім днів циклу Місяця — тиждень, чотири тижні — місяць, 13 місяців — рік. До того ж первісні люди встановили, що цикл Місяця може бути мірилом інших циклів: цикл вагітності (280:28=10), цикл Сонця (365:28=13). Все це підносило Місяць над іншими світилами, які фігурували як божества. Він (себто Богиня-Місяць) вважався гарантом небесної гармонії. Зв'язок Місяця з числами вісім (вісім фаз), сім (чотири сімки у 28-денному циклі) та з числом 28 відіграв важливу роль у розбудові множин знаків, що фігурують у трипільських орнаментах.

Розглянуті чинники зумовили те, що Богиня-місяць посідала провідне місце в архаїчній символіці. Це, очевидно, відчувають і дослідники первісної символіки, які надають посилену увагу цьому світилу. Недоліком їхнього підходу є те, що вони в своїй інтерпретації символіки Місяця не брали до уваги його фази. А. Голан взагалі не бачить цих фаз. М. Гімбутас наводить їх, але не виділяє їхньої кількості і не вбачає в них божеств різної статі. Т. Ткачук визнає наявність фаз місяця у трипільців. Але він бачить лише три фази «місяць у першій чверті — повний місяць — місяць в останній чверті» [94, с. 51]. Він не помітив того, що насправді трипільці ділили його цикл на вісім фаз. Але головний його недолік полягає в тому, що він розглядає місяць як астрономічне тіло, а не як феномен міфології. Недоліком попередніх досліджень є й те, що їх автори на вбачали за його символами божеств чоловічої і жіночої статі. Звідси і така суперечливість в інтерпретації Місяця: А. Голан бачить у ньому тільки чоловіче божество, а М. Гімбутас — тільки жіноче. І кожен з них наводить досить переконливі аргументи.

Наш висновок, згідно з яким за восьмичленною структурою трипільсь-

ких орнаментів приховується вісімка фаз циклу місяця і вісімка божеств, збігається з кількістю божеств у моделі святилища із Zarkou (неоліт, Thessaly, Греція). М. Гімбутас зазначає, що модель складалася з двох приміщень, у яких розміщувалося вісім фігурок [117, p. 89]. «Більша фігурка разом з меншою схематизованою фігуркою займала ліве приміщення, шість інших були розташовані навколо печі в іншому приміщенні. Розмір і місце фігурок, ймовірно, відповідали їхній ієрархії». Деяке уявлення про цих фігурок дають також знаки, які розміщені на них. Автор відзначає, що «більша фігурка в лівому приміщенні (ймовірно, головна богиня) акуратно помічена трьома лініями між грудьми і на обличчі та шевроном, розміщеним ззаду. Три інші, дещо менші фігурки (менші в ієрархії?) позначені подібним же чином. Решта фігурок погано збереглася, але, очевидно, належала до цієї ж категорії» [117, с. 89]. Ймовірно, що чотири фігурки, які погано збереглися, втілювали божеств чоловічого роду. На наш погляд, причиною такого збереження богів було менш ретельне формування їх фігурок, що відображало їхній статус у порівнянні з богинями. Дослідниця відзначає, що одна фігурка Богині виділялась від трьох інших. Це, очевидно, була Велика Богиня, Богиня-Мати, яка втілювала повний місяць. Хоча ця вісімка божеств належить неолітичній культурі, але збіг з нею трипільських орнаментів з восьмичленними структурами свідчить про спільність міфології цих культур.

Отже, загадку восьмичленної структури, що панувала в трипільській і можливо в усіх землеробських неолітичних культурах Середземномор'я, на рівні гіпотези можна вважати вирішеною. За нею приховується вісімка фаз (божеств) місяця. Справа за наступним аналізом символіки: він або підсилить, або поставить під сумнів зроблений висновок.

Чотиричленна структура. З восьмичленною структурою тісно пов'язана чотиричленна. Це структура, утворена з одних лише символів, які позначали богинь. Тут слід відзначити досить поширене правило трипільської орнаментики, згідно з яким символи божеств чоловічої статі могли не брати до уваги. Очевидно, таке ігнорування вписувалося в рамки міфології, в якій головна роль відводилась Богині. Але ігнорування має і символічні

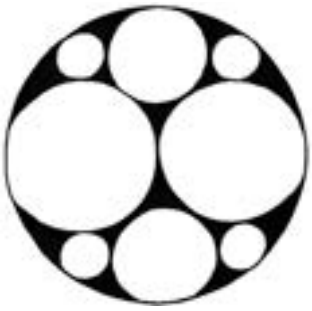

Іл. 12

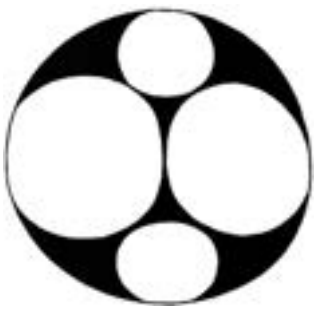

Іл. 13

підстави. З одного боку, Богиня-місяць складалася з восьми фаз, де була кількісна рівність жіночих і чоловічих фаз. Однак, з іншого боку, Богиня-місяць (28 днів) складалася з чотирьох сімок, які фігурували як богині. У цьому разі місяць можна трактувати як четвірку богинь, не беручи до уваги четвірку богів-чоловіків. Ймовірно, з цього виводилася можливість ігнорування символів богів.

Ми виходимо з того, що чотиричленна структура є скороченою восьмичленною. Такий висновок можна зробити, порівнюючи деякі чотиричленні структури з восьмичленними.

Так, на цих двох мисках з Незвиська III зображено восьмичленну (іл. 12.:Ткачук, с. 164–1) і чотиричленну (іл. 13: Ткачук, с. 164–2) структури. На першій з них *біля вінчика* миски розміщені чотири *менші символи*, які на підставі зазначених властивостей були ідентифіковані як символи богів. На іншій мисці наявні чотири великих символи, які були ідентифіковані як Ж — символи, а чотири менші символи відсутні. Це дає підставу вбачати в чотирьох символах цієї миски одних богинь. Аналогічну пару можна бачити на двох мисках з Ворошилівки (іл. 14.: Ткачук, с. 212–4; іл. 15.: Ткачук, с. 212–5).

На іл. 14. зображена восьмичленна структура з чотирма меншими кружками біля вінчиків. На іл. 15 менші символи відсутні, а чотири більших символи аналогічні символам восьмичленної структури. Як і в попередньому випадку, можна зробити висновок, що символи цієї структури позначають одних богинь.

Очевидно, що четвірку богинь позначають і ці чотири дерева з миски із с. Чичиркозівка (іл. 16.: Мицик, с. 69). А ось на цьому прясельці з Паволочі, Житомирщина (іл. 17, Мицик, с. 73) чотири дерева символізують богинь, а чотири тваринки — богів. Це восьмичленна структура.

З розглянутих прикладів можна зробити висновок, що чотиричленна структура споріднена з восьмичленною. Її символи позначають божества жіночої статі.

Іл. 14

Іл. 15

Іл. 16

Іл. 17

1.2. СЕМИЧЛЕННІ СТРУКТУРИ В АРХАЇЧНИХ І ТРИПІЛЬСЬКИХ ОРНАМЕНТАХ

Поряд з восьмичленною структурою, яка була зумовлена вісімкою фаз, у трипільській і, ймовірно, в архаїчній символіці взагалі існувала семичленна структура символів, що також передавала цикл місяця.

Зараз важко встановити, чим була зумовлена наявність двох (восьми- і семичленної) структур, що передавали фази Місяця, у світогляді давніх людей. Можливо тут зіграло свою роль те, що ми сприймаємо лише сім фаз Місяця. Восьмої фази, в якій він переходить від старого до нового, ми не бачимо. Крім цього симетричну семичленну структуру було зручніше зображати, ніж восьмичленну. Щоразу така структура існувала і, що важливо, вона була більш поширена в архаїчній символіці, ніж восьмичленна.

Семичленна структура, як і восьмичленна, не надана з очевидністю. Її необхідно відкрити, «вичитати». Якби вона була надана з очевидністю, то трипільська орнаментика давно була б досліджена. На щастя, є орнаменти, в яких її присутність легко вгадується. Так,у цьому орнаменті (іл. 18.: Мицик, с. 61) на посудині з поселення Майданецьке на нижній широкій смузі (посередині смуги) розміщена група символів, яка ідентифікується як семичленна структура. Вона утворена з двох *білих* місяців-серпів, що розміщені по краях, двох половин місяців, *позначених сіткою*, що розміщені ближче до центру, двох *білих* неправильних прямокутників і позначеної *сіткою* лінзочки в центрі. У подальшому ми покажемо, що сітчасті символи позначали богинь, а символи білого кольору — богів. Звідси, виходячи з присутності в структурі символів місяця, можна зробити гіпотетичний висновок, що вона передає цикл місяця: крайні місяці-серпи, ймовірно, символізували богів фаз 1 і 7, сітчасті півмісяці — богині фаз 2 і 4, білі прямокутники — боги фаз 3 і 5, а сітчаста лінзочка (жіночий символ) у центрі — фаза 4. У цій семичленній структурі повний місяць позначений лінзочкою, в ряді інших структур він буде представлений кругом.

Іл. 18

Іл. 19

Аналогічну семичленну структуру можна бачити й на іншому орнаменті з цієї самої місцевості (іл. 19.: Мицик, с. 136, рис. М. Відейка). Тут на другій ззовні широкій смузі розміщені дві семичленні структури, в яких є місяці-серпи й сітчасті символи. Вони, на нашу думку, передають цикл фаз місяця. Крайні місяці-серпи (фази 1 і 7) й сітчасті половини місяців (фази 2 і 6) тут аналогічні попередньому орнаменту, а три середніх мають дещо інший вигляд: у білих прямокутниках (фази 3 і 5) зображені дві тваринки (швидше за все песики), а на місці лінзочки (фаза 4) зображено заштрихований прямокутник. Тут також білим кольором позначені чоловічі фази, а сітчасті та заштриховані символи — жіночі фази. Крім цього, середній символ змінений за формою. (Впадає в очі те, що символи могли змінюватися, а структура і відмінність ознак, якими позначали чоловічі і жіночі символи, залишалися незмінними).

У семичленній структурі символи фаз Місяця розташовані *симетрично*, оскільки фази зростання місяця (1, 2, 3 фази) *симетричні* з фазами старіння місяця (5, 6, 7 фази). Звідси випливає, що за сімкою симетрично розташованих символів з високою вірогідністю можна вбачати зображення циклу Місяця.

Детально семичленні структури фаз циклу Місяця будуть розглянуті у подальшому аналізі трипільських орнаментів. Тут коротко зупинимося на прикладах таких структур в інших культурах перших землеробів та в пізніших культурах.

Окремі приклади семичленної структури циклу місяця в архаїчних землеробських культурах. Відомим зразком семичленної структури, що передає цикл Місяця, є лабрис — поширений символ мінойської цивілізації. Дослідники розглядають цю цивілізацію, що існувала на о. Крит в 3000—1000 до н. е., як останній осередок культу Богині, що панував у Європі в епохи неоліту та енеоліту. Цій Богині були властиві риси, які дають можливість вбачати в ній богиню Місяця. Одним з найпоширеніших символів мінойської цивілізації був лабрис — сокира з двома лезами, що розташовані обабіч держала. Дослідники до цього часу ведуть дискусію, яку функцію виконував цей предмет: бойову чи церемоніальну. Крім лабрису як матеріального артефакту, значного поширення набуло зображення лабрису на різних предметах. Вчених цікавить значення цього символу, оскільки він є одним з ключів для розуміння цієї культури. Дослідники архаїчної символіки справедливо вбачають в лабрисі символ богині, але чому вона так зображена і яку кон-

Іл. 20

кретно богиню він символізує, вони не пояснюють. На цих артефактах, що походять з Криту (іл. 20, 21.: Голан, рис. 323 — 2, 3) справді можна розпізнати схематичне зображення жінки. На іл. 20 між двома лезами зображені руки і умовна голова у вигляді круга із зубцями. Ці зубці заслуговують на особливу увагу. Вони призначені для того, щоб показати відмінність місяця від сонця. До голови внизу приєднаний ланцюжок ромбів. Такий ланцюжок в архаїчній символіці фігурує як позначення світового дерева або богині. Він, разом з голівкою і руками, дає підставу вбачати в цьому образі богиню. На іл. 21 між крилами метелика (умовними лезами) зображена жіноча фігурка. Це додатковий аргумент для того, щоб у попередньому рисунку вбачати богиню. Однак дослідники не звертають уваги на складну структуру цього символу. На наш погляд, лабрис є симетричною три- або ж семичленною структурою, за якою прихований цикл місяця. На іл. 20 голівка і ланцюжок ромбиків у центрі передає повний місяць (4 фаза). Дві руки (руки — символи богів-чоловіків, про це пізніше) передають 3 і 5 фази, леза лабрису — символізують півмісяці (2 і 6 фази) і вузька кайма на лезах — 1 і 7 фази світила. З рисунку можна зробити досить очевидний висновок, що два леза лабрису символізують два півмісяці, а центральний символ — повний місяць. Іл. 21 являє собою тричленну структуру. Крім богині (фаза 4), тут присутні крила, на яких розміщені кружки — символи богинь. Фігурка має вигляд метелика, символіка якого була досить поширена на Криті. Очевидно, що подібність метелика до лабрису, а по суті до три/семичленної структури циклу місяця. й зумовила перетворення метелика на символ.

Іл. 21

Про те, що лабрис символізує цикл Місяця, свідчить також цей рисунок з вази (іл. 22, середній Міньйон II,S Crete, 1700 до н.е.: Gimbutas, Fig. 427). Він являє собою типову семичленну симетричну структуру. Білий круг всередині позначає повний місяць (4 фаза). (Символи, що зображені в ньому, стануть зрозумілі пізніше, коли буде показано сполучення фаз 4 і 8 у семичленній структурі). Два білих менших круги по боках овалу символізують половини зростаючого і спадаючого місяців (2 і 6 фази). Дві краплеподібні чорні фігури, що розмежовують середній овал з кругами, символізують 3 і 5 фази, і два чорні «віяла» по зовнішніх боках кругів — 1 і 7 фази циклу місяця. Прикметним є те, що

Іл. 22

всередині більшого круга зображений лабрис — символ богині повного місяця, з чого випливає, що лабрис є символом Місяця. Мабуть, не випадковим є те, що *чорні* знаки (11 і 13 знаків обох «віял», 2 «очей» і 2 фігури, що розмежовують круги) в сумі складають 28 — число, яким давні люди позначали цикл Місяця.

Іл. 23

Оригінально передано семичленну структуру символів циклу Місяця на образі Богині (іл. 23, XV–XIII ст. до н.е.: Голан, рис. 301–1) з колишньої Югославії. На те, що це жінка-богиня, вказують круги-груди. А. Голан, з огляду на те, що груди іноді символізують сонце, а також із подібності кругів (грудей) і рота, трактує їх як зображення трьох сонць, що, на його думку, позначали трирічний календарний цикл, який існував у деяких народів [16, с. 141]. Сам образ він трактує як богиню трирічного циклу. Дослідник не звернув увагу на те, що круги оздоблені зубцями, а не прямими лініями (променями), як це мало б бути, коли б вони символізували Сонце. Вчений також не приділив уваги іншим символам, в контексті яких були зображені ці три круги. Такими символами були насамперед серповидні руки Богині. Руки в первісній символіці фігурували як «чоловічі» символи. У цьому випадку їм надано вигляд серпів. Щодо серпа сам А. Голан в іншому місці зазначає: «У слов'янській традиції півмісяць прирівнюється до серпа» [16, с. 57]. З поданого рисунка випливає, що ця традиція мала значно глибші корені. Очевидно, що з серпом ототожнювали не півмісяць (півмісяцями позначали богинь), а місяць-молодик і старий місяць, які фігурували божествами чоловічої статі. Тому серповидні руки, що позначені зубцями, слід ідентифікувати як божества 1 і 7 фаз Місяця. Виходячи з цього, три кружки (груди і рот) слід розглядати як символи трьох жіночих божеств — 2, 4, 6 фаз Місяця. Зубці на кружках, що подібні до зубців на руках, очевидно нанесені для того, щоб відрізняти круг місяця від круга сонця. Крім цих символів, на рисунку зображені також два завитки обабіч рота (4 фази), що відходять від намиста. Вони в контексті розглянутих символів, очевидно, позначають чоловічі божества 3 і 5 фаз. Таке значення випливає не лише з їхнього місця в структурі, а й з того, що вони відходять від намиста на шиї. Шия разом з руками є чоловічою сферою на Тілі Богині. Стріли на підвісці намиста — символи бога-громовика. Все це свідчить про «чоловічу» приналежність цих двох завитків. Отже, ряд символів: «серповидна рука (Ч символ)–кружок-груди (Ж символ) — завиток (Ч) — кружок-рот (Ж) — завиток (Ч) — кружок-груди (Ж) — серповидна рука (Ч)» складає симетричну семичленну структуру, що позначає цикл Місяця. Ця сімка, утворена з двійки символів грудей і символу рота — трьох символів, що в архаїчній символіці фігурують як «жіночі», та

Іл. 24

чотирьох «чоловічих» — двох рук (це усталені «чоловічі» символи) та двох завитків, приналежність яких до «чоловічих» символів визначається їхнім місцем у структурі та їхнім зв'язком з богом-громовиком. При визначенні того, що ця сімка позначає цикл місяця в цьому випадку основну роль відіграють серповидні руки, що символізують молодий і старий місяці.

Ймовірно, що цей артефакт з гробниці єгипетського фараона Тутанхамона (іл. 24.: Искусство Древнего Востока, № 127 а) також моделює семичленний цикл Місяця. Він утворений з великої чаші, обабіч якої розташовані по три символи: анкх, жіноча фігурка і анкх. Очевидно, що анкх (хрест) є символом богів, а фігурки — богинь. Чотири анкхи розмежовують дві фігурки і чашу, яка, судячи з її місця, символізує повний місяць. Трактування цієї сімки як циклу Місяця підсилюється також тим, що всі сім членів сімки згруповані в єдине ціле. Так підкреслено те, що вони виражають цикли одного і того самого світила.

Семичленна структура, що мала симетричний вигляд, була досить популярною в архаїчній символіці. Не виключено, що вона здійснила певний вплив на формування відчуття симетрії первісними людьми, враховуючи панування символіки місяця в їхній міфології. Щоразу симетричні рисунки і симетрично оформлені речі давніх людей мають підстави для дослідження на предмет зображення ними фаз місяця.

1.3. ТОТОЖНІСТЬ ВОСЬМИ- І СЕМИЧЛЕННИХ СТРУКТУР У ТРИПІЛЬСЬКИХ ОРНАМЕНТАХ

Досліджуючи архаїчні орнаменти і символіку, автор [64, с. 54] зіткнувся з проблемою співвідношення вісімки і сімки (восьми- і семичленних структур). Вона, ймовірно, була однією з важливих «теологічних» проблем релігії трипільців і можливо всіх нео- і енеолітичних релігій Середземномор'я. Автор відчув, що в орнаментах проводиться ідея тотожності вісімки і сімки, однак не міг до кінця збагнути, чим зумовлена ця ідея. Тотожність сімки і вісімки, присутність вісімки у сімці зафіксована зокрема у слов'янських мовах, в яких «вісім» означає бути присутнім у сімці — «ві сім».

Дослідження трипільських орнаментів відкрило джерело походження цієї проблеми. Оскільки цикл місяця уявлявся ними як восьмичленна і як семичленна структури, то постала необхідність їхнього узгодження. Ми залишимо майбутнім дослідникам з'ясувати, чому виникла ця проблема. Важливо те, що вона *посідала одне з чільних місць у розбудові трипільської орнаментики*. Без з'ясування того, що вісімка присутня в сімці, що семичленна структура передає восьмичленну, розкрити семантику багатьох (навіть більшості) орнаментів неможливо.

Розглянемо деякі орнаменти, з яких можна виснувати хід мислення трипільців при узгодженні вісімки і сімки. Так, орнамент цієї миски з Варваровки XV (іл. 25.: Годенко-Наконечна, іл. 8–14а, за В. Маркевичем) можна ідентифікувати як восьмичленну структуру. Тут біля вінчика миски бачимо чотири овали у вигляді місяців-серпиків, в яких розміщені умовні очі.

Іл. 25

Вони, згідно з попередніми висновками, позначають четвірку богів чоловічих фаз. Інша четвірка символізує жіночі фази. У менших овалах жіночої четвірки розміщені «лінзочки» — символ, що часто фігурує як позначення жіночої фази місяця. Тут вони, очевидно, позначають половини молодого і старого місяців (2 і 6 фази). Зубці на «лінзочках» (вони зустрічались у пізніші епохи на кругах, що позначали місяць), свідчать про те, що ймовірно уже трипільці порівнювали це світило із серпом). Увагу привертають два найбільших овали, які, згідно з попереднім аналізом, позначають пов ний місяць і місяць на переході, що були ідентифіковані нами як символи фази 4 і фази 8. Тут вони з'єднані в один овал і сполучені однією хвилястою лінією. Очевидно, задум автора орнаменту полягав у тому, щоб виразити перехід восьмичленної структури у семичленну або ж показати єдність цих структур. Позначення двох овалів одним символом є одним із способів поєднання вісімки і сімки.

Такий самий спосіб поєднання двох більших овалів в один спостеріга-

Іл. 26

Іл. 27

ється також на ряді інших артефактів. Так, орнамент (іл. 26.: Годенко-Наконечна, іл. 8–17, за S. Kadrov) з Більче-Золоте Вертеба I є восьмичленною структурою. Чотири менші овали, ймовірно, позначають чоловічі фази місяця, а чотири більші — жіночі, два овали, що дещо більші, з'єднані, але на відміну від попереднього орнаменту тут відсутня хвиляста лінія, що їх з'єднує.

В орнаменті миски (іл. 27 Годенко-Наконечна., іл. 24–5) з Варваровки VII (за В. Маркевичем) є тільки чотири символи. Очевидно, це чотиричленна структура, яка утворена з символів одних богинь. У двох менших овалах розміщені дерева. (Дерева — символи богинь, які тут вочевидь символізують фази місяця. Про це йтиметься пізніше). А два більші овали з'єднані в один. При цьому кожен овал позначений своєю хвилястою лінією. У цьому прикладі в структурі середня фаза (фаза 4) поєднує в собі два символи.

Очевидно, що ця ж ідея поєднання фаз 4 і 8 передана в орнаментах двох покришок з поселення Вихватинець (іл. 28, 29.: Ткачук, с. 388–14, 15). На іл. 28 чітко виражена восьмичленна структура. Тут чотири жіночі фази передані овалами, а чотири чоловічі — змійками. Два більші овали з'єднані в один, при цьому збережені два символи цих овалів. На покришці іл. 29 чотири жіночі овали позначені змійками, а чоловічі відсутні. Це чотиричленна структура. Два більші овали в ній з'єднані в один. Тут чотиричленна структу-

Іл. 28

Іл. 29

Іл. 29а

Іл. 29б

ра трансформувалась у тричленну. (При ігноруванні символів богів восьмичленна структура стає чотиричленною, а семичленна — тричленною). Варто зазначити, що змійками трипільці позначали як жіночі, так і чоловічі фази. Вісімку божеств — фаз місяця символізували змії, пси (особи обох статей), а також бики і корови. Цей висновок буде підтверджений рядом інших орнаментів.

Крім цих відносно простих орнаментів, в яких середня (здвоєна) фаза містила один або два символи, зустрічаються подібні орнаменти з досить складними комплексами символів у двох з'єднаних овалах. Так, у цьому орнаменті миски з Варваровки XV (іл. 29а.: Годенко-Наконечна, іл. 8–14б, за В. Маркевичем) наявні лише жіночі символи, про це свідчать концентричні дуги овалів. Два більші овали з'єднані в один і поділені на три частини. Середня частина у свою чергу поділена на дві частини. Цей поділ двох овалів на частини можна виразити структурою — 1+(1+1)+1. Поділ на три/чотири частини з'єднаних овалів є і в орнаменті миски з поселення Стіна (іл. 29 б.: Годенко-Наконечна, іл. 8–10, за Т. Ткачуком). Символи чоловічих фаз відсутні, овалами позначені лише жіночі фази. Менші овали позначені лінзочками. Більші з'єднані овали поділені на три частини. У двох крайніх частинах розміщено по одному концентричному кругу (жіночий символ), у середній частині таких кругів два. Круги розміщені по структурі — 1+(1+1)+1. Оскільки концентричні фігури були ідентифіковані як позначення богинь, то овали в орнаменті іл. 29а та круги в орнаменті іл. 29б можна розглядати як символи богинь. Отже, тут йдеться про дублювання у двох з'єднаних овалах чотиричленної структури орнаменту в цілому. На іл. 29б чітко видно, що макрокосм — чотиричленна структура овалів, що має вигляд 1+(1+1)+1), відтворюється мікрокосмом (чотирма богинями-кругами, що також мають вигляд 1+(1+1)+1.

Розглянуті приклади показують, що семичленна структура утворилася з восьмичленної. З них випливає, що в середньому символі семичленної структури (фазі 4) можуть міститися 1, 2, 3 і 4 жіночі символи. Це пояснюється тим, що ця фаза могла фігурувати як позначення одного повного місяця. Ця фаза могла містити й два символи, за якими приховуються сполучені дві

фази (4 і 8). Крім цього, повний місяць можна розглядати як єдність 2, 4 і 6 фаз. Ця трійка символів зображена трьома очима на жіночій фігурці іл. 8. Іще один варіант: трійка жіночих фаз повного місяця разом з жіночою фазою 8 утворюють четвірку жіночих фаз, «стиснутих» у середньому символі. Саме тому на іл. 29а та іл. 29б в четвертій фазі розміщено чотири жіночі символи. При аналізі цих орнаментів нами було відзначено, що орнамент у цілому й символи фази 4 побудовані за структурами 1+(1+1)+1 — мікрокосм повторює макрокосм. Очевидно, що давні люди таким способом хотіли висловити думку, що всі фази (божества), що передають цикл місяця, простежуються у фазі повного місяця. Повний місяць є «стиснутою» вісімкою божеств (насамперед, четвіркою богинь). Ця думка, на наш погляд, закладена і в мінойський орнамент з лабрисом у фазі 4 (іл. 22): малий лабрис є копією великого лабрису.

Неусталеність символіки, що передавала фазу 4 (повного місяця) призвела до великої кількості символів, якими трипільці позначали цю фазу. Якщо для позначення фаз 2 і 6, як правило, використовували три чи чотири символи, то для позначення фази 4 їх кількість сягає чи не за сотню. Це значно утруднило процес проникнення у сенс трипільських орнаментів дослідників, зокрема Т. Ткачука, які йшли від знаків, а не структур.

Феномен поєднання фаз 4 і 8 відігравав важливу роль у трипільській орнаментиці, він може бути ключем для проникнення в семантику ряду семичленних структур. Таке поєднання фаз 4 і 8 у середній фігурі семичленної структури можна бачити на орнаменті посудини з поселення Варваровка VIII — (іл. 30.: Энеолит СССР, с. 302–2).

Тут на зовнішній широкій смузі зображені чотири семичленні структури. Вони розмежовані косими планками. У центрі структури зображено концентричний круг з двома дугами протилежного спрямування всередині, обабіч кругу — білий простір. Далі на периферії розміщені концентрич-

Іл. 30

ні дуги, ще далі — малі овали зі змійками всередині. Ми ідентифікуємо цю групу символів як семичленну структуру, в якій білі фігури — символи богів, а фігури з концентричних дуг — богинь. (Позначення символів богів білим кольором, а богинь концентричними знаками будуть часто зустрічатися при дальшому аналізі орнаментів). Звідси крайні овали зі змійками ми визначаємо як чоловічі 1 і 7 фази, концентричні дуги ближче до центру — 2 і 6 фази, білий простір навколо кругу — 3 і 5 фази, а круг — четверта фаза (повний місяць). Символи цілком вкладаються у семичленну структуру. Однак ми не врахували дві дуги протилежного спрямування, що містяться в кругові. Ці дуги концентричні, що вказує на їхню жіночість. На наш погляд, цими дугами передана фаза 8 — місяць на переході. Одна дуга символізує зникаючий місяць, інша — виникаючий. Отже, тут круг-повний місяць (фаза 4) містить також фазу 8. Семичленна структура в потенції є восьмичленною.

Тотожність семичленної і восьмичленної структур може бути ключем для проникнення у семантику цієї композиції символів, яку Ткачук (іл. 31.: Ткачук, Ч. II, с. 48) називає поліграмою. «Ще одна складна поліграма, — зазначає дослідник, — зображена в центрі миски. Вона складається з шести чорних кіл (їх автор інтерпретує як символи повного місяця — *Є. П.*) по три з кожного боку, які фланкують великий лінзоподібний овал, всередині якого намальовані менші лінзоподібні овали, заповнені навскісною сіткою. Від великого овалу відходять (або входять у нього) дві хвилясті стрічки» [94, с. 47]. В іншому місці про цю саму композицію він зазначає: «Ще одне подвійне зображення зерна (тут менші овали уже набули значення зерна — *наше Є. П.*), яке розташоване всередині великого овалу, нанесене в центрі миски. Вони фланковані шістьма знаками повного місяця і двома знаками води» [94, с. 56.] У цій цитаті автор дав свою інтерпретацію символів поліграми. На його думку, вона поєднує «зерно» (лінзочку), «воду» (хвилясті лінії) і «повний місяць» (чорні кільця). Правда, не зрозуміло, чому в композиції повних місяців аж шість.

Іл. 31

Ми в інтерпретації цієї композиції виходимо з того, що ця структура утворена з восьми символів, два з яких (дві «зернини» — лінзочки) з'єднані в один овал. Отже, композиція відображає єдність, тотожність восьми- і семичленної структур. Очевидно, що шість знаків-місяців і дві лінзочки є вісімкою, яка завдяки поєднанню двох лінзочок стає сімкою. Враховуючи зазначене, можна більш-менш впевнено вважати, що два місяці, які виділені хвилястими лініями, символізують жіночі фази 2 і 6 місяця, дві лінзочки в овалі — фази 4 і 8, а чотири інших чорних місяців — символи чоловічих фаз. Хвилясті лінії тут фігурують не як окремий знак, як це вважає Т. Ткачук, а як знак, що виділяє із загалу два жіночі символи. Цей приклад демонструє, наскільки хибним є підхід до символів трипільських орнаментів як до знаків. Знак передбачає однозначність, а тут значення чорного місяця визначалось його місцем. Він фігурує як позначення всіх фаз, крім четвертої і восьмої. Наш

структурний підхід, який враховує кількість символів, їх поділ на чоловічі і жіночі та їхнє місце в структурі, є більш дієвим методом, ніж знаковий підхід.

Тотожність семи- і восьмичленних структур має особливе значення для дослідження. Оскільки нами було доведено, що за восьмичленною структурою приховується цикл місяця, то цей висновок стосується і семичленної структури. Вона також передає цикли місяця. Якщо ж врахувати, що переважна більшість трипільських орнаментів складається з семичленних структур, то звідси випливає, що *за більшістю цих орнаментів (а можливо і за всіма?) приховується місяць, точніше Богиня, яка його втілює.*

Ми розглянули восьми- і семичленні структури, які, на нашу думку, лежать в основі трипільських орнаментів. Ці структури (і божества, що приховувались за ними) складали серцевину міфології трипільців. Однак, виходячи з одних структур, проникнути в семантику трипільських орнаментів не можна. Крім структур, у них важливу роль відігравали числа, що виражали *пантеон (склад божеств).*

Розділ 2

ПАНТЕОН БОЖЕСТВ. ДВА РІЗНОВИДИ ОРНАМЕНТІВ

2.1. ПАНТЕОН З 32 БОЖЕСТВ

З попереднього аналізу випливає, що склад божеств (пантеон) трипільців був пов'язаний з фазами місяця, і він складався з восьми божеств. Однак є підстави вважати, що їхній пантеон не обмежувався однією вісімкою. Такий висновок випливає не тільки з фактів, про які йтиметься, а й з певних «теологічних» ідей, які можна «вичитати» із самих орнаментів. З орнаментів перші чотири Богині постають як іпостасі (подоби) першої Богині-Матері, яка втілювала місяць. Кожна Богиня з четвірки повторює Матір, кожна є місяцем з 28 днем. (Богиня-Мати майже не існує, її заміщує четвірка Богинь, її іпостасей-подоб). Отже, пантеон трипільців мав складатися з чотирьох Богинь місяців. Якщо врахувати, що кожен місяць включав вісім фаз-божеств, то цей розширений пантеон має складатися з 32 божеств, що й можна бачити в багатьох орнаментах.

Цей розширений пантеон пояснює і таємницю походження семичленної структури. Трипільські «теологи» (можливо, що це було зроблено і «теологами» раніших землеробських культур) ототожнювали чотири місяці з місяцем. Вони накладали модель місяця на чотири місяці, зводили четвірку місяців до одного місяця. (Очевидно так здійснювалось ототожнення малого і великого пантеонів). Це ототожнення передбачало зближення (ототожнення) місяця з 28 днями і пантеону з 32 божествами. Місяць (28) утворений з чотирьох сімок, а пантеон (32) з чотирьох вісімок. Якщо вісімку «втиснути» в сімку (звести восьмичленну структуру до семичленної), то матимемо тотожність великого пантеону (32) і місяця (28).

Залишимо ці роздуми про «теологію» трипільців для майбутніх дослідників і повернемось до фактів, які підсилюють думку про пантеон з 32 божеств трипільців. Висновок про такий пантеон випливає з того, що більшість орнаментів утворена з двох, трьох і чотирьох семичленних структур, що позначали цикл місяця. Так, орнамент (іл. 30) на зовнішній смузі містить чотири семичленні структури, кожна з яких символізує цикл місяця. Такі орнаменти з чотирма семичленними структурами досить часто повторюються. Вони утворюють усталену мегаструктуру. Звідси як попередню гіпотезу можна зробити висновок, що в трипільців існували орнаменти (пантеони?), які утворені на основі чотирьох місяців.

До такого висновку підводить також аналіз множин знаків, які наявні в ряді орнаментів. Ці множини знаків є в ряді орнаментів у вигляді групи знаків (крапок, штрихів, паличок та ін.). За ними приховується певна інфор-

мація про групи божеств. Восьмичленний пантеон був зумовлений одним циклом місяця, який трипільці приймали за 28 днів. Богиня, яка втілювала цей цикл, позначалась множиною з 28 знаків. Ця множина найчастіше зустрічається в орнаментах. Однак, крім неї, в трипільських орнаментах, як це буде далі показано, зустрічаються множини 56 (дві богині — 28+28=56), 84 (три богині — 28×3=84), 112 (чотири богині — 28×4=112). Ці множини ми називаємо сакральними. Множина 112 зустрічається досить часто.

Іл. 32

Так цей орнамент посудини з поселення Чичиркозівка (іл. 32.:Ткачук, с. 53–12, за В. О. Круцом) має вигляд прямого хреста, промені якого утворені з «віконець» і дуг, що розміщені між променями. «Віконці» в орнаментах могли фігурувати для позначення сакральних множин. На кожному промені розміщено по 14×2=28 «віконець» (одна богиня), а всього «віконець» — 28×4=112. Звідси можна зробити висновок, що хрест у цьому орнаменті символізує чотири Богині-місяці (4×28). Чотири місяці — це 32 божества пантеону. (В одному місяці божеств-фаз — 8, у чотирьох — 8×4=32). Крім цього орнамент містить 16 дуг у чотирьох секторах, що мають вигляд місяців-серпів. Їх ми ідентифікуємо як позначення богинь. Ця гіпотеза заснована на тому, що символи богів, як правило, зустрічалися тільки в структурах разом із символами богинь, а символи богинь могли зустрічаються окремо. Тому четвірку дуг в одному секторі можна сприймати як позначення чотирьох богинь (фаз)-сімок (4×7=28). А в чотирьох секторах цих богинь — 4×4=16. Отже, дуги тут представляють жіночу половину пантеону. І разом з цим вони символізують чотири місяці: 16×7=112. Таким чином, орнамент показує відповідність (рівнозначність?) 112 «віконець» (кількість знаків) і 16 богинь-дуг (символів). Це означає, що множинами «віконець» і символами-дугами передана одна і та сама кількість богинь, тобто одна і та сама ідея. Така відповідність між множинами знаків і символами спостерігається і в деяких інших орнаментах. Це одна із закономірностей їхнього конструювання.

Може постати питання, чому автор вважає, що дуги символізують богинь, а не богів. Такий висновок опирається на те, що в орнаментах символи богів фігурують, як правило, тільки в семи- і восьмичленних структурах. Окремо, поза структурами символи богів майже не зустрічаються. Слід також звернути увагу на те, що дуги в орнаменті мають вигляд місяців-серпів, що свідчить про їхню причетність до позначення фаз місяця.

З цього можна зробити попередній висновок, що пантеон давніх землеробів складався з чотирьох Богинь, кожна з яких втілювала місячний цикл (28) і 32 божеств, 16 з яких були богинями. Вагомим аргументом на користь висновку про 32 божеств у пантеоні трипільців є той факт, що саме цю кількість фігурок археологи відкрили в святилищі з поселення Сабатинівка [118,

s. 133]. (Про цю ж кількість фігурок пише і Н. Б. Бурдо[(8, с. 461]. Але вона характеризує ці фігурки як жіночі. З аналізу орнаментів однозначно випливає висновок про 16 божеств жіночої статті і 16 чоловічої в 32-членному пантеоні трипільців). Якщо ж жіночих фігурок у святилищі справді було 32, тоді кількість пантеону потрібно збільшити до 64, додавши 32 божества чоловічої статі.

Множина 32 часто зустрічається на археологічних артефактах. У попередній праці [64, с. 77] автор тлумачив її як позначення сидеричного циклу Венери: 32×7=224. Така ідея досить гіпотетична, оскільки цей цикл, на відміну від видимого синодичного циклу, пізнається шляхом складних підрахунків, який швидше за все був не властивий первісним людям. Дослідження трипільських орнаментів свідчить про інші джерела походження множини 32. Тепер стає зрозумілим, що часте повторення в трипільській орнаментиці і в архаїчній символіці взагалі множини 32 (вона зустрічається і на артефактах палеоліту) зумовлене тим, що вона позначала пантеон божеств давніх людей і ймовірно не тільки трипільців.

Множину 32 можна бачити на цьому орнаменті з поселення Немирівське (іл. 33.: Ткачук, с. 154–2, за М. М. Шмаглієм). Тут зображено чотири овали (два більші і два менші між ними), що ймовірно символізують чотири місяці. Чорними крапками, за нашим припущенням, позначені божества. На бокових овалах зображено (8+7)×2=30 крапок, на вертикальних овалах по одній — 2 крапки. Разом: 30+2=32. На орнаменті чотири овали (місяці) зображені як єдине ціле.

Іл. 33

У дослідженні орнаментів нами було виділено пантеон божеств трипільців з 8 осіб та інший пантеон з 32 осіб. У зв'язку з цим виникає питання, як вони відносились. Нами було допущено, що за вісімкою і 32 божествами трипільців прихована їх картина теогенезу (теогонії?) — зміни поколінь божеств місяця. Зараз складно реконструювати їхнє уявлення про цю зміну. Виходячи з деяких орнаментів, можна припустити, що первинним божеством вони вважали Місяць-Матір, що потенційно містила в собі четвірку Богинь-місяців по 28 днів. Ці чотири Богині, що були іпостасями (подобами Матері), творять наступне покоління божеств, що втілює фази місяців. Це покоління очевидно нижче за статусом. У результаті утворилось три або два покоління в залежності від того, як трактувати першу Богиню-Матір. Якщо її не відокремлювати від четвірки Богинь-місяців, то першим поколінням буде ця четвірка Богинь-місяців (28 днів), а другим — божества, що втілюють фази. А якщо Богиня-Матір (можливо з чоловічим божеством) втілювали перше покоління, тоді поколінь буде три.

Ми схильні вважати, що поколінь було два. Зв'язки Богині-Матері й четвірки Богинь носили своєрідний характер. Мати існує через Дочок, в об-

разі Дочок. Вона не була окремою одиницею пантеону. Останній складався з 4+28 божеств, або з 4+12 богинь, коли богів ігнорували.

В орнаментах умовна теогонія представлена як правило у вигляді зміни поколінь богинь (чоловічі божества випускалися). В такому разі вона має вигляд співвідношення 4 жіночих символів, які зображені в центрі орнаменту, і 12 символів на периферії. Вони разом складають 16 богинь — половину пантеону. Таку картину можна бачити на цій мисці з колекції Платар (іл. 34.: Енциклопедія, с. 244). Тут у центрі миски навколо кругу-денця розміщено чотири замкнені дуги, в кожній з яких зображено фігуру місяця. Ця четвірка ймовірно символізує Богинь-місяців. Дальше від центру в чотирьох секторах розміщено по три місяців, які очевидно передають 3×4=12 богинь-фаз. Так передано 4+12=16 богинь та їхні два покоління.

Іл. 34

Поєднання 4 + 12 знаків, що, на наш погляд, символізують два покоління богинь, можна бачити на орнаменті цієї миски з поселення Майданецьке (іл. 35.: Ткачук, с. 103–6, за М. М. Шмаглієм). У центрі орнаменту зображено лінзочку — символ місяця. Від неї відходять чотири місяці-серпи. Тут лінзочка фігурує мов би складовою четвірки місяців. Вона не відокремлена від четвірки божеств. Мати і чотири Дочки позиціонуються як єдине ціле. Крім цієї четвірки, на вінчику миски зображено 12 знаків. Ми інтерпретуємо чотири місяці як символи Богинь-місяців (28), тобто, богинь першого покоління, а 12 знаків як богинь-фаз (богинь другого покоління). Разом 12+4=16 — жіночий склад пантеону.

Іл. 35

З проведеного аналізу можна зробити деякі висновки щодо чисел (множин), якими трипільці позначали пантеон божеств: 4 однакові жіночі символи можуть позначати четвірку Богинь-місяців; вісім символів (4 жіночих+4 чоловічих) — першу вісімку божеств; 12 однакових символів — 12 богинь-фаз; 16 однакових жіночих символів — жіночий пантеон; співвідношення 4 і 12 символів — жіночий пантеон (16); 32 однакових символи — пантеон божеств; відношення 16 жіночих і 16 чоловічих символів — пантеон божеств (32); 4 символи і 28 символів — 32 (пантеон божеств). Це певні пропорції, моделі, патерни, під кутом зору яких ми будемо дальше досліджувати орнаменти. Наявність цих числових пропорцій (патернів) в орнаментах поряд з восьми-і семичленними структурами є методологічною основою для дослідження орнаментів Кукутені-Трипілля. До цього слід додати множини — 28, 56, 84, 112, що позначають богинь.

Керуючись цією методологією, розглянемо деякі орнаменти трипільців.

Орнамент на посудині з Чичиркозівки (іл. 36.: Ткачук, с. 53–13, за В. О. Круцом) містить біля вінчика чотири малі чорні кружки. У ньому також

розміщено 3×4=12 дуг, що мають вигляд місяців-серпів. Співвідношення чотирьох і 12-ти знаків є гіпотетичною підставою для висновку, за яким чотири крапки позначають Богинь-місяців, а 12 дуг — богинь фаз. Разом вони утворюють 16 — множину, що передає весь жіночий склад пантеону. Цього разу символи богів випущені.

В орнаменті на посудині з Майданецького (іл. 37.: Ткачук, с. 136–102, за М. М. Шмаглієм) біля вінчика зображено 4×4=16 дуг, що згідно з нашою гіпотезою, символізують богинь. Між дугами і зовнішнім кругом розміщено групи крапок. Їх кількість 4×4=16. Вони, на нашу думку символізують богів. Так зображено весь пантеон з 32 божеств. В орнаменті чітко проведена різниця між символами богинь і богів.

Поряд з орнаментами, які можна інтерпретувати однозначно, зустрічаються такі, що не вкладаються в означені правила. Так, в орнаменті на посудині з поселення Піщана (іл. 38.: Ткачук, с. 29–21, за В. О. Круцом) біля вінчика зображено чотири групи дуг, які, згідно з нашою концепцією, символізують 16 богинь. Водночас біля вінчика зображені чотири чорні кружки, які виходять за рамки 16 богинь. (За правилами мало бути або 16 дуг без чотирьох крапок, або 4 крапки і 12 дуг). Не зовсім зрозуміло значення 4×4=16 (?) дуг на периферії. 16+16=32 богині. Ця кількість богинь виходять за рамки пантеону.

На посудині з Томашівки (іл. 39.: Ткачук, с. 50–32, за П. П. Курінним) біля вінчика зображено 4 дуги. Між ними розміщено групи крапок. Їх кількість різна, але в одній групі їх кількість — 7. Якщо допустити, що це число було у всіх групах, тоді: 7×4=28, разом з чотирма дугами — 32. Чотири дуги тут фігурують як чотири Богині-місяці, а крапки позначають як богів, так і богинь, що складають семичленні структури. (Орнамент на круглій периферійній смузі ми тут не розглядаємо).

На мисці з поселення Немирівське (іл. 40.: Ткачук, с. 154–3, за М. М. Шмаглієм) зображено чотири з'єднаних овали, між якими розміщено чотири групи з трьох крапок (4×3=12). Очевидно, що чотири овали символізують чотири Богині- місяці, а 12 крапок — богинь фаз. 4+12=16 (богинь пантеону)

З розглянутих орнаментів можна зробити висновок, який метод застосовувати до дослідження орнаментів — структурний чи знаковий, що запропонував Т. Тка-

Іл. 36

Іл. 37

Іл. 38

Іл. 39

Іл. 40

чук. Якщо виходити з позиції, що певний знак має усталене значення, тоді крапки в усіх орнаментах повинні мати однакове значення. З позиції структурного методу крапки в одному випадку (іл. 37) позначали богів, в іншому (іл. 40) — богинь, в іще іншому (іл. 39) — і богів, і богинь. Крім цього чотири крапки (іл. 36), чотири дуги (іл. 39), чотири овали (іл. 40) мають одне і те саме значення. Сталою є структура, символи набувають значення, виходячи з місця в структурі. Хоча інтерпретація, заснована на структурному методі, носить гіпотетичний характер, вона через збільшення прикладів, узгодження варіантів відкриває перспективу руху до істини.

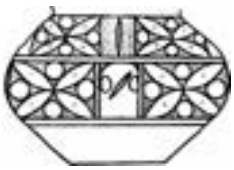

Іл. 41

Орнамент на посудині з цієї самої місцевості (іл. 41.: Ткачук, с. 156–14, за М. М. Шмаглієм) складається з чотирьох візерунків (ми не беремо до уваги символи між ними). Кожен з візерунків передає вісім фаз — цикл місяця. Більші овали — символи богинь, а менші кружки — богів. Орнамент можна розглядати як зображення чотирьох місяців і 32 божеств (16 богинь і 16 богів).

Іл. 42

Своєрідно передано пантеон божеств на цих двох посудинах з Коновки (іл. 42.: Ткачук, с. 184–35, за М. М. Шмаглієм) і (іл. 43.: Ткачук, с. 184–37, за М. М. Шмаглієм). Обидва орнаменти утворені з восьми груп дуг (ця вісімка відсилає до вісімки фаз — першої вісімки божеств. В орнаменті (іл. 42) кількість більших дуг 5×4=20, менших — 3×4=12. Разом — 32. (Тут не беруться до уваги 2×4=8 довгих дуг, які разом з 32 дугами дають множину 40, що позначала цикл вагітності: 40×7=280. (Цю множину буде розглянуто в розділі IV, 4.2) В орнаменті (іл. 43) кількість дуг по прямому хресту: 6×4=24, по косому — 2×4=8. Разом — 32. В обох орнаментах передано тісний зв'язок першої вісімки божеств, яка передана вісімкою груп дуг, і 32 божеств. Вісімка божеств мовби тотожна з 32 божествами.

Іл. 43

Орнамент на мисці з Бернашівки (іл. 44.: Ткачук, с. 234–8, за О. Г. Колесніковим) утворений з чотирьох груп дуг, в кожній з яких по три дуги — 3×4=12. На вінчику миски зображені чорні місяці-серпи. Їх кількість у трьох групах по 5, в одній — 7. Якщо допустити число 5 в усіх групах, то 5×4=20, 20+12=32. Якщо ж 7, то 7×4=28, 28+12=40 (термін вагітності).

Іл. 44

Орнамент (іл. 45.: Ткачук, с. 249–63, за О. Г. Колесніковим) на посудині з цієї ж місцевості утворений з чотирьох груп великих дуг. Кожна група включає три дуги: 3×4=12. Всередині дуг розміщені чотири концентричні круги — символи богинь. Ми вважаємо, що так позна-

чені 4 Богині-місяці, а 12 дуг символізують богинь-фаз. Ці чотири богині складаються з кіл. Їх кількість — 6+6+4+4=20. 20+12=32. Співвідношення множин 12 і 20 в позначенні пантеону зустрічається нечасто, але той факт, що воно двічі повторене на артефактах з Бернашівки підсилює його значущість. Не виключено, що чотири дуги у горизонтальних кругах разом з чотирма чорними трикутниками — символами богинь і множиною 32 складають 40 (термін вагітності).

Іл. 45

Орнамент на посудині з поселення Стіна IV (іл. 46.: Ткачук, с. 297–34, за М. Л. Макаревичем) утворений з 3×4=12 дуг біля вінчика і чотирьох променів прямого хреста. Два горизонтальні промені утворені з семи ліній, два вертикальні — з восьми. Сімка і вісімка — символи богинь. Можна допустити, що промені фігурують як чотири Богині-місяці, тоді вони разом з 12 богинями-фазами складають 16 — жіночу половину пантеону. З обох боків променів розміщені крапки. Їх кількість у межах семи. За цього допущення вони символізують вісім богинь. Як сумістити 16 богинь пантеону і вісім богинь за його рамками нам не зрозуміло.

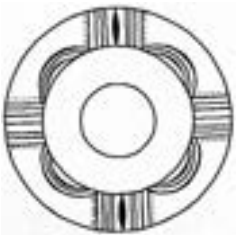

Іл. 46

Орнамент (іл. 47.: Ткачук, с. 296–28, за М. Л. Макаревичем) з цієї самої місцевості в середині містить 4×4=16 дуги — склад жіночої половини пантеону. На периферії розміщено 10 груп дуг. Кожна група утворена з трьох дуг і четвертого чорного півмісяця. Очевидно, що так переданий місяць (чотири богині-сімки) Якщо півмісяця зараховувати до числа дуг, то 4×10=40. Це множина терміну вагітності жінки — 40×7=280. Орнамент підкреслює покровительство богинями вагітності жінок. Не виключено, що орнамент передає також ідею двох богинь: 16+40=56. Ця множина включає дві богині — 28+28.

Іл. 47

Оригінально передано пантеон божеств в орнаменті на посудині з поселення Варваровка, Молдова (іл. 48.: Ткачук, с. 313–9, за В. І. Макаревичем). Тут у центрі зображено чотирикутник, утворений з чотирьох дуг: 4×4=16. Біля вертикальних кутів зображено чотири круги, в кожному з яких розміщено хрестики, що символізують число 4 (від кількості променів). 4×4=16. 16+16=32. Так передано весь пантеон. Що означають 4×4=16 дуг на периферії, залишається загадкою.

Іл. 48

На іншій посудині з цієї ж місцевості (іл. 49.: Ткачук,

Іл. 49

с. 313–11, за В. І. Макаревичем) зображено прямий хрест, у кожному промені якого розміщено по два косих хрести. Хрест має чотири промені, він символізує число 4, два хрести — 8, чотири промені — 4×8=32. Між променями хреста розміщено 4 місяці. На обідку в трьох секторах розміщено сім знаків (в одному їх шість). Якщо допустити 7 знаків у всіх секторах, то матимемо множину 28, яка разом з чотирма Богинями-місяцями складатиме 32. Отже, тут 32-членний пантеон позначений двома способами: множинами знаків на променях хреста і символами.

Іл. 50

На орнаменті посудини з поселення Старі Бадражі (іл. 50.: Ткачук, с. 322–7, за В. І. Маркевичем) зображено чотири круги, в кожному з яких розміщено здвоєний хрест: 8×4=32. Цю ж множину передають також дуги, що зображені обабіч кругів, їх кількість (4+4)×4=32. Чотири місяці, що зображені поруч, ймовірно підкреслюють, що символіка стосуються чотирьох місяців (?) Про символіку місяця свідчать і змійки в кругах.

На іншому посуді (іл. 51.: Ткачук, с. 323–12) з цієї самої місцевості зображено 16 дуг і в чотирьох променях прямого хреста розміщено по чотири відрізки кривої лінії: 4×4=16. Ймовірно, що так переданий пантеон з 32 божеств, в якому дуги символізують богинь, а умовні цифри (відрізки лінії) — богів.

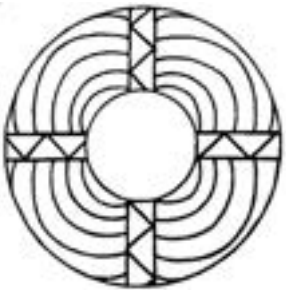

Іл. 51

Орнамент посудини з поселення Коновка (іл. 52.: Ткачук, с. 350–10, за М. М. Шмаглієм) утворений з чотирьох спіралей і двох місяців обабіч них. Так, на нашу думку, передано 12 божеств-фаз. Слід думати, що кути чотирикутника між ними символізують чотири Богині-місяці, а орнамент в цілому передає 16 богинь.

Пантеон божеств і семичленні структури. Серед трипільських орнаментів найбільш поширеними є такі, що утворені з чотирьох семичленних структур. Ці структури виникли з восьмичленних структур (фаз місяця) внаслідок «згортання» 4 і 8 фаз в одну фазу. За семичленною структурою (як і за восьмичленною) приховується цикл місяця (Богиня-місяць). Звідси випливає, що орнаменти з чотирьох семичленних структур символізують чотири місяці, тобто пантеон божеств (32). Відзначимо, що чотири сімки дають 28, але оскільки сімка є вісімкою, то чотири семичленні структури ймовірно сприймались трипільцями як місяць (28) і як вті-

Іл. 52

лення 32 (пантеону). Ймовірно так трипільці виражали тотожність першого місяця (вісімки божеств) і чотирьох місяців (32 божеств). Правда, у ряді випадків чотири семичленні структури (4×7=28) супроводжуються чотирма символами богинь (28+4=32). Можливо, творці цих орнаментів забули, що чотири семичленні структури в потенції є чотирма восьмичленними структурами, тобто означають 8×4=32 (?).

Далі розглядатимуться орнаменти з чотирьох семичленних структур. Слід зазначити, що при поясненні семантики символів орнаментів ми потрапляємо в герменевтичне коло: пояснюючи семантику одних символів, виникає необхідність опиратися на інші символи, семантика яких ще не розглянута. Тому тут семантику цих символів подано без обґрунтування.

Орнамент на посудині з Володимирівки (іл. 53.: Ткачук, с. 17–27, за О. О. Якубенко) є типовим зразком семичленної структури. Тут чорними фігурами позначені жіночі фази: чотири трикутники (трикутники — символи богинь) біля вінчика (середнього кругу) позначають фазу 2, лінзочка (символ богині) на зигзаговій стрічці — фаза 4 і трикутник біля зовнішнього кругу — фаза 6. 1 і 7 чоловічі фази випущені, 3 і 5 фази — білі S-подібні фігури обабіч зигзагової стрічки. Незважаючи на відсутність символів фаз 1 і 7, структура зберігає значення семичленної. І хоча тут символів богинь лише 12 (8 трикутників і 4 лінзочки) структура мала сприйматися як втілення всього пантеону — 32 божеств.

Іл. 53

Ймовірно, тут самі семичленні структури фігурують як восьмичленні (здвоєння фаз 4 і 8). Внаслідок цього орнамент в цілому передає 4×4=16 богинь — жіночий склад пантеону.

Іл. 54

Орнамент на посудині з Колодистого (іл. 54.: Ткачук, с. 38–17, за М. Ф. Біляшівським), якщо не брати до уваги концентричні круги біля вінчика, повторює попередній, тільки лінзочка представлена більш виразно і трикутник на периферії невиразний. Орнамент посудини з цієї ж місцевості (іл. 55.: Ткачук, с. 38–18, за М. Ф. Біляшівським) відрізняється від двох попередніх тим, що тут у фазі 4 зображені дві лінзочки. Таким способом підкреслено, що в семичленній структурі символів богинь не три, а чотири. (Дві богині фаз 4 і 8 «стиснуті» в одну четверту фазу). Тут 16 богинь зображено більш очевидно.

Іл. 55

Феномен подвоєння у фазі 4 відображено та-

Іл. 56

кож в орнаменті на посудині з Піщаної (іл. 56.: Ткачук, с. 30–25, за В. О. Круцом). Тут фаза 4 передана кругом, в якому розміщені три жіночі символи — два трикутники і пучок ліній між ними. Очевидно, це слід розуміти таким чином: фаза 4 — символізує повний місяць, який містить в собі всі три жіночі фази — 2, 4 і 6. Орнамент у цілому передає чотири семичленні структури, що символізують пантеон божеств з чотирьох місяців. Ми взяли за приклад цей орнамент для того, щоб показати, що три символи у фазі 4 дублюють трійку жіночих символів у семичленній структурі, вони фігурують як мікрокосм, що повторює макрокосм.

Пантеон божеств, особливо жіночих (16 або 4+12), домінує серед мотивів трипільських орнаментів. Без проникнення в структури цих божеств зрозуміти ці орнаменти неможливо.

Ми розглянули орнаменти, які наочно демонструють 32-членний пантеон трипільців. З орнаментів випливає, що основна роль у пантеоні відводилася богиням. Чотири Богині-місяці і 12 богинь-фаз є майже в кожному з розглянутих орнаментів. Слід додати, що ідея пантеону божеств фігурує також у більшості орнаментів, які тут розглядатимуться.

Пантеон божеств у чарівних казках. Цікаво порівняти пантеон божеств трипільців зі складом сім'ї Баби-Яги в чарівних казках. За зміїним царством баби-яги цих казок, на нашу думку, приховується царство божеств перших землеробів. Змій — символ місяця — один з головних образів цих орнаментів. Тому є сенс порівняти склад сім'ї з чарівної казки з сім'єю божеств пантеону трипільців. У деяких казках фігурує три баби-яги. Одна з них, яка для допомоги герою скликає зміїв чи мишей, втілює богиню підземного царства. Друга, яка скликає травоїдних, — богиня царства сфери життя, третя, яка скликає птахів, — богиня сфери небес. Крім них, іноді фігурує їхня Мати. Разом вони утворюють першу жіночу четвірку. У Баби-Яги є чоловік, який рідко згадується, а також три сини — летючі змії і три невістки, які разом утворюють вісімку. Якщо допустити, що таке ж сімейство притаманне іншим бабам-ягам, тоді чотири яги утворюють пантеон з 32 осіб. Отже, тут ситуація подібна до пантеону трипільських божеств. І хоча в казках баби-яги втілюють не місяць і його фази, а сфери космосу це, на наш погляд, не міняє суті справи. Богині-місяці трипільців, як буде показано дальше, могли виступати і в іпостасі богинь, що втілюють сфери космосу.

Пантеон божеств у народних орнаментах. Оскільки ми допускаємо, що семи і восьмичленні структури орнаментики Трипілля збереглися в сучасних народних орнаментах, то слід допустити, що їм властива й ідея пантеону.

При демонстрації подібності народних та архаїчних (трипільських) орнаментів ми здебільшого наводимо приклади з орнаментів подільських

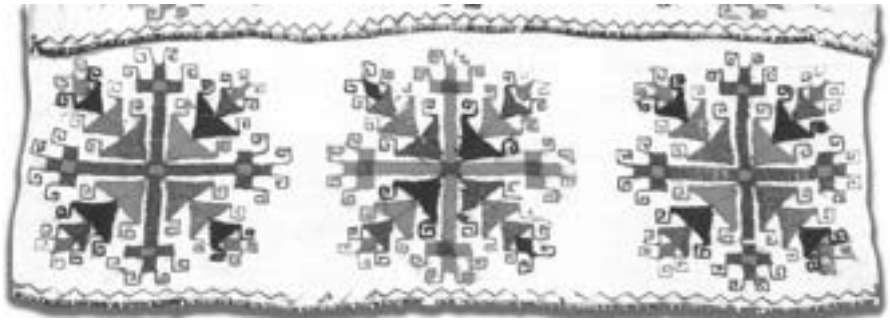

Іл. 57

рушників. Це зумовлено тим, що Поділля є своєрідною оазою, де збереглася велика кількість орнаментів, що структурно, а також за множинами знаків близькі до орнаментів перших землеробів. У принципі всі традиційні народні орнаменти сягають сивої давнини, але орнаменти рушників Поділля вражають своєю подібністю до орнаментів трипільської культури, яка, до речі, у давні часи процвітала на цій території.

Розглянемо ті з них, що, на наш погляд, передають склад пантеону трипільців. Таким, зокрема, є цей орнамент нафрамиці (хусточки) (іл. 57.: Причепій, Причепій № 201) з с. Студена (Вінниччина). Він утворений з трьох візерунків, у кожному з яких символи розміщені по прямому і косому хрестах. Символами на променях косого хреста є три трикутники (символи богинь) і ромбик (символ богині) на вершинах променів. На чотирьох променях — 3×4=12 трикутників і 4 ромбики. Разом — 12+4=16. На наш погляд, 4 ромбики символізують Богинь-місяців, а 12 трикутників — богинь-фаз. На променях прямого хреста розміщено 4×4=16 завитків, що очевидно символізують богів. Слід гадати, що завитки-спіралі не випадкові на цьому орнаменті. Ними очевидно позначали зміїв, які були атрибутами місяця у трипільців.

Іл. 58

Орнамент на рушнику (іл. 58.: Причепій, Причепій, № 59) зі Студеної утворений з шести окремих візерунків (нижню і середню стрічку ми не беремо до уваги). Кожен з візерунків має вигляд чотирьох гілок, що відходять від центру. Гілки завершується

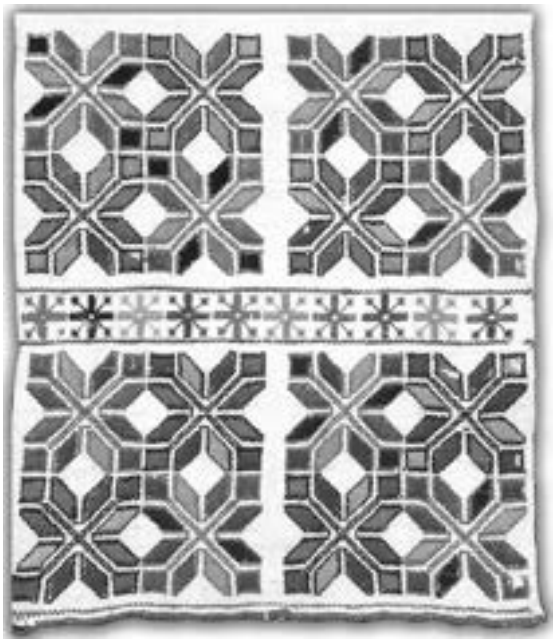

Іл. 59

трьома умовними листками. Ці листки дещо подібні до ромбиків — символів богинь. У центрі візерунку також розміщені умовні ромбики, їх чотири. Якщо прийняти ці фігури за ромбики, то 4 ромбики в центрі символізують Богинь-місяців, а 12 ромбиків-листків на периферії символізують богинь-фаз.

Орнамент рушника (іл. 59.: Причепій, Причепій, № 26) з цього самого села складається з чотирьох візерунків (середня стрічка не враховується). Кожен візерунок утворений з чотирьох косих хрестів. Усередині на перетині хрестів розміщені квадрати, що поділені на чотири менші квадратики (ромбики). Такі ж малі три квадратики розміщені на кінцях променів кожного з хрестів. Отже, в середині розміщені 4 квадратики, а на кінцях променів хрестів — 3×4=12. Разом: 4+12=16 — жіночий склад пантеону.

Таким чином, структури і множини знаків розглянутих орнаментів подільських рушників збігаються зі структурами і множинами знаків трипільських орнаментів. Там і там передано пантеон з 32 божеств або 16 богинь.

2.2. ОРНАМЕНТИ, ЩО СИМВОЛІЗУЮТЬ ПЕРШУ ЧЕТВІРКУ БОГИНЬ

Трипільські орнаменти вирізняються широким розмаїттям символіки. Складається враження, що їхні творці не особливо переймались відтворенням однакових зразків. Виникає питання, чим зумовлена така свобода і де її межі? На нашу думку, вона обмежувалася варіантами способів передачі божеств пантеону. Восьми і семичленні структури, кількісний склад богинь і богів (16+16), Богинь-місяців (4) і богинь-фаз (12) у пантеоні були усталені. Підбір символів, якими позначали богинь чи богів, значною мірою був довільним.

Таке розмаїття орнаментів створює труднощі для їхньої класифікації. На наш погляд, проблема класифікації цих орнаментів буде вирішена майбутніми дослідниками. Тут ми намічаємо лише підходи до розв'язання цієї проблеми. На наш погляд, можна виділити дві групи орнаментів: 1) орнаменти, в яких фігурують божества першого місяця (перша вісімка божеств умовного теогенезу), тобто орнаменти, в яких фігурують Богині-місяці; 2) орнаменти, що виходять за межі першої вісімки божеств, тобто, орнаменти, в яких фігурують Богині-місяці і богині-фази — орнаменти з семичленними структурами. У перших фігурує пантеон з восьми божеств, у других — 32.

Чотири богині першого місяця (вони пізніше набули статусу Богинь місяців) ймовірно були в особливій пошані у трипільців. Їх, як правило, зображали в орнаментах на мисках. Ймовірно миски (символ неба?) фігурували як сакральні предмети. Саме тут зустрічаються символи, які можна інтерпретувати як одну, дві, три і чотири богині.

Богиня-Мати в трипільських орнаментах. Чорний кружок у центрі мисок. Серед трипільських орнаментів зустрічається такий, що утворений одним чорним кружком, зображеним у центрі миски. Цей символ можна бачити в центрі миски з поселення Тальянки (іл. 60.: Ткачук, 65–1, за В. О. Круцом).

Прикметно, що цей кружок був єдиним символом, зображеним на посудині. Те, що це єдиний символ і розміщення його в центрі миски підкреслює його значущість. Мисок з такими символами археологи знайшли аж 22 екземпляри. Подібний орнамент є також на мисках з Володимирівки, Майданецького, Сушківки та з інших місцевостей. Це один з найпоширеніших орнаментів, що свідчить про велику пошану божества, яке він позначає. Значущість його підкреслюється і тим, що його одного було достатньо для того, щоб надати сакрального значення предмету, на який він нанесений.

Іл. 60

Чорний круг привернув увагу Т. Ткачука. Він називає його чорним колом, хоча, на наш погляд, правильніше було б називати кругом. «Поодинокі, подвійні та потрійні чорні кола — пише він, — розташовувались

у центрах мисок в оточенні місяцеподібних знаків» [94, с. 47]. З аналізу знаків, що зображали поруч з чорним колом він робить висновок, що це коло є знаком повного місяця: «Найчастіше біля чорного кола малювали місячні серпи, створювали блоки у вигляді об'єднань місячного серпа з чорним колом. На посуді вони взаємозамінювалися. Все це дозволяє сприймати чорне коло як знак повного місяця» [94, с. 51].

Наш підхід до трактування цього символу дещо інший, хоча в чомусь наші погляди й збігаються з Т. Ткачуком. Ми приймаємо його визначення чорного круга як місяця. Але його значення не зводилося до одного повного місяця. Цим символом трипільці могли позначати всі фази місяця, хоча здебільшого він справді позначав фазу 4. Крім цього, Т. Ткачук вважає, що трипільці сприймали місяць як астрономічний об'єкт, ми ж вважаємо, що для них він фігурував як *міфологічний об'єкт*. Це означає, що в їхній міфології він втілював Богиню, а його фази передавали вісімку божеств.

Ми вважаємо, що чорний круг у центрі миски міг фігурувати як Богиня-Місяць. Але, ймовірно, він символізує не просто Богиню місяць, а першу Богиню, Богиню-Матір, яка у згорнутому вигляді містила у собі (в потенції) всі інші божества місяця (насамперед, чотири Богині-місяці). Цей гіпотетичний висновок можна підсилити деякими орнаментами.

Іл. 61

Так, на цій мисці з Майданецького (іл. 61.: Ткачук, 103–8, за М. М. Шмаглієм) у центрі зображено чорний круг, від якого відходять чотири промені, утворені з крапок, і чотири деревця. Ці символи перемежовані. Вони, очевидно, передають вісім фаз місяця — першу вісімку божеств. Деревця символізують жіночі фази, лінії з крапок — чоловічі. Із зображення випливає, що круг у центрі мовби випромінює восьмичленну структуру (вісімку божеств), за якою, ймовірно, приховується первісна вісімка, серед яких четвірка деревець символізує Богинь-місяців. Вісімка є мовби еманацією круга. (До речі, чотири групи крапок променів утворені з десяти крапок кожна. Вони символізують 40 тижнів — термін вагітності. Зубців на периферії 30 — множина близька до 32 — складу пантеону).

Іл. 62

Подібний висновок можна зробити також з орнаменту, що зображений на іншій посудині з Майданецького (іл. 62.: Енциклопедія, с. 142, за М. М. Шмаглієм та М. Ю. Відейком). У центрі посудини розміщено чорний круг, від якого відходить вісім чорних променів, які, очевидно, символізують вісім фаз місяця. Тут всі фази передані однаковими символами — чорними променями, які позначають вісімку

божеств без розрізнення статі. Слід однак звернути увагу на дві виїмки, які зроблені в посудині навпроти двох променів, що мов би утворюють діаметр. Так, на нашу думку, виділено фази 4 (повний місяць) і 8 (місяць на переході). З даного орнаменту також можна зробити висновок, що чорний круг в центрі мисок символізував Богиню-Матір, що втілювала вісімку божеств.

На мисці з поселення Чичиркозівка (іл. 63.: Ткачук, с. 51–1, за В. О. Круцом) на місці чорного кругу зображено лінзочку. (Т. Ткачук зазначає, що знайдено 5 подібних зразків орнаменту, що свідчить про його популярність). На нашу думку, заміна лінзочкою чорного кружка означає еквівалентність їхнього значення. Те, що за лінзочкою приховуються фази місяця, випливає з ряду структур, в яких лінзочка чітко визначається як один з жіночих символів вісімки фаз.

Іл. 63

На підставі розглянутих орнаментів можна зробити гіпотетичний висновок, що чорний кружок у центрі миски міг фігурувати як Богиня-Мати у трипільській міфології.

Богиня-Мати в міфології. Образ Богині-Матері зустрічається у міфології багатьох народів. Для нас важливо знайти в ньому риси, які могли б свідчити, що за ним в далекі часи могла приховуватись Богиня, яка втілювала місяць. У статті «Богиня-Матір» [54, с. 178–180] підкреслено суперечливість цього образу, з одного боку Богині властиве світотворення, покровительство культурі, з іншого — руйнування, війна. З цього автор статті робить висновок: «Можна припустити, що джерело цієї суперечності повязане з однією з основних опозицій всякої космології — протиставлення космосу і хаосу…» [54, с. 180].

На наш погляд, пояснення суміщення функцій творення і руйнування світу в образі Богині-Матері в давніх культурах слід шукати в тому, що Богинею-Матір'ю була Богиня-Місяць. Вона у фазі 8 зникала і виникала. Можна допустити, що разом з нею зникав і виникав світ. Такі риси властиві, зокрема, темній і жорстокій індуїстській богині Калі, яка втілює зміни і час, смерть і знищення. Крім цього, вона вважається дружиною Шиви, символом якого є місяць. Ці риси цілком підходять Богині-Місяць. Сам Шива, до речі, був наполовину чоловіком і жінкою. Він також міг втілювати це первинне божество. Уже такий не детальний аналіз цієї проблеми показує, що риси трипільської Богині-Матері місяця були присутні в образах пізніших Богинь-Матерів.

Богиня-Мати в народних орнаментах. Структура, в якій центральний жіночий символ пов'язаний з вісімкою символів, що відходять від нього, часто зустрічається в народних орнаментах. Таким, зокрема, є цей орнамент подільського рушника з с. Студена (іл. 64.: Причепій, Причепій, № 63). Орнамент утворений з шести візерунків. У центрі кожного візерунку розташований ромб. Від нього по косому хресту зображено трикутники (жіночі символи), які завершуються умовними жіночими фігурками. По прямому хресту

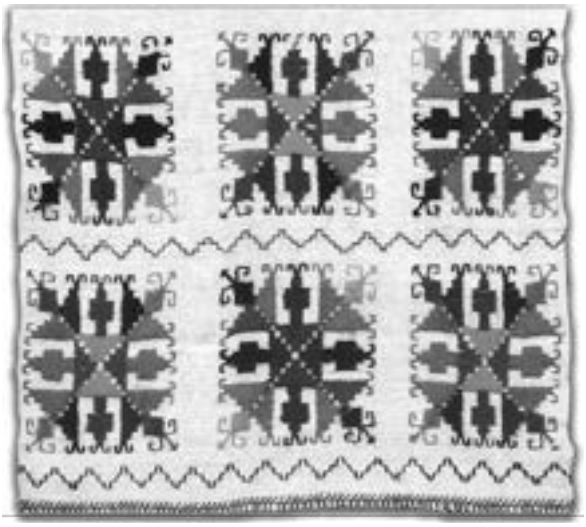

Іл. 64

розміщені умовні чоловічі фігурки. І чоловічі, і жіночі фігурки декоровані завитками-змійками. Структурно цей орнамент аналогічний трипільським орнаментам (іл. 61, 62). Звідси можна зробити висновок і про їхню семантичну подібність. Завитки-змійки відсилають до «зміїного царства», яким у народній пам'яті закріпилась міфологія перших землеробів. Поділ центрального ромбику на чотири трикутники символізує потенційну присутність у першому божеству четвірки Богинь-місяців.

Орнаменти, утворені з двох богинь (фази 2 і 6). На мисках трипільців досить поширені орнаменти, утворені з двох фігур, що розміщені по кругові. Таким, зокрема, є цей орнамент миски з Піщаної (іл. 65.: Ткачук, с. 26–2, за В. О. Круцом). Фігурами є дві смуги з концентричних дуг, задні кінці яких виходять з протилежних боків круга, а на передніх кінцях зображені чорні круги або місяці-серпи. Чорні круги чи місяці-серпи є символами богинь. Про жіночість цих символів свідчить також те, що вони, як правило, мають вигляд концентричних ліній. Ліній може бути три, чотири чи сім/вісім. Множинність ліній, як ми уже відзначали, характерна ознака богині.

Іл. 65

Іл. 66

Іл. 67

Характерно, що ці дуги мовби протилежні і доповнюють одна одну. Так, на нашу думку, відображено те, що вони втілюють протилежні фази місяця. Такими, ймовірно, є фази 2 і 6 (половини зростаючого і спадаючого місяців). Кругові орнаменти, в яких зображені чотири жіночі фази місяця, свідчать, що однаковими символами позначали фази, що втілювали половини місяця (фази 2 і 6) або фази повного місяця і місяця на переході (фази 4 і 8). Оскільки дві останні фази у семичленній структурі з'єднувались в одиницю, то логічно допустити, що двома смугами, що доповнюють одна одну, позначені фази 2 і 6 — половини молодого і старого місяців. Тому за цією двійкою однакових (і протилежних) концентричних смуг в орнаментах мисок можна з великою вірогідністю вбачати зображення Богинь фаз 2 і 6 місяця, Ці богині ми розглядаємо як Богинь-місяців, перших Богинь.

Зробити висновок про те, що за двома дугами приховуються дві богині з восьми фаз місяця, можна з цього орнаменту з Бернашівки (іл. 66.: Ткачук, 232–1, за О. Г. Колесніковим). Тут на вінчику миски зображено шість чорних півмісяців. Ця шістка разом з двома чорними кружками (голівками дуг) складали 8 фаз місяця. Характерно, що дуги з кружками займають протилежну позицію серед вісімки фаз, що також відповідає фазам 2 і 6. Відзначимо, що посудинок з цими орнаментами в поселенні знайдено 19 шт. Це свідчить про сакральну значущість орнаменту.

Структура з двох символів наявна також на мисці з поселення Ворошилівка (іл. 67.:Ткачук, с. 212–2, за І. Зайцем). Тут зображені дві концентричні дуги, які завершуються чорними кружками (фази 2 і 6). Крім них, на вінчику миски, як і в орнаменті з Бернашівки зображено 6 чорних фігурок. Очевидно, що ці 6 фігурок разом з двома дугами позначали вісім фаз місяця. Звідси однозначно випливає, що дві концентричні дуги (чи смуги) символізують фази 2 і 6 місяця. З цієї ілюстрації, як і з попередньої, можна також зробити висновок, що смуги символізують протилежні фази. Це випливає з того, що обабіч кожної з дуг розміщено по три знаки. Це свідчить, що у восьмичленній структурі фази, які позначені дугами, займали протилежні позиції, тобто є фазами 2 і 6.

Наочною демонстрацією того, що за цими дугами приховуються протилежні фази 2 і 6 місяця, можна вважати цей орнамент миски з поселення Черкасів Сад II (іл. 68.: Ткачук, с. 267–2, за Л. Ю. Поліщуком). Тут замість дуг зображені два півмісяці протилежного спрямування, які подібно до дуг є антиподами і доповнюють один одного. Оскільки зазначені дві фази фігурували як дві половинки місяця, одна символізувала зростання, інша — спадання, то цілком природньо, що вони осмислювались давніми людьми як протилежності, що доповнюють одна одну (разом вони утворюють повний місяць).

Іл. 68

До орнаментів, що передають цих богинь (втілю-

Іл. 69

ють фази 2 і 6), можна віднести також ті, в яких на вершині дуг зображені не чорні кружки, а місяці-серпи. Вони, як і попередні орнаменти, були зображені на мисках. Таким, зокрема, є цей орнамент з Колодистого (іл. 69.: Ткачук, с. 35–3, за М. Ф. Біляшівським). У цьому орнаменті на обох кінцях місяця зображено по три відрізки. Трійка знаків, як правило, символізує богиню. У цьому випадку трійка підсилює жіночий статус місяця. Такі орнаменти досить поширені. Не виключено, що 3×4=12 відрізків символізують 12 богинь пантеону, а два місяці-серпи і два чорні трикутники з боків фігур символізують 4 Богині-місяці.

Дві богині в міфології. Образ двох богинь широко представлений в архаїчній символіці. Вони мають різний вигляд: то як сіамські близнюки, що зрослись тулубами, то дві голови на одному тулубі, то дві фігурки в одному овалі. Вчені неоднозначні у визначенні їхньої семантики. Так, М. Гімбутас виділяє серед них два типи — матір і дочку (фігури різні за розміром) і двох сестер (ідентичні образи). У цьому подвоєнні вона вбачає протилежні аспекти первісної богині: втілення нею зими і літа, а також юності і старості. А. Голан, посилаючись на шумерських сестер — Інанну і Ерешкігаль, висуває думку, що ймовірно «неолітична богиня, яка передувала персонажам цих відомих міфів, мислилась у двох іпостасях — небесній і земній… Ймовірно також, що богиня уявлялась у зимовій і літній іпостасях» [16, с. 139].

Автор у попередній роботі [64, с. 227–234] дотримувався позиції, яка мало відрізнялась від цих поглядів. Дослідження трипільських орнаментів змінило наші погляди. Ми допускаємо думку, що за двома жіночими фігурками і двома богинями пізнішої міфології, які доповнюють одна одну, приховувалися богині, що втілювали дві протилежні фази місяця. Однак конкретних доказів цієї думки ми не маємо. Слід відзначити, що мотив двох сестер, які втілюють протилежності, у міфології не особливо розвинутий.

Народні орнаменти з мотивом «двох богинь». До орнаментів, які впевнено можна назвати втіленням ідеї «двох богинь» місяця, ми відносимо такі, які утворені внаслідок поєднання двох ромбів в один ромб.

Таким, зокрема, є цей орнамент з подільського рушника з с. Стіна (іл. 70.: Причепій, Причепій, № 76). Тут два ромби мовби зливаються в один. Однак в середині з'єднаного ромбу замість двох ромбів (хрестиків) присутні три. При цьому середній ромб зображений більшим. Очевидно, що давніми людьми поєднання двох протилежних богинь півмісяців осмислювалося таким чином: де присутні дві богині-півмісяці, там присутня і богиня повного місяця (фаза 4).

Дещо відмінний орнамент з мотивом «двох богинь» зображений на жіночій сорочці, що походить з с. Чагор, Чернівецької обл. (іл. 71.: Архів автора). Орнамент утворений з чотирьох квадратів, в яких зображені фігури.

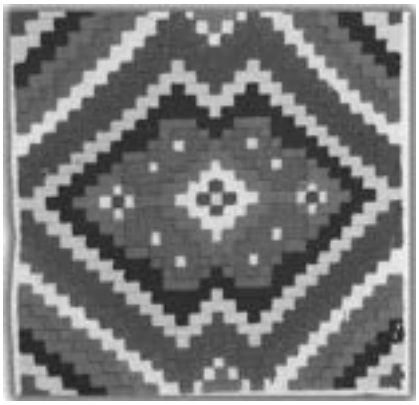

Іл. 70

Іл. 71

Кожна з фігур розділена на дві частини S-подібним знаком. Частини цих фігур візуально мають вигляд місяців-серпів. Те, що ці частини утворюють ціле і S- знак між ними, дає підставу вбачати в цих частинах двох богинь місяця. Ми наголосили на S-знакові невипадково. Подібний знак між двома фігурами, що позначають півмісяців, можна бачити в цьому орнаменті миски з Черкасового Саду II (іл. 72.: Ткачук, с. 267–1, за Л. Ю. Поліщуком). Він підсилює нашу ідентифікацію цього народного орнаменту як позначення мотиву «двох місяців».

Іл. 72

Аналіз трипільських і народних орнаментів, які були нами ідентифіковані як мотив «двох богинь», показав, що цей тип орнаментів був досить поширеним. Ймовірно, що традиція таких орнаментів, яка виникла в епоху перших землеробів, не переривалась до середини XX ст.

Орнаменти, утворені з трьох богинь (фази 2, 4, 6). Трійка жіночих символів, що позначає половину місяця на зростанні (фаза 2), повний місяць (фаза 4) і половину місяця на спаді (фаза 6) утворилася внаслідок випуску з семичленної структури чотирьох символів, що позначали богів-чоловіків (фаз 1, 3, 5,7). Мотив «трьох богинь» представлений різними структурами символів. Найпростіший (і найпереконливіший) вигляд цей мотив має в орнаментах на мисках, де він зображений трьома концентричними дугами з чорними кругами-голівками на вершинах. Таким є цей орнамент на мисці з с. Піщана (іл. 73.: Ткачук, с. 26–3, за В. О. Круцом).

Іл. 73

Орнамент аналогічний тим, в яких фігурували дві подібні дуги і чорні кружки. Відмінність поля-

Іл. 74

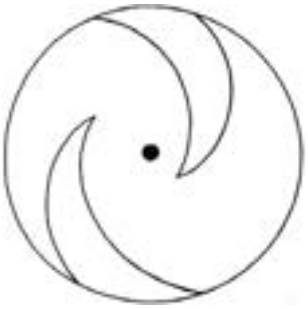

Іл. 75

Іл. 76

Іл. 77

гає тільки в їхній кількості. Зазначені три фази (чи три богині) є *видимими* фазами циклу місяця, оскільки місяць у фазі 8 невидимий. Можливо тому ця трійка так виділялася.

В орнаменті на мисці з поселення Майданецьке (іл. 74.: Ткачук, с. 107–22, за М. М. Шмаглієм) три смуги замість чорних кружків завершуються місяцями-серпами. Ймовірно, він має те саме семантичне значення.

У деяких орнаментах середній символ трійки відрізняється від крайніх. Таким, зокрема, є цей орнамент на мисці з Майданецького (іл. 75.: Ткачук, с. 133–81, за М. М. Шмаглієм). Тут між двома місяцями-серпами зображено чорний кружок. І місяці-серпи, і чорний кружок мають безпосереднє відношення до місяця. Очевидно, що два подібних і протилежно спрямованих місяці-серпи позначають дві протилежні фази 2 і 6, а зображений між ними кружок позначає повний місяць (фазу 4). Тут фаза 4 зображена чорним кружком, який у попередніх орнаментах ми інтерпретували як символ Богині-Матері. Ймовірно ідентичне позначення фази 4 (повного місяця) і Богині-Матері підкреслює їх спорідненість.

Іноді три жіночі символи на мисках супроводжуються чоловічими символами, внаслідок чого структура набуває вигляду семичленної. Як семичленну структуру з трьома жіночими символами ми ідентифікуємо цей орнамент, зображений всередині конічної чаші з колекції Платар (іл. 76.: Енциклопедія, с. 245–3). Тут між двома концентричними дугами, які ми ідентифікуємо як фази 2 і 6, зображено місяця-птаха (фаза 4). Білі овали, що розміщені в основі дуг, — символи богів-фаз 1 і 7. Білий простір між місяцем-птахом і дугами символізує фази 3 і 5. На іншій чаші з цієї колекції між дугами (іл. 77.: Енциклопедія, 251–3, Платар) зображено лінзочку. Це ще одне свідчення того, що лінзочка є символом жіночої фази місяця, при цьому вона переважно символізувала фазу 4.

Оригінально зображена семичленна структура на мисці з поселення Більче Золоте Вертеба I (іл. 78.: Ткачук, с. 207–3). Тут дві концен-

тричні дуги у формі великого місяця-серпа мають вигляд істот з «ногами». У центрі між ними розміщений прямий хрест з чорними кружками на кінцях і на перетині променів. Крім цього по два малих місяців серпів зображено попереду умовних істот. Ми інтерпретуємо цю композицію як семичленну структуру. Чотири місяці-серпики, що зображені попереду істот, ймовірно символізують чоловічі фази. Дві концентричні дуги — фази 2 і 6. Хрест з кружками ймовірно символізує фазу 4. Він часто фігурує як позначення фази 4 у семичленних структурах. Що стосується п'яти кружків у хресті, то можна припустити, що він символізує першу четвірку Богинь-місяців, що вийшли з Місяця-Матері — середнього кружка (?).

Іл. 78

Крім досить поширених подібних орнаментів на мисках, мотивом «трьох богинь» можна вважати і деякі орнаменти на високому посуді. Так, цей орнамент з Шипенців В (іл. 79.: Ткачук, с. 198–36, за О. Кандибою) розміщений біля вінчика посудини. Він утворений з трьох чорних півкругів, обведених двома дугами і трьох хвилястих ліній, кожна з яких складається з трьох ліній. В орнаменті акцентується увага на трійках — символах богинь.

Іл. 79

Орнамент з поселення Доброводи (іл. 80.: Ткачук, с. 58–5, за М. М. Шмаглієм) складається з трьох груп концентричних відрізків, що дає підставу вбачати за кожною групою богиню. Кількість відрізків у групах — 5+5+6=16 (жіноча частина пантеону). Не виключено, що таким чином передано думку, за якою трійка богинь (фази 2, 4, 6) тотожна 16 (жіночому складу пантеону). Оскільки фаза 4 включає фазу 8, то трійка стає четвіркою богинь, за якою стоїть весь жіночий склад божеств.

Іл. 80

Три хвилясті смуги, кожна з яких утворена з трьох ліній, можна бачити на цьому орнаменті з с. Піщана (іл. 81.: Ткачук, с. 31–31, за В. О. Круцом). Крім цих трійок, про приналежність орнаменту до місячної тематики свідчить чорний кружок, яким завершується кожна смуга, а також зображення місяця-серпа у вигляді птахи над нею. Можна допустити, що орнамент також символізує три жіночі фази місяця, трьох Богинь.

Іл. 81

Ми розглянули лише деякі орнаменти, які можна ідентифікувати як богині трьох фаз (2, 4 і 6) місяця. Їх ми вважаємо Богинями-місяцями (28 днів), тобто такими, що входили до першого восьмичленного пантеону, які можуть ділитися на свої сімки. Однак стосовно самого першого місяця вони фігурують як богині-фази.

Мотив «трьох богинь» у міфології. Мотив «трьох богинь» і число три привернули увагу ряду дослідників первісної символіки. Вони дають йому різні пояснення. Так російсько-ізраїльський дослідник архаїчної символіки А. Голан відзначає, що «образ триєдиної богині виник іще в палеоліті… У кельтській язичницькій традиції існує образ триєдиної богині. Рудименти образу троякої богині збереглися в давньогрецькій міфології (три Мойри, три Грації, три Парки, три жіночі божества пір року, три богині, суперечку між якими мав розв'язати Паріс). Афіна мала епітет Tritogeneia «тричі народжена», Гекату зображали троякою» [16, с. 144].

Автор не зовсім переконливо пояснює феномен потроєння богині тим, що люди неоліту могли ділити рік на три частини. «Вірогідно в ранньоземлеробську епоху рік ділився на три сезони». [116, с. 143]. Ця апеляція до можливого поділу року в епоху неоліту не може пояснити виникнення феномену потроєння богинь іще в палеоліті, про що говорить сам автор.

Значну увагу феномену потроєння богинь приділила також відома литовсько-американська археологиня М. Гімбутас. Цій проблемі дослідниця присвятила окремий розділ під назвою «Три лінії і сила трійки» в книжці «Мова богинь». Феномен потроєння вона, зокрема, вбачає у трійці символів, що зустрічаються на фігурках Богині. Автор відзначає, що «три лінії … мають символічне значення з часів верхнього палеоліту» [117, p. 89]. У роботі розглянуто ряд зображень трійки символів (не тільки ліній) на артефактах палеоліту та неоліту. «Знак трьох ліній, — підсумовує вона, — ймовірно символізує потроєння (чи умноження) життєвості динамічних якостей, які витікають з тіла Богині Пташки, подательки і утримувачки життя. Потрійне джерело пов'язане з троякою Богинею…Ця традиція продовжилась крізь всю доісторію та історію аж до грецьких Мойр, трійки римських Матрон, німецьких Норн, трійки ірландських Брігіт, трьох сестер Моріган….» [117, p. 97].

М. Гімбутас, як і А. Голан, цілком слушно вбачають особливий статус трійки богинь, який продовжується крізь всю доісторію та історію. Однак пояснення його «умноженням сили та енергії Богині» є непереконливим. Потрібне було якесь чітке явище, яке стояло б за цією трійкою і живило б впродовж віків це міфологічне утворення. Таким явищем, на нашу думку, є три жіночі фази місяця. Дослідники не надали особливого значення тому, що ця трійка нерозлучна, що вона скидається на три крони одного і того самого дерева, *тому, що три богині фігурували під одним іменем*. Якщо ж допустити, що за трійкою цих богинь приховується три жіночі фази місяця, і врахувати роль місяця в первісній міфології, то таке сполучення є цілком природним. За трьома фазами (богинями) стоїть один і той самий місяць. Для нас важли-

ва думка дослідників про те, що уявлення про трьох богинь виникло в епоху пізнього палеоліту. Очевидно, що там слід шукати корені формування міфології, у центрі якої була Богиня-місяць.

Те, що за трійкою божеств у пізнішій міфології приховуються фази місяця, свідчать рудименти цих божеств. Так, те, що мойри у греків тчуть долю людини, можна пояснити тим, що місяць, його кружляння у давнину було символом незворотного часу. Мойри і були тими трьома богинями місяця, які втілювали час — долю. Три божества трипільців вгадуються і в трьох ериніях грецької міфології. Це — старі жінки, зі зміями замість волосся на голові, які до того ж є хранительки *материнського* права. Змії замість волосся — це характерна ознака трипільських Богинь-місяців. Вони трактуються як старі божества тому, що відсунуті на задній план новими божествами. Панування цих богинь у давній міфології було переосмислене як захист права жінок-матерів. Слід відзначити, що не в усіх трійках богинь пізнішої міфології спостерігаються риси трійки богинь ранніх землеробів. Так, за грецькими харитами (римські грації), які фігурують як світла трійка жіночих божеств, важко знайти риси жіночих божеств енеоліту. Але не виключено, що ця трійка була утворена за зразком первинної трійки. Переміщення богинь, які були в центрі міфології ранніх землеробів, на периферію в пізнішій міфології зумовлене еволюцією світогляду людей від культу Богині до культу Бога.

Мотив «трьох богинь» у народних орнаментах. У народних орнаментах, зокрема в українських, зберігся цей мотив. Він представлений різними типами візерунків. У подільських рушниках мотив «трьох богинь» наявний в орнаментах з с. Студена, Вінниччина (іл. 82, 83.: Причепій, Причепій, № 53, № 54). Ці орнаменти мають вигляд дерева, поділеного на три стовбури. (Дерево, до речі, часто фігурує як позначення жіночих фаз місяця у трипільців. Зв'язок дерева і місяця, очевидно, зумовлений тим, що дерево в епоху неоліту набуло значення богині, а оскільки божества у трипільців фігурували як фази місяця, то і богиня-дерево набула цього значення. В орнаменті два

Іл. 82

Іл. 83

Іл. 84

бокові стовбури однакові, середній дещо інший і більший. Внизу дерева розміщені умовні корені, що мають вигляд місяців. Всього коренів, враховуючи середній, сім — число, що ймовірно стосується семичленної структури. В обох орнаментах внизу в середніх фігурок розміщено ромб, який, очевидно, втілює повний місяць. Ромб разом з деревом над ним позначають фази 4 і 8, які поєднані в середньому символі. У ромбові (іл. 82) присутній хрест. Цей символ часто зустрічається в кругові трипільських орнаментів, де він позначає фазу 4 у семичленних структурах. Отже, є багато підстав для інтерпретації цих народних орнаментів як позначення трьох фаз місяця і їх порівняння з відповідними орнаментами трипільців. Остаточний сумнів стосовно того, що семантика цього типу орнаментів пов'язана з місяцем, долає орнамент цього рушника, що походить з Придністров'я (іл. 84) з Петербурзького народного музею. (Колекцію рушників з Придністров'я подарував музею український етнограф К. Широцький). Тут під трьома кронами зображені ромбики. Їх 28 — кількість днів, якими трипільці позначали місяць.

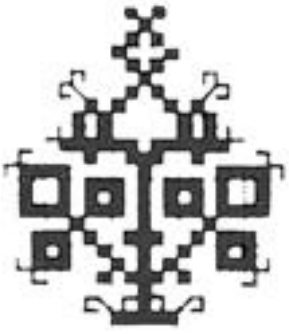

Іл. 85

Як мотив «трьох богинь» можна розглядати також цей орнамент з Буковини (іл. 85.: Кольбенгайєр, № 46–1). На ньому зображене умовне дерево з двома гілками і середнім стовбуром. На гілках розміщені по три ромбики. На верхівці стовбуру три фігурки і середній ромбик між ними.

Цей ромбик, як і ромбики в орнаментах (іл. 82, 83), символізує поєднання фаз 4 і 8. У цілому це ідентичні орнаменти. Ми навели як приклад цей буковинський орнамент тому, що в ньому досить виразно показано, що кожна з гілок поділена на три ромбики — жіночі символи. На подільських руш-

никах (іл. 82, 83) верхівки дерев також поділені на три жіночі символи (два трикутники і ромбик між ними), але не так виразно. Три жіночі символи — це скорочена сімка. А скорочена сімка є Богинею місяцем (28), яка містить сім/вісім фаз. Постає питання, що ж тоді символізує цей орнамент з трьома Богинями місяцями? Для відповіді на це питання слід ще раз звернутися до ромба, що позначений хрестом (іл. 82). Хрест у трипільців часто позначав число 4. Хрест у ромбові семичленної структури символізує четвірку богинь, тобто Богиню місяць. Отже, в орнаменті є чотири Богині місяці — тобто 16 богинь-фаз. Тут четвірка Богинь місяців (28) «стиснута» в трійку. Орнамент досить вдало виражає ідею тотожності першого місяця і четвірки місяців. Символами першого місяця є три крони і ромб, які розділились на свої трійки/четвірки другого покоління.

Ми не ставили за мету аналіз всіх народних орнаментів, що містять мотив «трьох богинь». Важливо показати присутність мотиву в цих орнаментах. Хоча за зовнішнім виглядом розглянуті трипільські і народні орнаменти не мають нічого спільного, але структури, згідно з якими упорядковувалася символіка, однакові. При цьому трипільські орнаменти можуть бути ключем для розкриття семантики народних орнаментів.

Орнаменти мотиву «чотирьох богинь» місяця. Орнамент з чотирма символами богинь постає внаслідок випуску символів богів-чоловіків з восьми фаз циклу місяця (восьмичленної структури). Якщо не брати до уваги фази богів, то цикл місяця постане як чотири жіночі фази.

Тут цікавий такий момент. Оскільки богині фігурували як сімки, то чотири богині-сімки (7×4) складають місяць — 28. Місяць (28) утворюється з одних богинь. Звідси, як уже зазначалось, ймовірно й походить часте ігнорування символів богів у восьми- і семичленних структурах. Іншими словами, таке ігнорування зумовлене не так статусом чоловічої статі в суспільстві, а тим, що для позначення циклу місяця достатньо одних богинь-сімок. Якщо богиня — сімка, то символам богів у циклі місяця не має місця. Місяць може позначатися одними чотирма богинями-сімками. Тому за четвіркою жіночих символів, що розміщені по кругу на мисках трипільців, ми вбачаємо Богиню місяця і чотирьох богинь. Цю четвірку частково уже було розглянуто раніше під час аналізу восьмичленної структури (іл. 12 — іл. 17). Тут цей сюжет буде доповнено деякими прикладами.

Т. Ткачук наводить зображення істот (псів?) на мисках трипільців, які позначені чотирма, а іноді п'ятьма чорними кругами (іл. 86, 87.: Ткачук, Ч.II, с. 48) Він розглядає їх як «фантастичних» істот і не дає їм пояснення. На наш

Іл. 86

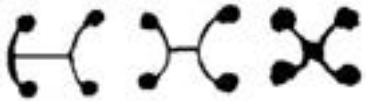

Іл. 87

погляд, зображенням істот з чотирма чорними кругами, а також з трьома кругами і деревом давні художники намагались підкреслити єдність чотирьох фаз у циклі місяця, передати те, що четвірка цих фаз утворює єдине ціле — Богиню-місяць. Хоча не виключена інтерпретація, згідно з якою чотири чорні круги-місяці позначають чотири місяці (пантеон з 32 божеств), оскільки четвірка жіночих символів може позначати як богинь-фаз (сімок), так і Богинь-місяців. Те, що ці істоти дещо подібні до псів, можна пояснити тим, що ці тварини часто фігурували як символ місяця. (Істоти з п'ятьма кружками ймовірно символізують богинь, що опікалися вагітністю. Оскільки богиня була сімкою/вісімкою, то 8×5=40 — множина, що позначала кількість тижнів-сімок вагітності: 40×7=280. Не виключено, що п'ятий місяць у центрі символізував Богиню Матір).

Іл. 88

До чотиричленних орнаментів, що позначають чотирьох богинь, ми відносимо орнамент на мисці з поселення Липчани (іл. 88.: Ткачук, с. 264–34, за В. Г. Збеновичем). Тут чотири групи з трьох прямих ліній відходять від центру до ободка посудини. Ознакою, за якою ми кваліфікуємо ці феномени як позначення богинь, є концентричність ліній. Кількість відрізків — 3×4=12 ймовірно свідчить, що це богині-фази без четвірки Богинь-місяців. Можливо, четвірка груп ліній фігурує як символи цих Богинь.

Іл. 89

На іншому артефакті з цього ж поселення зображено чотири групи хвилястих ліній (іл. 89.: Ткачук, с. 264–35, за В. Г. Збеновичем). Всього ліній — 4×4=16 (жіночий склад пантеону). Крім цього на обідку зображено 12 півмісяців, якими, ймовірно, передано богинь-фаз. Якщо чотири групи ліній прийняти за Богинь-місяців, то 12+4= 16. Ідея орнаменту, ймовірно, полягала в тому, щоб одну і ту ж величину (16) передати двома способами.

На мисці з поселення Черкасів Сад четвірка фаз (Богинь) зображена у вигляді концентричних дуг (іл. 90.: Ткачук , с. 268–7, за Л. Ю. Поліщук).

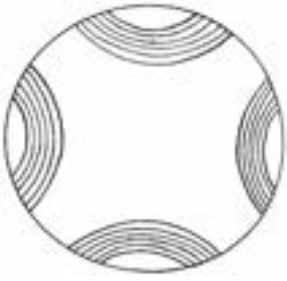

Іл. 90

Серед чотиричленних структур зустрічаються такі, що утворені не з однакових символів. У них одна двійка символів як правило більша, а інша — менша. Як випливає з нашої концепції, ці чотири символи позначають чотири жіночі фази місяця. За більшими символами приховані фази 4 і 8, за меншими — фази 2 і 6.

Чотири різних символи, які ми інтерпретуємо як позначення богинь, можна бачити на орнамен-

ті цієї миски з колекції «Платар» (іл. 91.: Енциклопедія, с. 257–3). Тут дві смуги, що утворені з концентричних ліній, які нами були ідентифіковані як символами жіночих фаз місяця, перемежовані двома чорними півмісяцями, що зображені біля вінчика миски. Очевидно, що перші символи фігурують як фази 4 і 8, а другі — фази 2 і 6.

Іл. 91

Мотив «чотирьох богинь» у міфології. Раніше вже було розглянуто феномен трійки богинь у пізніших міфологіях. Очевидно, що звідси потрібно відштовхуватися при з'ясуванні існування четвірки богинь. Оскільки трьома богинями у трипільців були три сестри, які втілювали 2, 4 і 6 фази місяця, то четвертою богинею слід вважати їхню Матір-Місяць. Звідси випливає, що четвертою богинею були матері мойр, ериній, матрон та ін. В енциклопедії [55, с. 169] зазначено, що Матір'ю грецьких мойр була богиня Ананке. Там наведено слова Платона, який «вважав, що ці три мойри — дочки богині Ананке (необхідності), що крутила світове веретено». У богині, яка втілює необхідність і світове кружляння, можна вбачати відлуння первісної Богині Місяця. Місяць давні люди ототожнювали з часом, його кружляння вони могли осмислювати як втілення незворотності й необхідності. Матір'ю ериній вважається Гея — богиня, що втілює початок всього сущого. У цій прив'язці ериній до Геї як початку також можна вбачати відлуння Богині-Місяця, яка також фігурувала як початок. Цікаво, що пізніша маскуліністична міфологія зображає своїх попередників — жіночих божеств перших землеробів як темних і жорстоких, тоді як їхня кераміка демонструє світлий і радісний світ. Чи не маємо ми тут справу з першим викривленням поглядів суперників, яке зумовлено боротьбою феміністичних і маскуліністичних культів у міфології? Не виключено, що четвірка святих з християнської міфології — Віра, Надія, Любов та їхня мати Софія — утворені за матрицею, яка була закладена в свідомість народів міфологією первісних землеробів.

Мотив «чотирьох богинь» у народних орнаментах. Такий мотив часто зустрічається в орнаментах рушників Східного Поділля. Так, цей орнамент на рушнику зі Студеної (іл. 92.: Причепій, Причепій, № 71) складається з чотирьох великих ромбів, які, ймовірно, символізують чотири Богині-місяці, а чотири менші ромби, що розміщені у кожному з більших ромбів, — богині-фази. Їх кількість — 4×4=16. Ймовірно, поділ останніх на два трикутники підкреслює повний склад пантеону — 16×2=32. Звідси випливає, що ці чотири ромби символізували першу четвірку Богинь місяця. Варта уваги також присутність між цими ромбами п'ятого — меншого і не зовсім чіткого ромба. Так ймовірно зображена Богиня-Мати четвірки, яка «розчинилась» у цій четвірці, живе в кожній Богині четвірки. (Вона не фігурує як окрема особа серед 32 божеств пантеону).

Іл. 92

Іл. 93

Цей орнамент з с. Вільшанка на Вінниччині (іл. 93.: Причепій, Причепій, № 72) дещо відрізняється від попереднього. Тут всередині зображено великий ромб, поділений на чотири менші ромби. У кожному з цих менших ромбів по променях прямого хреста зображені чотири дерева, що мають вигляд богинь. Так передані чотири жіночі фази місяця. Ланцюжки малих ромбів по променях косого хреста в цьому контексті символізують божеств чоловічих фаз. Як і в попередньому орнаменті, тут в кожному ромбову зображено вісімку божеств-фаз, а в чотирьох ромбах — 32 (пантеон божеств). Цей орнамент відрізняється від попереднього тим, що в ньому четвірка перших Богинь «стиснута» в один великий ромб (Богиня-Мати — п'ятий ромб між ними відсутній).

У цих двох орнаментах передано два принципи конституювання народних орнаментів, що мають вигляд прямокутників: в одних у центрі зображено один ромб, в інших — чотири ромби. (Звідси 1=4?).

На завершення розгляду цих орнаментів слід відзначити таку особливість «математичних» відношень між богинями, що втілюють фази місяця. Так, з орнаментів випливає, що перша Богиня-Мати (одиниця) в потенції містила в собі чотири перших Богині-місяці. З цього можна зробити висновок, що 1=4. З того, що повний місяць (фаза 4) містить у собі фази (2, 4 і 6) випливає, що одиниця дорівнює трійці (1=3). Чи не таке відношення фаз місяця приховане за індуїстським трімурті (єдністю Брахми, Вішну і Шиви)? З того, що дві половини місяця утворюють повний місяць, випливає відношення 2=3. Звідси висновується відношення, що там, де присутні богині фаз 2 і 6, там є і богиня фази 4. Ймовірно, ця ідея покладена в основу орнаменту з Буковини (іл. 94.: Кольбенгаєр, табл. 15–3). Тут два умовні півмісяці, що мають вигляд квіток-«дюймовочок», з'єднавшись, утворили третій жіночий символ — повний місяць у вигляді середньої фігури .

Іл. 94

Ці висновки цілком логічні в міфології трипільців, що побудована на фазах місяця. Вони випливають з того, що за всіма божествами-фазами перебуває один і той самий місяць (одне і те саме божество). Різні фази — різні його втілення. Звідси 1=2; 1=3; 1=4. З огляду на це виникає питання, чи не з різних фаз, які проходить один і той самий місяць, походить ідея перевтілень божеств, ідея іпостасей, аватар, яка є майже у всіх міфологіях і релігіях?

Ми розглянули варіанти (мотиви) орнаментів, що позначали першу четвірку богинь. Особливістю цих орнаментів є те, що в них символи богів відсутні. У міфології трипільців перша четвірка богинь, подібно Матері, фігурує без партнерів. Ще одна особливість: їх зображали переважно на мисках. Вочевидь, що трипільці наділяли миски особливою сакральністю.

2.3. ОРНАМЕНТИ, ЩО УТВОРЕНІ ЗІ СЕМИЧЛЕННИХ СТРУКТУР (З БОГИНЬ-МІСЯЦІВ)

Тут буде проведена спроба групування орнаментів за кількістю семичленних структур, що входять до їхнього складу. Оскільки семичленні структури позначають цикл місяця, тобто Богиню-місяця, то ця класифікація стосується кількості богинь, що лежать в основі орнаментів. Більшість трипільських орнаментів побудована на основі семичленних структур, вони відрізняються кількістю таких структур. Існують орнаменти, що складаються з однієї, двох, трьох, чотирьох і більше семичленних структур. Це зумовлює потребу дослідити, що приховується за відмінністю цих структур.

Орнаменти з однієї семичленної структури. Як орнаменти з однією семичленною структурою ми ідентифікуємо уже розглянуті орнаменти з колекції Платар (іл. 76, 77). Ми виділили в них три символи богинь — дві концентричні дуги (фази 2 і 6) і зображення місяця або лінзочки (фаза 4). Крім символів богинь, тут присутні й символи богів. Білі овали, що розміщені в основі дуг, — символи богів-фаз 1 і 7. Білий простір між місяцем-птахом і дугами символізує фази 3 і 5. Отже, їх можна розглядати як семичленні структури. Слід відзначити, що орнаменти з одиничними семичленними структурами зустрічаються тільки на мисках і їх кількість порівняно невелика.

Орнаменти з двох семичленних структур. Такі структури також зустрічаються досить рідко. Вони позначають двох богинь. Якщо одна Богиня-місяць — 28, то дві — 56. Як зображення двох Богинь-місяців ми ідентифікуємо цей орнамент на покришці посудини з поселення Черкасів Сад II (іл. 95.: Ткачук, с. 275–38, за Л. Ю. Поліщуком).

Іл. 95

Тут у середньому кругові зображено прямокутник з множинами знаків. Їх 4×9=36. Ймовірно їх мало бути 4×10=40 і вони позначали термін вагітності. Обабіч прямокутника розміщені дві семичленні структури. Кожна зі структур утворена з двох чорних трикутничків з «ніжками» (фази 2), що прилягають до прямокутника і двох таких самих малих чорних трикутників з «ніжками» біля кругів (фази 6) та спіралевидного зигзагу (фаза 4) між ними. Це фази богинь. Білий простір між «ніжками» — символ фаз 1 і 7, а білі смуги, що облягають зверху і знизу зигзагову лінію, — фази 3 і 5. Це фази богів. Так передані дві Богині-місяці. Те, що кожна Богиня включає три богині-фази, підкреслено трьома пучками з трьох ліній, що зображені навколо кожної з Богинь. Групи з трьох ліній позначають богинь-фаз. Кожна з Богинь-місяців включає три богині-фази, що позначені трьома групами ліній. Можливо, орнамент передає не двох, а трьох богинь. Тоді дві крайні богині символізують місяці, а знаки на прямокутнику — третю богиню, яка опікується вагітністю.

Іл. 96

Як подвоєння Богинь-місяців можна інтерпретувати і цей орнамент на мисці з колекції Платар (іл. 96.: Енциклопедія). Він утворений з чотирьох великих кругів, що позначені змійками, і чотирьох менших кругів між ними. Біля вінчика миски між кругами розміщені місяці-серпики, їх — вісім. Всього символів — 16. Ми визначаємо місяці-серпики біля вінчиків як символи богів, а круги як позначення богинь. Тоді вісімка кругів постає як позначення двох богинь, кожна з яких включає по чотири круги, тобто є Богинею-місяцем. На відміну від попереднього орнаменту, в якому подвоєні семичленні структури, тут подвоєні восьмичленні.

Орнаменти з трьох семичленних структур (три богині 28). Такі орнаменти зустрічаються частіше, але їх також небагато. Вони символізують трьох Богинь-місяців (28). Слід відзначити, що множина 84, яку в сумі утворює ця трійка (28×3=84), серед множин орнаментів зустрічається досить часто.

Як позначення трьох семичленних структур ми ідентифікуємо цей орнамент на посудині з Володимирівки (іл. 97: Ткачук, с. 20–37, за Т. С. Пассек).

Іл. 97

Тут біля обідка розміщено три чорні трикутники, що позначають фази богинь. Такі самі трикутники розміщені біля кругу на периферії. Так позначені фази 2 і 6. Зигзагові (S-подібні) лінії між трикутниками символізують фази 4. Білі S-подібні фігури, що зображені обабіч зигзагової лінії, — фази богів 5 і 7. Фази 1 і 7 випущені, їх часто ігнорують. Так, на нашу думку, передана трійка Богинь-місяців.

Три Богині (28) зображені також на цьому орна-

менті миски з Ворошилівки (іл. 98. : Ткачук, с. 213–8, за І. І. Зайцем). Тут чорний трикутник у центрі символізує фази 6 всіх трьох богинь, три трикутники біля обідка — фази 2, а зигзагові лінііі (фаза 4) позначені трьома лініями — символом богині. Трикутник у центрі демонструє єдність трьох богинь.

Іл. 98

Орнамент (іл. 99.: Ткачук, с. 215–19, за І. І. Зайцем) з цієї ж місцевості утворений з двох кругових смуг — зовнішньої (вона представлена лише частиною орнаменту) і внутрішньої смуги навколо вінчика. Остання представляє собою три семичленні структури. Як і в попередніх орнаментах, тут фази 2 і 6 передані чорними трикутниками біля вінчика і біля лінії, що розмежовує смуги. Між «ніжками» трикутників чітко представлені фази богів 1 і 7. Фаза 4 представлена зигзагом.

Іл. 99

Ми розглянули деякі приклади орнаментів, що утворені з трьох семичленних структур. Три семичленні структури символізують три Богині 28 або множину 28×3=84.

Орнаменти з чотирма семичленними структурами. Це найбільш поширені орнаменти. Вони позначають чотири Богині-місяці (28) і водночас пантеон божеств (32). Кожна Богиня-місяць містить вісім божеств, а чотири Богині — 8×4=32. Тому чотири семичленні структури позначають пантеон божеств (32). Цим зумовлено таке поширення цього орнаменту. Ми його частково розглядали під час аналізу пантеону божеств. Тому тут наведемо лише один приклад. Так, в цьому орнаменті з Ворошилівки (іл. 100.: Ткачук, с. 215–18, за І. І. Зайцем) семичленні структури подібні до попередніх орнаментів, але самих структур тут чотири. Їх ми інтерпретуємо як позначення чотирьох Богинь-місяців і пантеону божеств (32).

Іл. 100

У принципі кількість семичленних структур не мала б перевершувати четвірки, оскільки наступні такі структури виходять за рамки пантеону божеств з 32 членів і нам не відомо, що вони позначають. Однак існують орнаменти, що утворені з п'яти, шести і більше семичленних структур. Якщо такі структури пов'язані з Богинями-місяцями, то їх не мало б бути більше чотирьох, оскільки пантеон складався тільки з чотирьох Богинь-місяців. Отже, або наша концепція пантеону неправильна, або існує якесь пояснення наявності орнаментів з кількістю семичленних структур, що виходять за рамки чотирьох.

Слід зазначити, що семичленні структури, що позначають Богиню-місяць у трипільській орнаментиці передавались різною символікою, тобто мали різний вигляд. Структура з двома чорними «лієчками»-трикутниками і зигзагом чи кругом між ними є тільки однією з них. Прикметно, що інші

структури не виходять за рамки чотирьох, вони утримуються в рамках пантеону, а структура з лієчками виходить за ці рамки.

Таких орнаментів мало, але вони є. Розглянемо приклади таких орнаментів. Орнамент з п'яти семичленних структур зображений на посудині з Ворошилівки (іл. 101.:Ткачук, с. 215–17, за І. І. Зайцем). Тут біля вінчика розміщено п'ять трикутників — фаза 2. На жаль, на рисунку представлено тільки частину орнаменту. На ній видно половину лінзочки (фаза 4) і слід думати, що на решті орнаменту присутні трикутники (фаза 6). Це типові символи основних жіночих фаз, на підставі чого можна зробити висновок, що це п'ять семичленних структур. Можна припустити, що тут кожна з семичленних структур фігурує як 8 (вісім божеств), тоді 5×8=40 — термін вагітності, але це досить гіпотетичне припущення.

Іл. 101

Орнамент з шести семичленних структур зображений на посудині з Шипинець (іл. 102.: Ткачук, с. 194–18, за О. Кандибою). Тут в кожній структурі чітко простежується чорний трикутник біля вінчика (фаза 2), чорний кружок посередині (фаза 4) і трикутник біля зовнішньої оболонки (фаза 6). Ці три жіночі фази пов'язані чорною стрічкою. Чорний круг зверху і знизу оточують білі S-подібні фігури (фази 3 і 5). Фази 1 і 7 випущені зі структури. Шість Богинь-місяців виходять за рамки пантеону з 32 божеств, що вони означають для нас залишається загадкою.

Іл. 102

Орнамент з семи семичленних структур, що зображений на посудині з Шипенців (іл. 103.: Ткачук, с. 192–10, за О. Кандибою), утворений з двох круглих смуг. У смузі біля вінчика зображено 12 місяців-серпиків. Так, ймовірно, передано 12 богинь-фаз, що входять до складу пантеону. На периферійній круглій смузі зображено сім чорних трикутників, які, на нашу думку, є частинами семичленних структур. Логічно було б на цій смузі зобразити чотири семичленних структури і тоді був би пантеон жіночих божеств — 12 (богинь-фаз)+4 (Богинь-місяців). А так семантика орнаменту зависає у повітрі.

Дуже рідко зустрічаються орнаменти з восьма і дев'ятьма семичленними структурами. Їх семантика також не зрозуміла. На завершення аналізу орнаментів, що містять більше чотирьох семичленних структур, ще раз зазначимо, що вони виходять за рамки концепції 32-членного пантеону божеств. Вони суперечать пропонованій автором концепції. Спроба трактувати ці структури як позначення сімки/вісімки виявилась не зовсім переконливою. Розгадку цієї суперечності залишаємо на майбутніх дослідників.

Іл. 103

Розділ 3

КЛАСИФІКАЦІЯ СЕМИЧЛЕННИХ СТРУКТУР ЗА ТИПАМИ СИМВОЛІВ, ЩО ПЕРЕДАВАЛИ ФАЗИ 2 І 6

Семичленна структура, поряд з восьмичленною, лежить в основі трипільської орнаментики. Як уже зазначалось, вона утворилась внаслідок поєднання фаз 4 і 8 в одну фазу, завдяки чому кругла восьмичленна структура набула вигляду лінійної симетричної структури. Восьмичленні структури зустрічаються порівняно рідко. Більшість трипільських орнаментів утворені з двох, трьох і чотирьох семичленних структур, що поєднані в єдине ціле. Ця структура передавалася різними композиціями символів. *Різноманітність трипільської символіки значною мірою зумовлена тим, що одну і ту саму семичленну структуру зображали різними символами.* Існує ряд варіантів символічного відтворення цієї структури. Тут пропонується класифікація семичленних структур, в основу якої покладено символи, що позначали фази 2 і 6. Оскільки символами богів часто нехтували, то за основу класифікації слід брати символи богинь. З трьох символів богинь більш усталеними є символи, якими позначали богинь 2 і 6 фаз. Символіка, якою позначали фазу 4, що поєднувала і фазу 8, була неусталеною і досить різноманітною. Тому в основу класифікації семичленних структур краще брати символи, що позначали богинь 2 і 6 фаз.

Виходячи з символів, що позначали богинь 2 і 6 фаз, нами виділено такі типи семичленних структур: 1) структури, в яких фази 2 і 6 передані «лієчками» (чорними трикутниками); 2) структури, в яких фази 2 і 6 позначені половинами місяця (половинами кругу), заповненими сіткою; 3) структури, в яких фази 2 і 6 передані концентричними дугами чи лініями. Ця класифікація не охоплює всіх типів семичленних структур, але вона стосується більшості орнаментів.

3.1. СЕМИЧЛЕННІ СТРУКТУРИ З ФАЗАМИ 2 і 6 У ВИГЛЯДІ ТРИКУТНИКА-«ЛІЄЧКИ»

«Лієчка», таку назву надали цьому символу археологи, є одним з поширених символів орнаментики Трипілля. Вона має вигляд чорного трикутника, подовженого у бік вершини. В орнаментах вона зустрічається як окремий символ, але частіше у вигляді 2 і 6 фаз у семичленній структурі. Вона часто присутня в орнаментах на високому посуді. Тут одна «лієчка» розміщується біля вінчика посуду (ми умовно називаємо її фазою 6), а інша (фаза 2) біля периферійного кругу, що обрамляє орнамент. Між ними здебільшого розміщували чорний кружок, лінзочку або зигзаг, які позначали фазу 4. Ці три символи з'єднані чорною лінією. Так відзначена єдність цих трьох жіночих фаз у циклі місяця. «Лієчку» було кваліфіковано як жіночий символ на тій підставі, що трикутник в архаїчній символіці взагалі позначав жінку (жіноче божество). Інший аргумент такого визначення — чорний колір і місце у семичленній структурі. У визначенні «лієчки» як символу фази богині місяця звичайно ж присутній елемент гіпотетичності, але таке допущення дає результат. Орнамент з цим символом «читається» і узгоджується зі смислом інших символів. Це також аргумент для відповідної інтерпретації «лієчки».

Іл. 104

Композицію символів, яку ми ідентифікуємо як семичленну структуру з символами «лієчок» (трикутників), можна бачити на цій посудині з поселення Липчани (іл. 104.: Ткачук, с. 263–32, за В. Г. Збеновичем). Орнамент розміщений між двома горизонтальними лініями (бордюрами). До семичленної структури входять два чорних трикутники (один знизу — фаза 2, інший зверху — фаза 6), які з'єднані кривою чорною лінією, що має вигляд зигзага. На середині лінії розміщені два місяці-серпики, що символізують поєднання фаз 4 і 8. Між «ніжками» трикутників і бордюрами міститься білий простір, який ми ідентифікуємо як 1 і 7 фази місяця. Підставою для такого визначення є те, що ці символи містяться на початку і в кінці структури. До того ж вони зображені білим кольором, яким, як правило, позначали символи богів-чоловіків. Символами фаз 3 і 5 є білі S-подібні смуги, що облягають з'єднувальну лінію зверху і знизу.

Іншим прикладом такої структури є орнамент з поселення Незвисько (іл. 105.: Ткачук, 167–17, за К. К. Черниш). Як і в попередньому орнаменті, тут семичленні структури утворені з чорних трикутників, що розміщені біля внутрішнього (фаза 6) і зовнішнього (фаза 2) кругів. На лінії, що з'єднує трикутники, розміщено чорний круг (фаза 4). На відміну від попереднього орнаменту білий простір між трикутниками і ободками — фази 1 і 7 — відсутні. Цими чоловічими символами часто ігнорували. Фази 3 і 5 мають вигляд S-подібних символів, що зверху і знизу облягають чорний круг.

Іл. 105

Іл. 106

Іл. 107

Семичленну структуру можна бачити і на орнаменті посудини з поселення Бернашівка (іл. 106. : Ткачук, с. 245–43, за О. Г. Колесніковим). Він утворений з чотирьох семичленних структур. Самі структури подібні до орнаменту з Липчан. Тут також присутній білий простір між чорними трикутниками і бордюрами (фази 1 і 7), фаза 4 позначена зигзаговою лінією, на якій зображено один місяць-серп. На іншій посудині з цього ж поселення (іл. 107.: Ткачук, с. 246–46, за О. Г. Колесніковим) у внутрішньому кругові у «лієчок» біля вінчика є «ніжки», тобто наявна фаза 7, а біля зовнішнього обідка фаза 1 відсутня. Це свідчить про довільність зображення символів фаз 1 і 7.

Орнамент на посудині з Томашівки (іл. 108.: Ткачук, с. 144–9, за П. П. Курінним) утворений з чотирьох семичленних структур. Тут символи фаз 1 і 7 випущені. Нижні і верхні «лієчки» кожної структури символізують 2 і 6 фази, лінзочка між ними символізує фазу 4, білі смуги, що облягають ці три фігури зверху і знизу, символізують 3 і 5 фази. На іншому посуді з цієї ж місцевості (іл. 109.: Ткачук, с. 144–10, за П. П. Курінним) розміщено аналогічний орнамент, але тут між верхньою і нижньою «лієчками» розміщено дві лінзочки. Вони, як і два місяці на попередніх орнаментах, символізують фази 4 і 8. Ці приклади демонструють мінливість символів, що позначали фазу 4.

Інше поєднання цих фаз можна бачити на посудині з поселення Тальянки (іл. 110.: Ткачук, с. 90–75, за В. О. Круцом). Орнамент утворено з чотирьох семичленних структур. На жаль, та частина орнаменту, на якій зображена чорна лієчка (фаза 2) виявилась за межами цього орнаменту. Нас у цьому орнаменті цікавить символ, що фігурує як фаза 4. Він являє собою круг,

Іл. 108

Іл. 109

Іл. 110

Іл. 111

Іл. 112

Іл. 113

Іл. 114

в якому розміщено чотири темних півмісяці. Так, на нашу думку, передано 4 фазу, яка поєднувала три богині повного місяця і богиню фази 8, тобто чотирьох богинь. Слід зазначити, що велике розмаїття трипільських орнаментів значною мірою зумовлене свободою у виборі символів для позначення фази 4.

Орнамент на посудині з поселення Піщана (іл. 111.: Ткачук, с. 30–25, за В. О. Круцом) зацікавив нас тим, що тут між нижньою і верхньою «лієчками» (символами 2 і 6 фаз) зображений круг (символ фази 4), в якому розміщені три жіночі символи: дві «лієчки» (чорні трикутники) по краях і пучок концентричних ліній між ними. На наш погляд, ці три символи позначають трьох богинь (2, 4 і 6), що «втиснуті» в фазу 4 (повного місяця). Символи богів-чоловіків випущені. Іншими словами, ці три жіночі символи можна розглядати як скорочену семичленну структуру. Повторення «лієчок» у фазі 4 наглядно демонструє ідею збіжності макрокосму (більшої семичленної структури) і мікрокосму (меншої семичленної структури — символів фази 4). І там, і там присутні семичленні структури, в обох випадках «лієчки» фігурують як позначення 2 і 6 членів структури.

Орнамент посудини з поселення Черкасів Сад II (іл. 112.: Ткачук, с. 271–21, за Л. Ю. Поліщуком) свідчить про те, що жіночі символи семичленної структури з «лієчками» могли зображати концентричними лініями. Тут «лієчка» — кут з концентричних ліній біля вінчика посудини символізує фазу 6, концентричні круги — фазу 4 і фігура з концентричних ліній на периферії (дзьоб?) — фазу 2. Фази 3 і 5 представлені білими спіралями, що зверху і знизу облягають круг. 1 і 7 фази ймовірно випущені.

Подібний орнамент з поселення Чечельник (іл. 113.: Ткачук, с. 281–17, за І. І. Зайцем) цікавий тим, що в ньому фази 2 і 6 позначені концентричними лініями, що поєднані з чорними «лієчками». Це свідчить про те, що попередня інтерпретація концентричних фігур, як позначення відповідних жіночих фаз, мала рацію. Цей орнамент цікавий тим, що в кружку (фаза 4) розміщено два чорних півмісяці, що, ймовірно, символізують поєднання двох фаз.

Орнамент посудини з поселення Стіна (іл. 114.: Ткачук, с. 295–20, за С. С. Гамченко) утворений з чотирьох семичленних структур. Біля вінчика кожної структури зображено білі овали (фаза 7). Далі на периферію розміщено чорні «лієчки», які супроводжуються концентричними

лініями (2 фаза). Концентричні круги — фаза 4 і концентричні дуги дальше — фаза 6. Білий «дзоб» — фаза 1. Фази 3 і 5 передані білими смугами, що зверху і знизу облягають символ середньої фази. Слід зазначити, що концентричні лінії в цих орнаментах могли фігурувати як позначення множин, про що йтиметься далі.

Іл. 115

У цих двох орнаментах (іл. 115.: Ткачук, с. 179–18, за М. М. Шмаглієм) та (іл. 116.: Ткачук, с. 179–19, за М. М. Шмаглієм) на посудинах з Коновки семичленним структурам, що утворені за допомогою «лієчок», надано вигляду качиних голівок. Тут чорні «лієчки» біля внутрішнього круга (фаза 6) позначені в основі білим кружечком (символ фази 7?), концентричні круги (обабіч них чорні «лієчки»?) — фази 4, білі спіралі, що облягають круги зверху і знизу символи — фаз 3 і 5, чорна «лієчка» (кінець дзьоба?) — фаза 2. Фазу 7, ймовірно, випустили. У цілому орнамент (іл. 115) можна ідентифікувати як позначення чотирьох семичленних структур (Богинь-місяців). Орнамент (іл. 116) символізує трьох Богинь-місяців.

Іл. 116

У цьому орнаменті на посудині з Валя Лупулуй II, Румунія (іл. 117. :Ткачук, с. 306–13, за М. Діну) предметом аналізу є та його частина, що розміщена в кругові біля вінчика. Цей орнамент утворений з чотирьох семичленних структур, кожна з яких складається з двох умовних «лієчок» і чорного круга між ними (фази 2, 4, 6) Нашу увагу привернув символ, що в попередніх подібних орнаментах фігурував як фази 2 і 6. Тут біля вінчика «лієчка» зображена з білим кружком. Можливо це символ фази 7. А біля периферійного бордюру зображено світлий овал (фаза 1), з обох боків якого розміщено малі чорні трикутники на умовних ніжках. Ми звертаємо увагу на це поєднання овала і двох трикутників тому що далі будемо зустрічати орнаменти, в яких замість «лієчки» присутнє саме таке поєднання символів. Орнамент також цікавий тим, що на білих смугах (фазах 3 і 5), що облягають зверху і знизу жіночі символи, розміщені «змійки». Це — свідчення того, що білі S-символи, що облягають фазу 4, є фігурантами семичленної структури.

Іл. 117

Ми розглянули ряд орнаментів із семичленними симетричними структурами, в яких фази 2 і 6 позначені «лієчками». Символи, якими позначені фази 4, — мінливі, але у багатьох випадках ними є кружки (чорні кружки або

кружки з символами всередині), місяці-серпи (один чи два), лінзочки. Подвоєння і потроєння символів у цій фазі дає підставу вбачати за ними поєднання фаз 4 і 8.

Іл. 118

Як окремий випадок орнаментів з «лієчками» можна розглядати орнамент з поселення Тальянки (іл. 118.: Ткачук, с. 74 –36, за В. О. Круцом). Тут у внутрішньому кругові орнаменту розміщено дві семичленні структури. Символами фаз 2 і 6 є «лієчки»-трикутники, один зображений біля вінчика, інший— біля зовнішнього бордюру. На лінії, що з'єднує «лієчки», розміщено S-подібний символ з чорним кружком. Цей символ іноді називають біспіраллю. У цьому орнаменті він фігурує як символ фази 4 у семичленній структурі, але є орнаменти, в яких він заміняє всю структуру. Таким зокрема є цей орнамент з Майданецького (іл. 119.: Ткачук, с. 117–57), за М. М. Шмаглієм). Тут зображені два S-подібні символи і дві семичленні структури. У цих структурах овал з крапкою всередині символізує фазу 4, два пучки ліній (відрізки) обабіч — фази 2 і 6 і чотири білі фігурки в різних кінцях структури — чоловічі фази. Розміщення біспіралей обабіч семичленної структури свідчить про те, що і біспіраль є семичленною структурою. Підставою для ідентифікації S-символу як структури, що передає фази місяця є те, що він по суті є діаграмою зміни цих фаз. Оскільки завитки мають різне спрямування, то їх можна трактувати як фази зростання і спадання місяця, тобто вони можуть виступати як схематичне зображення циклу місяця. Цю особливість біспіралі відзначила М. Гімбутас: «Рух спіралі вверх і вниз, — пише вона, — дуже рано міг бути порівняний зі спіраллю зростаючого і спадаючого місяця» [118, p. 282]. На користь ідентифікації біспіралі як семичленної структури циклу місяця свідчить і те, що на посудині вона по суті заміщувала ці структури. Варто уваги і те, що на середині цієї структури майже завжди міститься чорний кружок, а на початку і кінці спіралі містяться чорні потовщення, що аналогічні двом «лієчкам». На наш погляд, ці два потовщення і чорний кружок між ними можна трактувати як 2, 4 і 6 жіночі фази місяця. Чоловічі фази представлені невиразно. Про те, що за S-подібними фігурами приховується місяць яскраво свідчать ці два орнаменти (Іл. 120, 121) з Більча Золоте (Сад II). На іл. 120 вгорі зображено дві горизонтальні S-подібні фігури, під якими розміщені місяці-серпики. Таке суміщення знаку (спіралі) і образу (місяця), на наш погляд, мало на меті продемонструвати їхню тотожність.

Іл. 119

Те ж саме можна сказати і щодо іл. 121, де зображені семичленна струк-

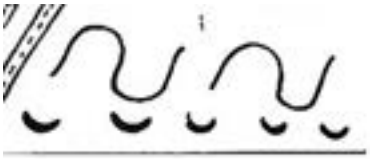

Іл. 120

Іл. 121

тура з «лієчками» (без 1 і 7 фаз) і S-символ поруч. Очевидно, що так передана думка про тотожність цієї структури та S-символу.

Біспіраль як позначення семичленної структури відрізняється від простого S-символу. По-перше, в ній на середині між дужками розміщено чорний кружок. Якщо біспіраль передає цикл місяця, то цей кружок можна трактувати як повний місяць (фаза 4). По-друге, кінці біспіралі в деяких випадках товстіші, ніж сама лінія, з якої вона утворена. Слід думати, що так позначені 2 і 6 фази місяця.

У випадку, коли біспіраль фігурує як середній символ (фаза 4), що розміщений між двома «лієчками», вона виступає як мікрокосм (мала сімка — сімка-фаза), що повторює макрокосм (велику сімку — сімку циклу місяця). Як уже зазначалося, за повторенням мікрокосмом макрокосму приховується те, що повний місяць (фаза 4) містить в собі всі фази (божества) циклу фаз місяця. Це повторення у фазі 4 семичленної структури циклу місяця можна трактувати як подібність богині фази (сімки) і Богині місяця (28 днів).

Досить поширений орнамент з біспіраллю і роздвоєними «лієчками». Таким є цей орнамент з поселення Доброводи (іл. 122.: Ткачук, с. 61–19, за М. М. Шмаглієм), утворений з трьох семичленних структур. Тут біля вінчика (круга, що розміщений всередині) зображено три «лієчки» (фази 6). Від них ідуть лінії, які з'єднані з біспіралями (фази 4). Біспіралі у свою чергу зв'язані з роздвоєними «лієчками» (фаза 2?). Тут формування семичленної структури не зовсім очевидне через обрізання орнаменту.

Іл. 122

Орнамент з біспіраллю на посудині з Тального (іл. 123.: Ткачук, с. 97–15, за В. О. Круцом) подібний до розглянутого. Він утворений з чотирьох семичленних структур, до яких включена біспіраль. На жаль, зображено лише частину орнаменту, тому важко встановити, як поєднані «лієчка», біспіраль і роздвоєна «лієчка».

Іл. 123

Ми розглянули деякі орнаменти з біспіраллю, з яких випливає, що в рідкісних випадках вона фігурує як окрема семичленна структура, а

в більшості — як фаза 4, що включена у семичленну структуру. Розглянуті орнаменти, в яких «лієчка»-трикутник фігурує як 2 і 6 фази місяця, дають підставу вважати, що гіпотетичне визначення «лієчки» як символу жіночої фази місяця може бути плідним в аналізі подібних орнаментів.

3.2. СЕМИЧЛЕННІ СТРУКТУРИ З ФАЗАМИ 2 і 6 У ВИГЛЯДІ СІТЧАСТИХ ФІГУР

Сітка як символ богині визнається рядом дослідників архаїчної символіки. Так, зокрема ідентифікує її М. Гімбутас, яка визначає сітку як символ «життєдайної сили Богині» [117, p. 81]. Наше визначення сітки як позначення жіночих фаз пояснюється також її місцем у семичленній структурі.

Сітка як символ жіночих фаз семичленної структури спочатку була ідентифікована нами в орнаментах посуду з поселення Майданецьке. Так, на середині нижньої темної смуги цього горщика (іл. 18.: Мицик, с. 61) розміщено семичленну структуру, в якій чотири білих символи чергуються з трьома сітчастими. Крайніми білими символами є місяці-серпи, яких за білим кольором і місцем у структурі було визначено як символи фаз 1 і 7, сітчасті півмісяці ближче до центру — фази 2 і 6, білі неправильні прямокутники ще ближче до центру — фази 3 і 5 і сітчаста лінзочка — фаза 4.

Подібний орнамент можна бачити і на горщику з цієї самої місцевості (іл. 124.: Мицик, с. 69). Відмінність між ними полягає лише в тому, що тут обабіч лінзочки зображені два кружечки, значення яких не зовсім зрозуміле. Завдяки білому кольору їх можна трактувати як символи фаз 3 і 5. (Цієї думки дотримувався автор раніше). Але можливо, що фази 3 і 5 символізує

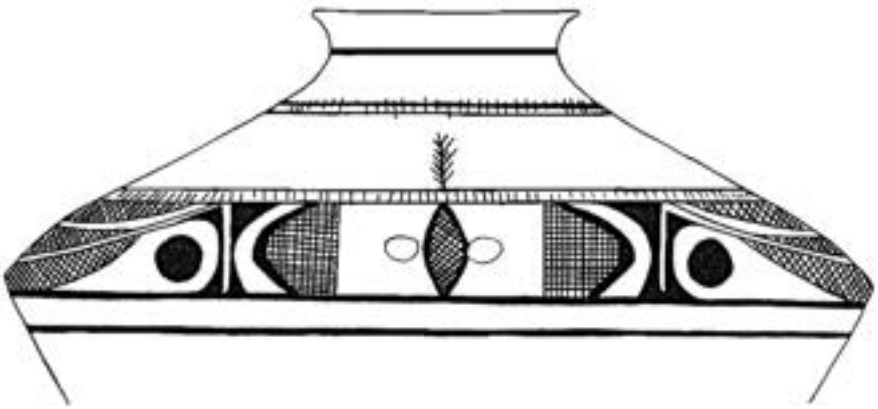

Іл. 124

білий простір обабіч лінзочки, а кружечки разом з лінзочкою є трьома символами фази 4. (До цієї думки автор схиляється зараз внаслідок вивчення додаткових орнаментів). Три символи (лінзочка і кружечки) могли означати, що повний місяць (фаза 4) містить в собі й дві половини місяців (фази 2 і 6). Це усталена трійка богинь.

Іл. 125

Орнамент з сітчастими символами можна бачити на посудині з поселення Сушківка (іл. 125.: Ткачук, с. 47–24, за В. С. Козловською). Він утворений з чотирьох груп символів, дві з яких (вертикальні) відрізняються від двох груп, що розміщені по боках. Ці групи розмежовані чотирма білими рисками. За нашою гіпотезою, кожна з цих чотирьох груп має бути семичленною структурою. У групі вертикальних символів чітко ідентифікуються фази 1 і 7 — місяці-серпики, що розміщені по краях, ближче до центру розміщені півмісяці, позначені сіткою, — символи фаз 2 і 6. У центрі структури розміщено двійку кружечків. З огляду на те, що цей символ досить часто зустрічається в центрі подібних структур, ми прийняли його за позначення фази 4. (Два кільця можуть позначати двох богинь, що «стиснуті» в цій фазі). 3 і 5 фазу як фазу богів могли випустити, але найімовірніше, що білий простір обабіч двійки кружків символізує ці фази). Отже, цю групу символів, дещо гіпотетично, можна трактувати як сімку символів, трійка яких (два сітчастих півмісяці і пара кружків) є жіночими.

Композицію символів, що розміщені по боках, також можна з деяким допущенням трактувати як семичленну структуру. Трьома жіночими символами є роздвоєні «лієчки», що розміщені по краях і сіточка, що перетинає білу смугу. Крім цих жіночих символів, тут розміщено три білих смуги — символи богів-чоловіків. Враховуючи те, що одна зі смуг розділена сіткою на дві частини, білих смуг стає чотири. Порядок «читання» цих смуг є, ймовірно, таким: гострий кінець верхньої білої смуги — фаза 1, сітчастий символ, що пересікає білу смуги, — фаза 2, продовження білої смуги — фаза 3, нижня «лієчка» — фаза 4, тоненька біла смуга — фаза 5, верхня «лієчка» — фаза 6, біла смуга, що відходить від «лієчки», — фаза 7. Якщо прийняти ці допущення, то орнамент в цілому постає як чотири семичленних структури, тобто зображення чотирьох місяців: 28+28+28+28=112.

Орнамент з Чичоркозівки (іл. 126.: Ткачук, с. 54–17, за В. О. Круцом) утворений з чотирьох семичленних структур, що розміщені по променях прямого хреста і чотирьох жіночих символів у вигляді сіток, що розміщені про променях косого хреста. У семичленних структурах сітчасті символи (півмісяці і сітка посередині) позначають 2, 4 і 6 фази, а чоловічими символами є білі місяці-серпи і білі проміжки між жіночими символами. У чотирьох семичленних структурах передано — 4×4=16 (символів богів) і 3×4=12 (символів богинь), а окремими сітками по променях косого хреста передано 4 богині.

Іл. 126

Іл. 127

Іл. 128

Іл. 129

Отже, тут зображено весь пантеон (32 божеств), який складався з 16 богів і 16 богинь.

З цього ж поселення походить орнамент (іл. 127.: Ткачук, с. 62–23, за В. О. Круцом). Він поділений білими рисками на чотири групи символів — дві вертикальні й дві бокові. Подібні вертикальні групи символів ми раніше ідентифікували як дві семичленні структури. Як семичленні структури ми схильні визначати і бокові орнаменти. Але тут жіночих символів аж п'ять — два чорні круги й три сітчасті фігури. Якщо допустити, що круги не включаються у структури, тоді дві сітчасті «лієчки» позначають фази 2 і 6, а сітчаста смуга між ними, що прилягає до бордюру, — фаза 4. Білі смуги, що розмежовують жіночі фази, складають трійку чоловічих символів. Четвертий чоловічий символ, ймовірно, випущений. Таким чином, цей орнамент, враховуючи деякі допущення, можна ідентифікувати як чотири семичленні структури (28). Якщо додати не враховані чотири чорні круги (символи богинь), то орнамент у цілому складатиме 32 — пантеон божеств. В орнаментах іл. 126 та іл. 127 семичленні структури поєднані чотирма жіночими символами, що розміщені окремо.

Орнамент на посудині з поселення Доброводи (іл. 128.: Ткачук, с. 59–11, за М. М. Шмаглієм) утворений з двох восьмичленних структур, в яких беруться до уваги тільки символи богинь (чотири сітчасті символи). Структури розмежовані косими дугами. Очевидно, що дві групи таких символів позначають двох Богинь-місяців. Отже, орнамент символізує двійку богинь, або 28+28=56.

Інший орнамент з цієї самої місцевості (іл. 129.: Ткачук, с. 59–8, за М. М. Шмаглієм) є восьмичленною структурою, в якій присутні чотири сітчасті паралелограми (жіночі символи) і чотири дуги, які можуть символізувати як богинь, так і богів. В залежності від визначення дуг орнамент можна трактувати як позначення двох богинь (4+4), якщо дуги - богині або ж як позначення вісімки божеств циклу місяця (4 богині і 4 боги), якщо дуги — боги.

Цей орнамент з Чичеркозівки (іл. 130.: Ткачук с. 52–8, за В. О. Круцом) дещо подібний до по-

переднього. У ньому також фігурують чотири сітчастих символи («таблички»). Крім них тут наявні ще два місяці серпи і «лієчка». Разом вони утворюють чотири символи богинь. Повторені чотири рази, вони складають пантеон з 16 богинь. З цього випливає, що і в орнаменті іл. 129 дуга позначала богиню.

Іл. 130

Досить незвичним і складним для інтерпретації є орнамент на посудині з поселення Тальянки (іл. 131.: Ткачук, с. 73–32, за В. О. Круцом), в якому по вертикалі зображені дві четвірки чорних кругів — символів місяця і богині. Отже, зображено 8 богинь. Оскільки в пантеоні було 16 богинь, то слід думати, що у бокових орнаментах також зображено по чотири богині. Виходячи з цього, можна припустити, що дві лієчки (жіночість однієї з них підсилена сіткою) і два сітчасті символи з одного боку і такі ж чотири символи з другого боку позначають другу вісімку.

Іл. 131

Орнамент на іншій посудині з Тальянки (іл. 132.: Ткачук, с. 75–41, за В. О. Круцом) досить чітко передає 32 члени пантеону. Тут сітчасті фігури (півмісяці — їх 8) і сітчасті поділені «листочки» (їх також 8) символізують жіночий склад, а білі фігури (місяці-серпики — їх 8) і фігури, що облягають «листочки» (їх також 8), символізують чоловічий склад пантеону.

Іл. 132

З цього ж поселення походять орнаменти (іл. 133.: Ткачук, с. 78–51, за В. О. Круцом) та (іл. 134.: Ткачук, с. 78–52, за В. О. Круцом). Орнамент іл. 133 утворений з чотирьох груп символів, кожну з яких ми інтерпретуємо як семичленні структури. Тут вони утворені по-іншому, ніж це було у розгляну-

Іл. 133

Іл. 134

тих прикладах. У кожній із чотирьох груп дві сітчасті фігури у вигляді «листочка» дерева перетинаються білою смугою, що в кінці приєднана до білого кругу з чорним місяцем. Ця смуга мовби втягує круг між сітчасті фігури, внаслідок чого утворюється трійка жіночих символів, що позначають 2, 4 і 6 фаз, які разом з білими смугами утворюють семичленну структуру. Очевидно, що за цим же принципом був утворений також і орнамент на Іл. 134. Тут чітко простежуються три жіночі символи — дві сітчасті фігури і повний місяць, що «втягнутий» між ними. Не так, очевидно, представлені символи богів. Ними, ймовірно, знехтували. За такої інтерпретації обидва орнаменти набувають вигляду чотирьох семичленних структур, тобто чотирьох символів Богинь-місяців і позначають пантеон з 32 божеств.

Іл. 135

Цей орнамент, що також походить з поселення Тальянки (іл. 135.: Ткачук, с. 84–70, за В. О. Круцом) по вертикалі містить дві групи символів, які були ідентифіковані як семичленні структури. Дві семичленні структури присутні і на бокових частинах орнаменту. Тут трьома жіночими символами в обох структурах є чорні роздвоєні «лієчки» (?), підсилені сітчастими фігурами, і сітчасті фігури місяця-серпа між ними. Орнамент можна розглядати як позначення чотирьох Богинь-місяців.

Іл. 136

На орнаменті з цього ж поселення (іл. 136.: Ткачук, с. 84–67, за В. О. Круцом) по вертикалі зображені групи символів, які ми інтерпретуємо як дві семичленні структури. З боків зображені дві великі дуги-місяці і одна сітчаста фігура. Якщо допустити, що бокові символи рівнозначні вертикальним, тоді дві великі дуги символізують жіночі фази місяця. Вони разом із сітчастою фігурою утворюють три жіночі символи, тобто семичленну структуру. Тоді орнамент у цілому можна ідентифікувати як чотири Богині-місяці або як пантеон божеств (32) за умови, якщо сімку розглядати як вісімку. Однак наявність чотирьох чорних кругів місяців у деяких орнаментах з чотирма семичленними структурами свідчить про те, що чотири семичленні структури (4×7=28) трипільці не завжди сприймали як позначення пантеону [32].

Іл. 137

Орнамент з поселення Тальне II (іл. 137.: Ткачук, с. 95–8, за В. О. Круцом) утворений з чотирьох структур, кожна з яких складається з двох сітчастих фігурок і однієї чорної — «лієчки» (?). Очевидно, це семичленні структури, з яких символи богів випу-

щені, або позначені не зовсім виразно. Прикметно те, що чорна «лієчка» розміщена між сітчастими фігурами. Так ймовірно передана відмінність фаз 2 і 6 і фази 4. Чотири семичленні структури ми трактуємо як позначення чотирьох Богинь-місяців за умови, що символи богів не беруться до уваги.

Іл. 138

Досить складним для встановлення семантики є орнамент (іл. 138.: Ткачук, с. 96–12, за В. О. Круцом), що також походить з Тального. Орнамент в цілому утворений з чотирьох груп символів, які розмежовані білими рисками. Вертикальні структури (верхня і нижня) представлені досить незвичною комбінацією символів. Тут наявні здвоєні символи місяця-серпа, сітчасті півмісяці (фази 2 і 6) і відсутній символ фази 4. Подвоєння символів місяця-серпа зустрічається досить рідко, і його значення нами поки що не встановлено. (Можливо так позначена вся четвірка чоловічих фаз світила?). Є незвичності і в розташуванні бокових груп символів. Тут зображені два чорні місяці, що містяться в білій оболонці (символи жіночих фаз) і сітчаста фігура між ними, які разом з білими смугами (чоловічі символи) утворюють семичленні структури. Однак, крім цієї структури, тут біля ближнього до вінчика бордюру розміщена смуга, що розділена трьома сітчастими фігурками. Білі частини смуги і три сітчасті фігурки також утворюють семичленні структури. Можливо, ця менша семичленна структура фігурує як фаза 4 більшої структури? Щоразу подвоєння місяців серпів у вертикальних структурах і подвоєння семичленних структур у бокових не до кінця зрозумілі. Важливо відзначити те, що в орнаменті жіночих символів — 16 (жіночий склад пантеону), з них 12 сітчастих і 4 у вигляді чорного круга в білій оболонці.

Іл. 139

Орнамент (іл. 139.: Ткачук, с. 98–18, за В. О. Круцом), що походить з цього ж поселення, ми інтерпретуємо як позначення восьми фаз (божеств) місяця. Тут дві сітчасті бокові фігури, що мають вигляд місяця-серпа, і дві групи концентричних дуг по вертикалі (про те, що концентричні лінії символізують богинь, йтиметься пізніше) ми ідентифікуємо як символи богинь, а чотири місяці-серпи обабіч груп дуг як символи богів. Однак незрозуміло, яку роль виконують дві бокові косі смуги, які мовби ділять ці чотири жіночі символи на дві групи.

Іл. 140

Орнамент (іл. 140.: Ткачук, с. 115–47, за М. М. Шмаглієм) на посудині з поселення Майданецьке є підстави вважати позначенням чотирьох

семичленних структур. Орнамент утворений з чотирьох груп символів, що розміщені по променях прямого хреста. Кожна група складається з трьох місяців-серпів і сітчастої фігурки. Очевидно, що чотири сітчасті символи позначають Богинь-місяців, а 12 дуг — богинь-фаз. Так позначено жіночий склад пантеону.

Іл. 141

Орнамент (іл. 141.: Ткачук, 121–62, за М. М. Шмаглієм) з цього самого поселення білими прямокутниками розділений на чотири групи символів. У кожній групі є два жіночі (сітчасті фігурки) і два чоловічі (білі серпи) символи. І у вертикальних і в бокових групах вони розташовані в однаковому порядку, що свідчить про відповідність між ними. Символи цих груп не вкладаються у семичленні структури. Можна допустити, що жіночі (сітчасті) символи в цьому орнаменті фігурують не як складові семичленних структур, а як позначення богинь-фаз — чотирьох по вертикалі і чотирьох по боках. За такої умови орнамент передає двох Богинь-місяців, кожна з яких була восьмичленною структурою (включала четвірку богинь і четвірку богів).

Іл. 142

Орнамент (іл. 142.: Ткачук, с. 121–66, за М. М. Шмаглієм), що також походить з поселення Майданецьке, по вертикалі зверху і знизу містить по два чорних місяці в білій оболонці. По боках розміщено по одному місяцю. Між ними розташовані по дві сітчасті фігури. Косими білими дугами орнамент ділиться на чотири частини, кожну з яких ми інтерпретуємо як семичленну структуру з якої випущено по два боги. У структурах фаза 4 представлена одним або двома чорними місяцями (два місяці могли позначати здвоєння фаз у фазі 4), а бокові сітчасті фігури позначати фази 2 і 6.

Виникає питання, чому фазу 4 в одному випадку позначили двома місяцями, в іншому одним. Можна припустити, що це зумовлено тим, що орнамент символізує Великий Місяць (чотири місяці), а цей Місяць моделювали за структурою малого місяця (28 днів). А в малому місяці богині фаз 2 і 6 удвічі менші від богинь фаз 4 і 8. Однак зображення в орнаменті 14 жіночих символів викликає питання. Їх мало би бути 12 або 16.

Іл. 143

В орнаменті з посудини (іл. 143, Ткачук., с. 124–70, за М. М. Шмаглієм), яка походить з цієї ж місцевості, по вертикалі зображено по два чорних місяці,

а по боках два таких самих місяці і два місяці-серпи між ними. Якщо прийняти, що ці два місяці-серпи є символами богинь (підстава для цього — їх розмір і чорний колір), тоді кількість жіночих символів по боках складає вісім, а по вертикалі - чотири, разом — 12. Це жіночий склад пантеону (богині-фази) без четвірки Богинь-місяців. Оскільки трійка богинь у семичленній структурі символізує присутність і четвертої богині, то 12 богинь у потенції символізують 16.

Орнамент з поселення Майданецьке (іл. 144.: Ткачук, с. 126–72 за М. М Шмаглієм) поділений білими паличками на чотири групи символів, кожну з яких ми визначаємо як семичленну структуру. Дві вертикальні групи — верхня і нижня, утворені з місяців-серпів по боках (символи 1 і 7 фаз), сітчасті півмісяці — символи 2 і 6 фаз, два кільця — символ 4 фази, а білий простір обабіч кілець — 3 і 5 фази. Що стосується бокових груп символів, то ми схильні до наступної інтерпретації: чорні лієчки, підсилені сітчастими фігурами, і сітчасті фігурки між ними утворюють трійку жіночих символів. У такому випадку чотири місяці в білих оболонках позначають чотирьох Богинь-місяців, а 3×4 жіночі символи по вертикалі і по боках позначають 12 богинь фаз.

Іл. 144

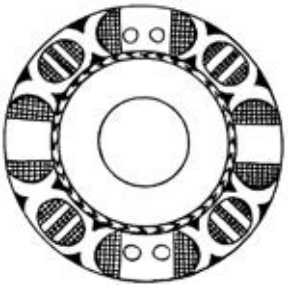

Іл. 145

Орнамент (іл. 145.: Ткачук, с. 127–80, за М. М. Шмаглієм) з Майданецького складається з восьми груп символів, які розміщені по променях прямого і косого хрестів. По косому хресту розміщено три сітчастих символи (символи богинь), що з'єднані воєдино. Якщо прийняти, що ці три сітчасті символи позначають три богині, то в чотирьох групах їх — 3×4=12. Тоді разом з жіночими сітчастими символами по прямому хресту (їх 8) вони складають 20 богинь, що виходить за рамки пантеону. Тому цю з'єднану трійку потрібно трактувати як одиницю (богиня є трійкою). Отже, по косому хресту зображено 4 богині. Кількість сітчастих жіночих символів по променях прямого хреста — 8; 8+4=12. Це число богинь-фаз. Разом з чотирма кільцями у вертикальних фігурах вони створюють пантеон з 16 богинь. (Це дещо гіпотетична інтерпретація).

Ми розглянули лише деякі орнаменти з сітчастими символами, які було ідентифіковані як символи богинь. Як було показано, не у всіх орнаментах сітчасті фігури включені в рамки семичленних структур. У багатьох орнаментах вони розміщені поза такими структурами. У цьому випадку вони приймалися як позначення богинь і їхня семантика визначалась у рамках позначення пантеону божеств. Але їхній загальний сенс як позначення богинь не викликає сумніву.

3.3. СЕМИЧЛЕННІ СТРУКТУРИ З ФАЗАМИ 2 і 6 У ВИГЛЯДІ КОНЦЕНТРИЧНИХ ДУГ, ПРЯМИХ І ХВИЛЯСТИХ ЛІНІЙ

Множини однакових дуг, однакових ліній, концентричних фігур (зокрема кілець) широко представлені в трипільських орнаментах. Ми їх ідентифікуємо як символи жіночих фаз (божеств) місяця. Згідно з нашою гіпотезою, фігури, утворені з кількох ліній, що дублюють одна одну (ми називаємо їх концентричними), виражають ту ідею, що Богиня місяць (28) містить певну кількість фаз (богинь меншого статусу), богиня-фаза є сімкою (містить сім днів). Повторення дуг, ліній покликане виразити множинність богинь меншого статусу, або днів, що втілює ця богиня. Дублюючих ліній може бути три, чотири, сім або вісім. Усе це числа богині. Багато знаків може символізувати той факт, що жіноча фаза (богиня) взагалі є множиною на відміну від чоловічого божества, яке завжди фігурує як одиниця. Тому множинність чи концентричність дуг, ліній та інших знаків є ознакою того, що вони символізують богиню.

Додатковою ознакою того, що множинність знаків символізує жіноче божество, є місце цієї множини знаків у семичленній структурі. Дослідження трипільської орнаментики свідчить, що ці феномени займали місце, яке ідентифікується як фази 2, 4, 6. Розглянемо з цієї позиції деякі приклади орнаментів.

В орнаменті на зерновику з Піщаної (іл. 146.: Мицик, с. 31 за М. М. Шмаглієм) на широкій нижній смузі розміщена семичленна структура символів, що, на наш погляд, передає цикл місяця. По боках структура відмежована косими білими планками. У центрі розміщений круг з хрестом. Знизу біля лівої планки і зверху біля правої розміщені білі символи, що нагадують голівки зміїв. З огляду на місця розташування і білий колір, ці символи можна ідентифікувати як чоловічі 1 і 7 фази. Поруч з голівками ближче до центру зображені групи концентричних дуг, які, згідно з нашою гіпотезою, є символами 2 і 6 фаз. Чоловічими фазами (3 і 5), ймовірно, є білий простір між дугами і кругом. Центральний круг з хрестом, що позначений концентричними лініями, сим-

Іл. 146

волізує фазу 4 (повного місяця). Отже, тут чітко ідентифікуються чотири білі чоловічі символи і три жіночі, які позначені концентричними лініями. Чотири промені хреста у кругові, до речі, позначають чотирьох богинь — поєднання умовних трьох богинь-фаз повного місяця і четвертої фази-місяця на переході.

Іл. 147

Орнамент на посудині з поселення Майданецьке (іл. 147.: Ткачук, с. 136–98, за М. М. Шмаглієм) складається з чотирьох груп символів, які розмежовані косими дугами. Наш підхід до групи символів полягає в тому, щоб спробувати ідентифікувати її як семичленну структуру. Структури, що розміщені по вертикалі, відрізняються від бокових. У бокових чіткіше виражений поділ символів на чоловічі і жіночі. Крайні білі «роги» — фази 1 і 7, концентричні дуги, що розміщені ближче до центру, — фази 2 і 6, білий простір між дугами і центральною фігурою, що має вигляд півмісяця, — фази 3 і 5. Центральна сітчаста фігура — фаза 4. Її незвичний роздвоєний вигляд, ймовірно, пояснюється тим, що ця фаза 4 включає в собі і фазу 8. Тут, отже, концентричні дуги фігурують як жіночі фази 2 і 6.

Як семичленні структури ми ідентифікуємо і вертикальні групи символів. У верхній групі з правого краю в білому овалі зображена змійка (фаза 7). З лівого боку їй відповідає здвоєний місяць (у нижній структурі він один), що зображений у білому «рогові». Очевидно, так позначена фаза 1. Концентричні дуги ближче до центру — фази 2 і 6, білі місяці ще ближче — фази 3 і 5 і центральну фігуру, враховуючи місце її розташування, ми ідентифікуємо як фазу 4, що уміщує в собі і фазу 8. Вона утворена з трьох жіночих символів (сітчастих і концентричних). Очевидно так передана фаза 4 (повний місяць), який можна інтерпретувати як єдність всіх трьох чи чотирьох фаз. Орнамент у цілому можна розглядати як чотири семичленні структури (чотири Богині-місяці). Враховуючи те, що тут семичленні структури фігурують як восьмичленні (роздвоєння фази 4), чотири цих структури можна трактувати як позначення 32 божеств пантеону. Не виключена й інша інтерпретація орнаменту. Кожну зі структур можна розглядати як Богиню місяця (28). Тоді косі дуги, що розмежовують ці чотири групи символів (богинь), можна вважати символами богів. У цьому випадку чотири богині і чотири боги символізують вісімку фаз місяця. Можливо, що така подвійна інтерпретація орнаменту (як позначення чотирьох місяців й одного місяця) була свідомо закладена його творцями. У цьому орнаменті для нас важливо те, що концентричні лінії ідентифікуються як символи богинь.

Орнаментальна смуга присутня також біля вінчика посудини. У ній зображено 2×4 дуги у вигляді місяця. Так, ймовірно, передана вісімка богинь. На кругу, що обмежує цю орнаментальну смугу, зображено 6+7+6+7=26 зубців. Логічно допустити, що зубців було 7+7+7+7=28 і вони передавали четвірку богинь, внаслідок чого їхня кількість збільшувалась до 12. Ця ве-

Іл. 148

личина корелює з чотирма сімками, в кожній з яких присутні по трійці богинь: 3×4=12.

Орнамент з концентричними утвореннями є на цьому глеку з колекції Платар (іл. 148.: Енциклопедія, с. 267). Він розміщений на середній (найширшій) орнаментальній стрічці посудини. У ньому можна виділити групи символів, що утворюють семичленні структури. У центрі цих структур знаходиться фігура з концентричних кругів. З обох боків круги облягають білі спіралі (S-символи). Ці S-символи одним завитком огортають один круг знизу, а іншим завитком — другий круг зверху. Спіралі мовби переходять від одного круга до іншого. У цьому орнаменті круг з концентричних кругів ми ідентифікуємо як фазу 4, завитки спіралей (вони мають вигляд білих місяців серпів) зверху і знизу — фази 3 і 5, групи концентричних дуг з лівого й правого боків від кругу — фази 2 і 6 і світлі трикутники, що містяться по краях структури — фази 1 і 7. Отже, цю композицію символів можна вважати семичленною структурою, у ній концентричні фігури (круг і дуги) займають місце жіночих фаз (2, 4, 6).

Іл. 149

На орнаменті посудини з Володимирівки (іл. 149.: Ткачук, с. 19–33) чотири чорні «лієчки» (символи фаз 6) примикають до вінчика посудини, білі фігури (S-символи), що розміщені обабіч «лієчок», символізують богів 3 і 5. Центральну фігуру, що утворена з двох «лієчок» і білого кругу між ними, судячи з її місця, можна ідентифікувати як фазу 4. («Лієчка» — фаза 2 — не вмістилась в рамки орнаменту). Комплекс символів фази 4, як уже було раніше відзначено, утворений з двох бокових «лієчок» і кружка між ними. Ця трійка символів є мікрокосмом, що повторив макрокосм. Очевидно, що дві «лієчки» відтворюють фази 2 і 6, а кружок символізує повний місяць. Але чому середній кружок ще раз відтворює три жіночі символи (дві чорні крапки і пучок ліній між ними), залишається загадкою.

Іл. 150

Цей орнамент з Володимирівки (іл. 150.: Ткачук, с. 22–48, за Т. С. Пассек) утворений з чотирьох груп концентричних ліній і чотирьох дуг, що їх розмежовують. Він, очевидно, є восьмичленною структурою, що передає вісім фаз (божеств) місяця. Чотири групи з косих ліній символізують жіночі фази. Ймовірно, більші (верхня і нижня групи) символізують фази 4 і 8, а дві менші — фази 2 і 6. Чотири білі дуги, що розмежовують ці фази, є символами фаз богів (1 і 7, 3 і 5).

Іл. 151

Правдоподібність цієї ідентифікації підтверджується орнаментом з цієї самої місцевості (іл. 151.: Ткачук, с. 23–51, за Т. С. Пассек). Він за формою повторює попередню структуру, але тут замість груп ліній розміщені сітчасті символи. Цим самим підкреслюється те, що групи ліній і сітчасті символи мають однакове значення. Слід відзначити і відмінність цих орнаментів. Тут кожен з чотирьох жіночих символів розділений на три жіночі символи, внаслідок чого орнамент постає як позначення дванадцяти богинь. Якщо врахувати, що трійка є потенційною четвіркою, то орнамент може позначати 16 богинь (жіночий склад пантеону). Для нас тут важливо і те, що групи з чотирьох «лієчок» і двійок «очей» у цих структурах демонструють свою «жіночість». Цей орнамент цікавий тим, що він, з одного боку, постає як вісімка символів, з іншого, як 12 (16) символів, тобто як малий (перший пантеон) і великий (розгорнутий пантеон).

Визначення концентричних дуг як жіночих символів випливає також з цього орнаменту з Колодистого (іл. 152.: Ткачук, с. 37–12, за М. Ф. Біляшівським). Орнамент утворений із чотирьох семичленних структур. Кожна структура включає «лієчку», що розміщена біля вінчика посудини (фаза 6), і «лієчку», що розміщена на периферійному кругові (фаза 2). На зигзаговій лінії між «лієчками» (фаза 4) розміщені два концентричних овали і чорний кружок (символ місяця) між ними. За аналогією з попередніми орнаментами ми розглядаємо цю трійку символів зигзагу як позначення фази 4, яка є мікрокосмом щодо всієї структури як макрокосму. Для нас важливо те, що концентричні овали в цій фазі разом із чорним кружком фігурують як три жіночі символи.

Іл. 152

На іншому орнаменті з цього ж поселення (іл. 153.: Ткачук, с. 39–20, за М. Ф. Біляшівським) зображено лише жіночі символи. По вертикалі ними є бокові групи дуг (фази 2 і 6) і двійка «очей» між ними (фаза 4). По горизонталі три жіночі фази передані боковими групами дуг і групою ліній (відрізків) між ними. Кількість богинь, які передані цими символами з концентричних знаків, — 4×3=12. Якщо враховувати, що трійка жіночих символів потенційно містить четверту богиню (це те ж саме, що сімка містить вісімку), то 12 богинь можна вважати позначенням всього пантеону з шістнадцяти богинь. В орнаменті немає жодного символу бога, це чисто жіночий склад пантеону.

Іл. 153

Орнамент на посудині з поселення Коновка

Іл. 154

(іл. 154.: Ткачук, с. 184–36, за М. М. Шмаглієм), очевидно, позначає двійку Богинь місяців (28), кожна з яких утворена з чотирьох концентричних дуг — богинь фаз, сімок. Зазначимо, що в кожній фазі 5 дуг. Забігаючи наперед, можна сказати, що кількість дуг (5×8=40) виражала термін вагітності жінки: 40×7=280. У порівнянні з розглянутим, орнамент на посудині з цієї самої місцевості (іл. 155.: Ткачук, с. 184–37, за М. М. Шмаглієм) можна вважати позначенням однієї Богині місяця. Тут дуг — 4×5=20, які разом з дугами, що їх розмежовують (2×4=8), утворюють множину 28 (Богиня-місяць).

Іл. 155

Орнамент на мисці з поселення Ворошилівка (іл. 156.: Ткачук, с. 213–6, за І. І. Зайцем) утворений з чотирьох груп дуг. Те, що ці групи дуг позначають чотирьох богинь, підсилено їх кількістю — у кожній групі по сім дуг. Звідси можна виснувати, що орнамент символізує Богиню-місяць (7×4=28).

На орнаменті з цього самого поселення (іл. 157.: Ткачук, с. 217–27, за І. І. Зайцем) зображено чотири групи спіралей, кожна з яких складається з чотирьох ліній. Оскільки четвірка — це кількість фаз-богинь у восьмичленній структурі, то нею могли позначати Богиню-місяць. Тому структуру в цілому можна інтерпретувати як позначення чотирьох місяців (або чотирьох Богинь-місяців), тобто, 4×4=16, весь жіночий склад пантеону. Жіночий статус груп спіралей підсилено «лієчками», які сполучені з групами цих чотирьох спіралей.

Іл. 156

Ми розглянули деякі орнаменти, символам яких властива концентричність ліній. Аналіз свідчить, що концентричність ліній фігурувала як позначення жіночих фаз. Слід зазначити, що вони часто функціонували і як позначення певних чисел чи множин. Ця їхня функція буде розглянута в наступному розділі при аналізі множин знаків.

Іл. 157

Підсумовуючи класифікацію орнаментів за символами, що позначали жіночі фази 2 і 6 семичленних структур, можна відзначити, що така класифікація дає певне упорядкування цих орнаментів. Це однак не виключає класифікацію цих же орнаментів за символами фази 4, яка може висвітлити ті властивості, які були приглушені при даній класифікації. Слід також відзначити, що за рамками такої класифікації залишився ряд орнаментів.

Розділ 4

САКРАЛЬНІ МНОЖИНИ ОРНАМЕНТІВ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ

4.1. МІСЦЕ МНОЖИН ЗНАКІВ У ВИЗНАЧЕННІ СЕМАНТИКИ ОРНАМЕНТІВ

Досліджуючи археологічні артефакти, вчені звернули увагу на множини знаків, що досить часто були зображені на них. Це прості, невеликі за розміром знаки, що мали вигляд паличок, штрихів, шевронів, дуг, крапок та іншої форми знаків, що були зображені в одну лінію або згруповані певним чином в єдине ціле. Вчені цілком логічно припустили, що за цими групами (множинами) знаків можуть приховуватися кількісні величини. Було висунуто здогадку, що такими величинами можуть бути насамперед постійні часові цикли: річний цикл сонця, цикл місяця і, можливо, інших планет. До таких циклів був зарахований і цикл вагітності жінки. Так, Б. А. Фролов, досліджуючи мізинський браслет (іл. 158.: Історія.., пізній палеоліт, 18 тис. р. до н. е.) відзначив, що на кожному з п'яти його стрічок є 2×28=56 шевронів. На підставі цього він зробив висновок, що на артефакті в цілому зображено 56×5=280 шевронів. Так, на його думку, передано цикл вагітності жінки. (Так званий акушерський термін вагітності визначається від першого дня останньої менструації жінки. Він триває 280 днів. Саме так визначали термін вагітності й давні люди).

З інших множин було встановлено, що множина 28 позначає цикл місяця. Сидеричний цикл світила (27,4 дні) давні люди узагальнили до 28. Ця множина збігається з фізіологічним циклом жінки і тому жінку-богиню на давніх артефактах могли позначати цією множиною.

Крім множин з 280, 28 знаків значення яких було встановлено, на артефактах була ще велика кількість множин, значення яких залишилося для вчених таємницею. Очевидно, це пов'язано з тим, що вони не помітили різниці між числами і *множинами*, якими оперували давні люди.[64, с. 109–189]. Ці люди, як це випливає з етнографічних даних, рахували (оперували числами) у межах десятка. Тому закономірно виникає питання, як вони могли оперувати кількостями днів, що іноді виходили за рамки сотні. Як виявилось, це пояснюється тим, що вони при цьому оперували не числами, а множинами. Німецький математик Г. Кантор (1845–1918) зазначив, що люди зі спільнот, не втягнутих у цивілізаційний процес, могли оперувати множинами, не маючи чисел для їх позначен-

Іл. 158

ня. Виявляється, що можна оперувати великими множинами днів, не маючи відповідних чисел. Число передбачає числовий ряд і місце в цьому ряду. Без числового ряду число не існує. А множина позначає кількість без занесення до числового ряду. Вона визначається через співвідношення з іншою множиною. Наприклад, можна позначити множину днів сонячного циклу множиною позначок на кістці. Це дві рівні множини. Множину знаків на кістці, що передає цикл сонця (365 знаків), можна порівнювати з множиною знаків, що передає цикл місяця (28 знаків). Розділивши множину 365 на групи знаків 28, можна отримати 13. Ця множина передає кількість місяців (28 днів) у році. Вона вже близька до десяти. Її можна осмислити. Так могло сформуватись уявлення, що цикл сонця (рік) складається з 13 місяців (28 днів).

Можна сказати, що давні люди освоювали кількісні відношення світу двома способами: з одного боку, за допомогою множин освоювались великі часові величини, з іншого, за допомогою чисел і числового ряду освоювалися малі побутові кількісні відношення.

Однак виявляється, що знання множин не розв'язує загадки кількісних знаків. Великі множини, такі як 365 знаків, що позначають сонячний цикл, чи 280 зустрічається дуже рідко. Як правило множини знаків, що присутні на археологічних артефактах, менші. Виникає питання, що позначають ці множини і як вони виникли? На наш погляд, такі множини виникли внаслідок скорочення великих множин на певні менші величини. Великою кількістю знаків було важко оперувати, тому виникла ідея скоротити (поділити) великі множини на певні числа чи малі множини. Цими малими числами і множинами (математики називають їх дільниками) були 5, 7 і 28. Скорочення на п'ять було зумовлено п'ятьма пальцями на руці, які часто слугували при операціях з множинами. Що стосується 7 і 28, то ці дільники зумовлені місячною міфологією давніх людей, у якій сімка і 28 фігурували як позначення богині. Процедура скорочення відбувалась приблизно таким чином: великі множини знаків, що передавали певний часовий цикл, групувались по 5, 7 чи 28 знаків, і кожна з груп позначалась окремою одиницею. Так виникли множини, скорочені на 5, 7 чи 28.

Оскільки скорочували на три числа (5, 7 і 28), то результати поділу однієї і тієї самої великої множини були різні. Так, річний цикл сонця міг бути позначений **73** чи **72** знаками (73×5=365, 72×5=360), **52** знаками (52×7=364), **13** знаками (28x13=364). Цикл вагітності жінки (280 днів) позначався множинами **10** (28×10=280) або **40** (40×7=280). Ці менші множини певним чином фіксувалися, ними легше було оперувати. Так рік (365 днів) міг осмислюватися як 13 місяців, цикл вагітності 10 місяців, а місяць як чотири сімки. Ці числа вже можна було збагнути, а через них осмислювались і великі множини.

Зазначені множини (73/72, 52, 13, 10, 40) часто зустрічаються на археологічних артефактах, вони очевидно ввійшли в міфологію давніх людей, тому ми називаємо їх *сакральними множинами*.

Поряд з множинами, що були зумовлені циклами сонця, місяця і циклом вагітності, на артефактах є множини, що були зумовлені міфологічними уявленнями давніх людей. Так, Богиня-місяць могла позначатись як 28 знаків (збіг менструального і місячного циклів). Виходячи звідси, дві богині могли позначатись множиною **56** (28×2), три богині — **84** (28×3), чотири богині — **112** (28×4). Ці множини будуть часто зустрічатись в орнаментах.

Існували іще множини **88** і **116**. Множина 88 передає семичленну структуру, в якій три богині фігурують як 28, а чотири боги як одиниці. Тому 28×3+4=88. Множина 116 передає вісімку божеств (фаз), в якій чотири богині фігурують як 28, а чотири боги як одиниці 28×4+4=116. Ця множина зустрічається рідко. Крім цих множин, на артефактах фігурують числа **3** і **4**. Вони походять від значення богині як 7 і 8. Коли від них відняти позначення богів (4 знаки), то 7 стає 3, а 8 — 4. Всі виділені знаки фігурують на артефактах і в орнаментах. Тому ми називаємо їх сакральними.

Крім зазначених, фігурували також множини, що стосувалися божеств пантеону. Так, множина **32** позначала кількість всіх божеств, **16** — жіночий склад пантеону, **12** — кількість богинь другого покоління (богинь, що втілювали фази), **4** — кількість богинь першого покоління, **8** — число божеств місяця.

Перш ніж переходити до аналізу множин на трипільських орнаментах, розглянемо деякі археологічні артефакти, на яких вони фігурують.

Одним з інтелектуальних шедеврів палеоліту можна вважати вигравіюваний на кістці мамонта образ Богині з Моравії ,Чехія, 20 тис. р. до н.е.) (іл. 159.: Gimbutas, fig. 48). Її тіло сконструйоване з ряду концентричних еліпсів, «драбинок» і голови у вигляді сектора, поділеного на ряди. Крім цього, на ньому нанесено ряд множин знаків різного роду — шеврони, палички, «віконця» в «драбинках», лінії, за якими можуть приховуватися сакральні множини. На жаль, частину артефакту втрачено, тому наступні міркування носять гіпотетичний характер.

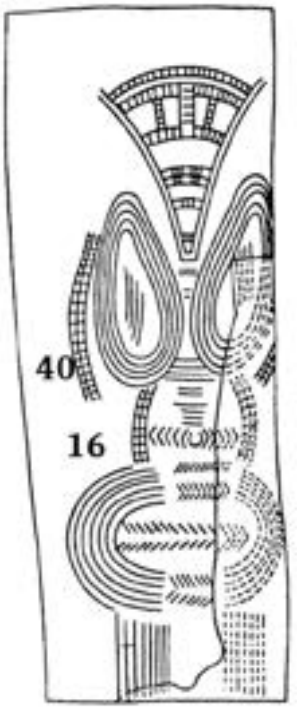

Іл. 158

Ми розглянемо лише деякі множини знаків, за якими, приховуються ознаки міфології Богині місяця. Сідниці Богині позначені сімома еліпсами, в яких розміщені шеврони (форма шевронів чітко позначена на верхній частині множини, але швидше за все всі ці знаки були шевронами). У середині еліпсів на збереженій частині артефакту розміщено 11 шевронів (+4 додав реставратор), у нижній частині — сім і у верхній — 7 (+3 додав реставратор). На наш погляд, найбільш ймовірною множи-

ною для вульви є множина 28 (менструальний цикл) і ця множина передавалася так: 7+14+7.

Іншими множинами є «віконця» драбинок, якими позначено умовні руки і контур (дуга) живота. На правій «руці» Богині їх кількість — 20×2=40. На дузі живота 8×2=16. Їх сума дає множину 56, що позначає двох богинь: 28+28. Якщо допустити, що ця сама множина є на руці й контурі живота ліворуч, то матимемо множину 56+56=**112**, що символізує чотирьох Богинь-місяців. Очевидно, що і поділ множини 56 на 40 і 16 «віконець» був не випадковий. Множиною 40 передавалася кількість сімок (тижнів) вагітності, а множина 16 могла позначати жіночу частину пантеону. Якщо на втраченій частині також було 16 «віконець», то 16+16=32 — весь склад пантеону божеств. Присутність на образі Богині множин 28, 56, 112, 40,16 і 32 свідчить про те, що основні ідеї міфології Богині місяця — ідея пантеону з чотирьох місяців (множина 112), жіночий склад пантеону (16), увесь пантеон (32), термін вагітності жінки (40) існували уже в палеоліті (20 тис.р. до н.е.) Це дуже важливий висновок для розуміння духовного розвитку первісних людей. Він може свідчити про те, що міфологія, що наявна в орнаментах трипільців, склалась уже в палеоліті.

Цікаво порівняти множини знаків на Моравській богині і на зображенні Богині на трипільському артефакті з Більча Золотого (іл. 160.: Мицик, с. 152, Краківський археологічний музей, фото М. Відейка). Артефакт являє собою кістяну пластину у вигляді голови бика, на якій множинами знаків (крапок) окреслено контур Богині з піднятими руками. Голова бика, ймовірно, символізує Бога, а фігурка — Велику Богиню (чи Богиню Матір).

Іл. 160

Іл. 160а

Сідниці Богині зображені у вигляді трикутника, два боки якого складають множину **28**=14+14. Так передано фізіологічний цикл жінки, який збігається з циклом місяця. І на Моравській Богині, і на Богині з Більча Золотого на цьому факті акцентується увага. Саме тому ця множина (28) стала символом жінки-богині в архаїчній символіці. Інша сакральна множина утворена з суми знаків, що передають руку (14 знаків) і 6 знаків, що відходять у бік від неї. Рука (14+6) разом з 22 знаками на боковій лінії і 14 знаками внизу дають множину **56**. З правого боку ця множина фіксується не так чітко через пошкодження пластини біля поясу, але слід гадати, що це також була множина 56. Разом вони утворюють сакральну множину **112**, яка передає чотирьох богинь — пантеон божеств. Крім цього, множини знаків 14+6, що присутні з обох боків образу, утворюють множину **40** — термін вагітності. Отже, тут є майже ті самі множини знаків, що й на Моравській Богині. Це свідчить про те, що міфологія Місяця, яка склалась іще в палеоліті, продовжувала існувати і в енеоліті.

Розглянемо ще деякі множини Богині з Більча Золотого. Вони можуть дати уявлення про сакральні множини трипільців. Унизу, крім боків більшого трикутника (множини 14+14), зображено менший трикутник, боки якого складають множину — 11знаків, умовний пояс Богині (верхній бік більшого трикутника) — 13 знаків. Сума всіх цих множин — (28+11+13=**52**) є множиною, що передає цикл Сонця (52×7=364). Ще одна множина утворена з суми множин знаків верхнього контуру Богині. Цей контур (без рук): з лівого боку від поясу до плечової лінії містить 22 знаки, у плечовій лінії —13, від плечової лінії до поясу з правого боку — 22. Ці множини разом з поясом (13 знаків) і шиєю (3 знаки) складають множину **73**. Ця множина також передає цикл Сонця (73×5=365). Для нас важливо те, що на цьому артефакті зображені множини, які символізували міфологію Богині Місяця (28, 40, 56, 112) і позначали астрономічні цикли Місяця (28) і Сонця (52, 73).

Слід також звернути увагу на чотири дірки, що зображені по кутах прямокутника-голови. Кругами в трипільській символіці, як правило, позначали богинь. Якщо прийняти це значення, то жіночий образ, що утворений точками, можна трактувати як Богиню-Матір, а чотири дірки як перші чотири Богині-місяці. Тоді зображення на пластині постає як перший акт творення, як еманація четвірки Богинь з Тіла Богині. Четвірка Богинь, яка в Тілі Богині існувала у вигляді чотирьох груп точок по 28, постала як відокремлена четвірка Богинь місяців у вигляді чотирьох круглих дірок.

4.2. ТРИПІЛЬСЬКІ ОРНАМЕНТИ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ ТЕРМІН ВАГІТНОСТІ

Серед сакральних множин особливе місце займала множина 40, що позначала цикл вагітності. Спочатку коротко розглянемо деякі зображення цієї множини на артефактах інших давніх культур.

На палеолітичному диску із Західної Європи зображено два концентричних круги (іл. 161.: Голан, рис. 21–3). Більший круг містить множину з 52 знаків. На меншому кругові зображено 39 знаків. Якщо врахувати, що 52 — це кількість тижнів у циклі сонця, то з високою вірогідністю можна вважати, що інша множина також є сакральною, і нею є саме 40. Очевидно множина 39 помилково заступила множину 40.

На артефакті з Ірану, V–IV тис. до н.е. (іл. 162.: Голан, рис. 197–5, мал. 5) від чотирьох умовних трикутників (символів жінок-богинь, що подібні до «лієчок») відходять лінії, на яких розміщені по 10 зубців: (4×10=40). (Ромб у центрі ймовірно символізує першу Матір четвірки «лієчок» — чотирьох Богинь місяців [28]. Чудова збіжність з трипільськими орнаментами).

На артефакті, що походить з енеолоту, Північної Месопотамії (іл. 163.: Голан, рис. 325–10) зображено восьмипроменеву розетку, на кожному з променів якої міститься по 5 зубців — 5×8=40.

Ці приклади цікаві тим, що вони відображають процес освоєння множини 40. Оскільки вона також була за межами десяти, то її виражали або чотирма десятками, або ж вісімкою п'ятірок. Отже, засвоєння множини 280 складалося з двох етапів. Спочатку встановлювалася кількість тижнів вагітності — 280:7=40. Так утворювалась множина, яка набувала значення сакральної. Далі її зводили до чотирьох десятків або восьми п'ятірок (кількості пальців на руках і ногах двох людей). Сакральні множини були середнім етапом освоєння великих множин давніми людьми. Не розуміння того, що ці множини є проміжними, стало на заваді проникненню вченими у значення цих множин на артефактах. (Цікаво також те, що «лієчка»-трикутник була позначенням богині не тільки в рамках трипільської культури).

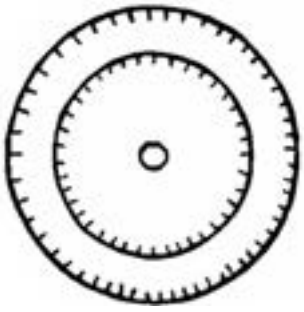

Іл. 161

Іл. 162

Іл. 163

Приклади артефактів з множиною 40 в архаїчних культурах можна збільшувати. Вони свідчать про особливо важливу роль цієї множини у світогляді давніх людей. Виникнувши в епоху палеоліту і проіснувавши у всіх інших археологічних епохах, множина 40 набула значення магічного числа, з яким пов'язано багато прикмет. В. Жайворонок наводить десятки прикладів звичаїв, висловів та ін., в яких фігурує це число, зокрема сорококлинці (орнамент на писанці), обряд сороковини по смерті людини. Також згадується і народна загадка, за якою «людина сорок тижнів сидить у в'язниці, тобто в лоні матері» [24, с. 568]. Остання загадка свідчить, що у свідомості людей число 40 було тісно пов'язано з терміном вагітності. Мало сумнівів у тому, що вся магія числа 40, його широке побутування в народній обрядовості засновані на сакральній множині сорок, що походить з часів палеоліту.

У зв'язку з аналізом цієї множини цікавим видається і такий факт. Вчені давно звернули увагу на незвичний спосіб утворення слова «сорок» у порівнянні з іншими числівниками, що позначають десятки. Чому числівники двадцять, тридцять, п'ятдесят та ін. утворились на основі одиниць і десятків (два десять, три десять, п'ять десять), а «сорок» випадає з цього ряду?

Автор не є філологом за фахом, тому подальші думки слід сприймати лише як матеріал для роздумів. Ми вважаємо, що слово «сорок» могло походити від слова «срок», яке пов'язане з терміном вагітності. Церковно-слов'янською мовою, як показують словники, слово «срок» писалося як «сърок». А це останнє досить близьке до «сорок». Отже, є велика спокуса пов'язати слова «сорок» і «срок», однак останнє слово за філологами.

Множина 40 — одна з найпоширеніших множин у трипільських орнаментах. Вона часто зустрічається у поєднанні з іншими множинами, які аналізуватимуться далі, але існують орнаменти, що окремо присвячені їй. Специфіка цих орнаментів зумовлена тим, що вони тісно пов'язані з числом п'ять. З одного боку, це було зумовлено тим, що від п'яти знаків легко перейти до 10, а це число поряд з 40 передає цикл вагітності: 10×28=280. З іншого, 5×8=40. Саме тому кожну п'ятірку знаків слід розглядати під кутом зору можливого позначення ними терміну вагітності.

Т. Ткачук наводить як загадку дивних «істот», що утворені за допомогою п'яти чорних кругів [94, с. 48]. На наш погляд, чорний круг у цьому разі не може позначати Богиню місяць (28), оскільки таких богинь у пантеоні тільки чотири. Однак за п'ятіркою богинь можуть приховуватись богині, що позначають сімки або вісімки. Якщо прийняти число 8, тоді 5×8=40. Отже, можна допустити, що за цією істотою приховується богиня, яка опікувалася вагітністю жінки.

Дослідження трипільських орнаментів показало, що майже всі ті, в основі яких лежать п'ятикутні фігури, стосуються вагітності жінки. Такими є ці орнаменти на мисках з поселень Варваровка XV, (Молдова (іл. 164.: Ткачук с. 312–3, за В. І. Маркевичем) і Чечельник (іл. 165.: Ткачук, с. 279–5, за І.І. Зайцем.). На артефакті з Варваровки зображено п'ятикутник, утворений з груп

Іл. 164

Іл. 165

Іл. 166

ліній. У кожній групі по вісім дуг (за виключенням суцільної дуги самого п'ятикутника). Звідси: 5×8=40 Про зв'язок з місяцями (богинями) свідчать і п'ять чорних сегментів кругів, що зображені у центрі груп дуг. Таку саму структуру можна бачити на мисці з Чечельника, тільки тут дуг — 5×2=10. Чорні півмісяці всередині дуг також відсилають до місяця. Отже, тут йдеться про десять місяців: 28×10=280.

П'ятичленною структурою є орнамент цієї посудини з поселення Тальянки (іл. 166.: Ткачук, с. 70–15, за В. О. Круцом). Він являє собою п'ятикутну зірку, що утворена з концентричних ліній (відрізків). У кутах і між кутами зірки розміщено чорні кружки. Їх — 10. Очевидно, що кружки тут фігурують як позначення циклу місяця (28 днів). Тоді 28×10=280. У цьому випадку чорний кружок позначає місяць швидше як множину з 28 днів, ніж як богиню, оскільки в пантеоні тільки чотири богині з множиною 28. Можливо, цей орнамент передбачає й інший варіант позначення множини вагітності. Групи відрізків зірки утворені з трьох ліній, а самих груп — 10. 10×3=30. Разом 30 (відрізків) і 10 (кружків) дають 40.

Можна припустити, що і цей орнамент з п'ятьма фігурами в середній смузі і вісьмома в зовнішній (Немирівське, іл. 167.: Ткачук, с. 155–9, за М. М. Шмаглієм) позначає термін вагітності: 8×5=40. Тут кожна з восьми фігур (фаз місяця) має вигляд лінзочки, що пов'язує вагітність з богинями місяця.

Іл. 167

Іл. 168

Іл. 169

П'ятичленну структуру можна бачити і на орнаменті посудини з Ворошилівки (іл. 168.: Ткачук, с. 215–17, за І. І. Зайцем.) Тут навколо круга біля вінчика зображено п'ять чорних трикутників («лієчок»), що є фрагментами п'яти семичленних структур (на рисунку передана лише частина орнаменту). Згідно з нашою концепцією, ці семичленні структури символізують Богинь-місяців (28), але п'ять Богинь-місяців виходить за рамки пантеону. Тому ймовірно в цьому випадку семичленні структури фігурують як сімки/вісімки. Звідси 8×5=40.

Орнамент з поселення Піщана (іл. 169.: Ткачук, с. 32–33, за В. О. Круцом) утворений із завихрених ліній. Ліній з «лієчками» біля вінчик 10. Інших ліній — 3×10=30. Разом: 10+30=40.

На деяких орнаментах як позначення вагітності фігурує число 10. Так, на мисці з поселення Майданецьке (іл. 170.: Ткачук, с. 104–9, за М. М. Шмаглієм) зображено 10 лінзочок. Оскільки лінзочка, як і чорний круг, фігурує як символ місяця (28 днів), то орнамент слід розглядати як позначення терміну вагітності.

Іл. 170

На орнаменті з Петрен (іл. 171.: Ткачук, с. 223–13, за Є. Р. Штерном) по периферії круга розміщено 10 чорних кружків, які можуть позначати цикл вагітності. Крім цього, від кружків відходять лінії. Кількість їх — від двох до чотирьох. На наш погляд, їх мало бути скрізь по чотири і тоді 10×4=40. Цей орнамент цікавий тим, що термін вагітності передавався двома способами — числом 10 і множиною 40. Що означають 4+4 вертикальні лінії, залишається загадкою.

Іл. 171

Орнамент на посудині з Володимирівки (іл. 172.: Ткачук, с. 16–25, за Т. С. Пассек) утворений з 40 хвилястих ліній, що розміщені по кругу. Цей орнамент цікавий тим, що він передає множину 40 в «чистому» вигляді, без операцій додавання і множення різних множин, які можуть викликати сумнів.

Розглянуті орнаменти демонструють тісний зв'язок множини 40 і чисел 10 і 5 як позначень вагітності жінки. На більшості таких орнаментів є символи місяця — чорні кружки. Це, з одного боку, свідчить про те, що тривалість вагітності міряли місяцями, з іншого, про міфологічний зв'язок богинь, які втілювали місяць, з вагітністю жінки.

Іл. 172

4.3. САКРАЛЬНІ МНОЖИНИ, ЩО ВИРАЖАЮТЬ МІФОЛОГІЮ ТРИПІЛЬЦІВ

Множини знаків є органічною складовою давніх орнаментів. Яскравою демонстрацією цієї думки є мізинський браслет (іл. 158), в якому орнамент утворений з одних шевронів — множин знаків. На трипільських артефактах множини знаків (сакральні множини) іноді представлені як окремі групи знаків, що утворюють орнаменти, а іноді вони фігурують в орнаментах поряд з символами, що позначають божеств. Особливість трипільських і, ймовірно, всіх нео- і енеолітичних орнаментів полягає в тому, що їхнє основне божество — Богиню-місяць могли позначати символами — ромбами, лінзочками, трикутниками-«лієчками», сітчастими фігурами та багатьма іншими символами — і разом з цим її можна було виражати множинами знаків: множиною з 28 знаків, двох богинь-місяців — 56, трьох — 84 і четвірку — 112. Крім цього існували множини знаків, що позначали пантеон божеств. Орнамент являє собою поєднання двох складових — символів і множин знаків.

Можна відзначити і таку особливість деяких трипільських орнаментів, як певну кореляцію між множинами знаків і символами, з яких утворений орнамент. При аналізі цих орнаментів складається враження, що одну і ту саму ідею виражають символи і множини, або ж вони доповнюють один одного. (Це питання потребує ще додаткового дослідження). Розкриття цієї повторюваності, дублювання символами і множинами знаків однієї і тієї самої ідеї важливе для проникнення у семантику орнаменту.

Для прикладу дослідимо деякі орнаменти з такого погляду. В уже розглянутому орнаменті (іл. 32) сакральні множини представлені як «віконця» на променях прямого хреста. Їх — 28×4=112 (чотири місяці). Поряд з цим в орнаменті також є символи — дуги між променями, що позначають богинь. Їх — 4×4=16. Оскільки богинь у циклі місяця 4, то 16 богинь — це також чотири місяці. Отже, тут чотири місяці і пантеон божеств (32) передано двома способами — множинами знаків (112) і символами богинь (16). 4 богині-сімки символізують місяць (28). Вони в потенції містять і 4 боги-чоловіки. Тому 16 богинь — це і пантеон з 32 божеств. Тому і 112 віконця і 16 дуг — це пантеон 32 божеств. Одна і та сама ідея (чотири місяці — 112 і пантеон з 16/32 божеств виражена двома способами — множинами знаків і символами).

Іл. 173

На орнаменті посудини з Тальянки (іл. 173.: Ткачук, с. 70–18, за В. О. Круцом) зображені чотири «таблички» з «віконцями» (так надалі позначатимемо подібні феномени), чорні «лієчки» й косі дуги з позначками. Очевидно, що за віконцями і позначками на дугах містяться сакральні множини. У кожній з чотирьох «табличок» роз-

міщено 3×7=21 «віконце» (три богині-фази). У чотирьох «табличках» — 21×4=84 «віконець» — множина, що позначає 12 богинь-фаз, або трьох богинь 28. Позначок на дугах 7+7+7+6, слід думати, що замість 6 мало бути число 7 і в сумі ці числа давали множину 28. У цілому ці дві множини складали множину 84+28=112, або жіночий склад пантеону (16) та весь пантеон (32). З іншого боку, таблички як сітчасті фігури є символами богинь, «лієчка» — символ богині і дуга, що подібна місяцю, — також символ богині. Отже, кожна з чотирьох груп символів — це структура з трьох богинь, або семичленна структура, яка в потенції є восьмичленною, тобто містить іще одну богиню. Звідси весь орнамент, що складається з 3×4=12 богинь, слід розуміти як позначення 16 богинь, тобто позначення жіночого складу пантеону і пантеону з 32 божеств. Тут також множини знаків і символи виражають одну і ту саму ідею. Отже, в орнаментах спостерігається прагнення виразити одну і ту саму ідею (чи сюжет) двома способами. До цього слід додати, що цією ідеєю здебільшого є пантеон божеств, в основному жіночий склад пантеону.

Орнамент на горщику з селища Гелієшти, Румунія (іл. 174.: Мицик, с. 159) містить множини знаків у вигляді шевронів і ромбів, що перемежовані двома жіночими фігурками. Оскільки ромб можна розглядати як фігуру, що утворена з двох шевронів, то одиницею (знаком для множин) вважатимемо шеврон. Кількість горизонтально розміщених шевронів у кожному з двох орнаментів, враховуючи, що ромб є здвоєним шевроном, дорівнює — 7+14+7=28; 28+28=56. Отже, множина знаків символізує двох Богинь-місяців. Очевидно, що дві жіночі фігурки, зображені поруч, і є цими богинями. Тут також можна говорити про збіжність множин і символів (фігурок богинь). Крім горизонтальних шевронів, орнамент містить і множини вертикально розміщених шевронів. Кількість їх — 4×8=32.(В одній групі вгорі помилково вставили замість четвірки 5 шевронів. В нижній групі замість четвірки зображено три шеврони). 32 — множина всіх божеств пантеону.

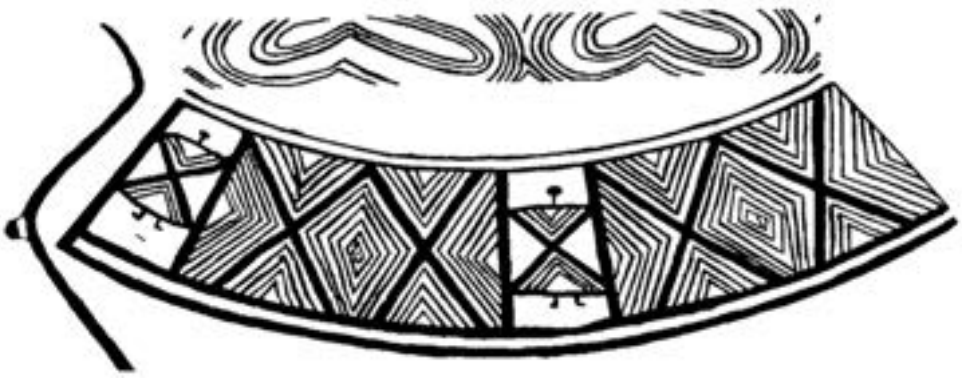

Іл. 174

Іл. 175

Цей орнамент на посудині з Володимирівки (іл. 175.: Ткачук. с. 21–44, за О. О. Якубенко) також містить множини знаків і символів. Вертикальна смуга, що ділить орнамент на дві половини, містить 6+6=12 «лієчок» — це множина, що позначає кількість богинь-фаз. На внутрішньому боці кругу розміщені штрихи. Їх кількість на правій половині — 44 значків, на лівій — 42. Якщо допустити, що на обох половинах кількість знаків була 42, тоді в сумі вони дають сакральну множину 84. Множина 42 — це шість сімок (богинь-фаз), а дві таких множини дають 12 сімок (богинь). Отже, множини символів («лієчок») і множини значків передають одну і ту саму множину, що символізує 12 богинь-фаз. Не виключено, що чотири круги біля вінчика (середнього кругу) символізують чотири Богині-місяці. Тоді 12+4=16 (жіночий склад пантеону, що рівнозначний 32 божествам).

Іл. 176

Орнамент з Майданецького (іл. 176.: Ткачук, с. 133–85, за М. М. Шмаглієм) символами передає вісім фаз місяця, що трансформується у сімку (два більші овали з'єднані в один). Чотири більші овали — богині, символи біля вінчика миски — боги. Разом з цим він містить множини дуг. Чотири жіночі фази (чотири овали) позначені 4+4 дугами кожен. Разом — 8×4=32 (пантеон божеств). Очевидно, так виражена ідея тотожності вісімки перших божеств і 32 божеств пантеону, тобто ідея тотожності (збіжності) місяця (8 божеств — 28 днів) і чотирьох місяців (32 божеств — 112 днів). Фази богів, що розміщені між овалами, позначені двома дугами кожна: 4×2=8. Разом: 32+8=40 — цикл вагітності. Так підкреслено зв'язок жінки-Богині (28) з вагітністю (40).

Орнамент із Сушківки (іл. 177.: Ткачук, с. 45–15, за В. С. Козловською) утворений з чотирьох семичленних структур. Представлена лише частина орнаменту — чотири «лієчки» біля вінчика (фази 6) і завитки (фази 4), що позначений сімома лініями. Чотири семичленні структури символізують чотири місяці або Великий Місяць (весь пантеон). Ліній на чотирьох завитках — 28. Так позначено місяць. Очевидно так відображено уявлення трипільців про тотожність (збіжність?) Великого Місяця (чотирьох місяців, всього пантеону — 32) і місяця 28 днів (малого пантеону — 8).

Іл. 177

Орнамент на посудині з Володимирівки (іл. 178.: Ткачук, с. 20–42, за Т. С. Пассек) утворений з чотирьох

груп дуг. Кількість дуг у ньому — 24+24+25+26. Те, що їх кількість приблизно однакова, наводить на думку, що відмінність між кількістю дуг могла бути помилково внесена копіювальником. Давні люди, як правило, не помилялися. На наш погляд, у всіх чотирьох групах мало бути 24 — сакральна множина, що позначає трьох богинь-вісімок: 8×3=24. За цієї умови весь орнамент позначає 3×4=12 богинь, тобто богинь-фаз. Можна допустити, що кожна з чотирьох груп дуг фігурувала як Богиня-місяць. І разом з 12 фазами вони утворювали весь пантеон (16 божеств). В орнаменті по суті задіяні одні множини знаків, вони не зіставляються з символами.

Іл. 178

В орнаменті з цього самого поселення (іл. 179.: Ткачук, с. 22–50, за Т. С. Пассек) 51 знаки розміщені по кругові. Це не сакральна множина. Нею є множина 52, що позначає кількість сімок (тижнів) у річному циклі сонця: 52×7=364. Можна допустити, що творець орнаменту мав на увазі саме множину 52.

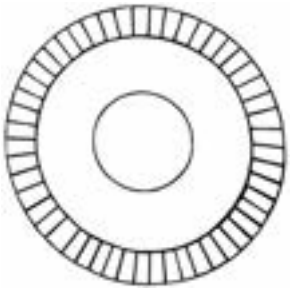

Іл. 179

Орнамент з Володимирівки (іл. 180.: Ткачук, с. 22–46, за Т. С. Пассек) утворений з трьох груп знаків: 1) групи дуг на периферії; 2) чотирьох місяців-серпів з 2×3=6 знаками на кожному; 3) 9 концентричних кругів посередині. Чотири місяці-серпи, на наш погляд, символізують чотирьох Богинь-місяців, три двійки на кожному місяці символізують трьох богинь-фаз. (Богиня-місяць ділиться на трійку богинь-фаз). Разом — 12 богинь-фаз і 4 Богині-місяці утворюють жіночий склад пантеону (16). Чотири групи дуг на периферії містять по 5 штук кожна: 5×4=20. Разом зі знаками на чотирьох місяцях (6×4=24) вони утворюють множину 20+24=44. Ця множина не зустрічається серед сакральних. Однак зустрічається множина 48, яка утворюється при додаванні чотирьох місяців. Що позначає ця множина, нам не зовсім зрозуміло. Невідомо також, що символізують 9 кругів біля вінчика.

Іл. 180

Орнамент з Піщаної (іл. 181.: Ткачук, с. 29–22, за В. О. Круцом) утворений з чотирьох груп дуг на периферії і чотирьох груп дуг біля середнього бордюру. Останні чотири групи дуг утворені з трьох дуг кожна. У кожній групі біля бордюру розміщені чорні півмісяці. 3×4=12 дуг символізують 12 бо-

Іл. 181

гинь-фаз, а чотири темні півмісяці позначають 4 Богині-місяці. Разом вони утворюють 16 — кількість богинь у пантеоні. Чотири групи на периферії утворені з п'яти дуг: 4×5=20 Разом 20+12 (дуг)=32 склад божеств пантеону.

Іл. 182

Орнамент з цієї самої місцевості (іл. 182.: Ткачук, с. 29–21, за В. О. Круцом) подібний до розглянутого, але в ньому дуг біля вінчика — 4×4=16. Всередині дуг розміщені чотири чорні кружки, які в інших подібних орнаментах символізують чотири Богині-місяці. Однак 16+4=20. Це множина, що не фігурує у позначенні пантеону. Очевидно, що дуг мало бути 12 (в групі їх мало бути три). Тоді 3×4=12. Разом з 4 це дає множину 16. Це свідчить про те, що не всі орнаменти збігаються з нашою концепцією. Дуг на периферії — 4×4=16. 16+16=32 (?) — повний склад пантеону.

Іл. 183

Цей орнамент з Піщаної (іл. 183.: Ткачук, с. 30–24, за В. О. Круцом) цікавий тим, що в ньому множини представлені знаками в чистому вигляді. Він являє собою чотиричленну структуру, що, ймовірно, передає чотирьох богинь. Підставою для цього висновку є лінзочки, розміщені по променях прямого хреста. Вони символізують богинь. У кожному з чотирьох секторів розміщені групи знаків. У двох секторах їх кількість по 3+5+5+5+5+5=28, в одному — 3+5+5+5+5+5+5=33, ще в одному — 3+4+5+5+5+5=27. На нашу думку, в усіх секторах мало бути по 28 знаків. Якщо прийняти множину 28, то кількість знаків у цілому складатиме 28×4=112 — множину, якою позначали четвірку місяців. Ця множина також символізувала 16 богинь пантеону (112:7=16) і весь пантеон — 32 (у чотирьох місяцях містилося 32 божества). Крім груп знаків, орнамент містить кільця біля вінчика. Їх — 7. Секторів, на які вони поділені, — 4. Отже, кількість дуг: 7×4=28. Ця множина разом з чотирма богинями-лінзочками дає множину 32 — склад пантеону. Отже, тут пантеон переданий двома різними множинами знаків.

Іл. 184

Орнамент на посудині з поселення Колодисте (іл. 184.: Ткачук, с. 36–9, за М. Ф. Біляшівським) утворений з шести дуг біля вінчика і шести дуг на периферії, на яких зображені знаки. Кількість цих знаків — 8, 8, 8, 8, 9, 10. У сумі це дає 51. Це не сакральна множина. На наш погляд, у всіх шести групах було по 8, і тоді дуги позначають богинь-вісімок. Слід думати, що шість дуг без знаків біля він-

Іл. 185

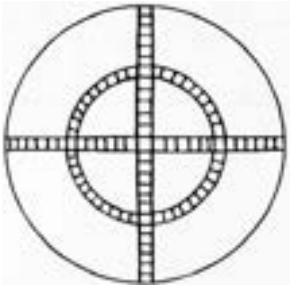

Іл. 186

Іл. 187

чика також позначають цю кількість богинь. Тоді орнамент символізує 12 богинь-фаз (?).

Орнамент з цієї ж місцевості (іл. 185.: Ткачук, с. 37–11, за М. Ф. Біляшівським) утворений з ромба і чотирьох кружків. І ромб, і кружки утворені з чотирьох концентричних ліній. 4 круги ×4=16 (богинь); 4 (боки ромбу) ×4=16 (богів). Разом 16+16=32. Ймовірно кружками позначені 4 Богині-місяці (16 жіночих божеств пантеону), а сторонами ромба — 16 богів.

На покришці з Колодистого (іл. 186.: Ткачук, с. 39–21, за М. Ф. Біляшівським) розміщена фігура прямого хреста, яка поєднана з кругом. Промені хреста і круг утворені з «віконець», за якими можуть приховуватися сакральні множини. «Віконець» у двох променях хреста по вертикалі — 27, по горизонталі — 26, у чотирьох секторах кругу їх кількість — 10, 10, 10 і 12. Сума — 95. Слід думати, що на променях хреста «віконець» мало бути 28+28=56, а в секторах кругу — 40. Разом — 96. Це сакральна множина, що позначає 12 богинь-вісімок (8×12=96). Крім цього, орнамент позначає двох Богинь-місяців (56) і термін вагітності (40).

Орнамент із Сушківки (іл. 187. : Ткачук, с. 43–7, за В. С. Козловською) є чотиричленною структурою, в якій по вертикалі вгорі та внизу розміщені групи по чотири лінії (4+4=8), а по боках розміщено по чотири дуги (4+4=8). Так, на наш погляд, позначено 16 богинь. В орнаменті також є множини знаків, що розміщені на бокових дугах. На дузі з правого боку їх 20, з лівого — 19. Ймовірно, що і зліва їх кількість була 20, що в сумі складало б множину 40. Крім цього, сума всіх знаків — 40+8+8=56. Це множина, що позначає двох Богинь місяців.

З цього ж поселення походить також орнамент (іл. 188.: Ткачук, с. 43–10, за В. С. Козловською). Він являє собою восьмичленну структуру, утворену з двох видів символів, — чотирьох груп з п'яти ліній кожна і чотирьох дуг зі значками і групами ліній всередині. Множини утворені групами ліній і значками на дугах. Кількість ліній у семи групах —

Іл. 188

7×5=35, в одній групі — 6 ліній. Разом: 35+6=41. Ми вважаємо, що у всіх групах було по 5 ліній і їхня сума дорівнювала 40. Знаки, що розміщені на дугах, складають числа — 13+13+12+12= 50. Якщо прийняти, що на всіх дугах було по 12 знаків, тоді сума їх складала б множину 12×4=48. Це сакральна множина, що позначає 6 богинь-вісімок. Разом з множиною 40 вони утворюють множину 88. Ця множина могла позначати семичленний Космос, в якому фігурують три богині і чотири боги: 1+28+1+28+1+28+1=88. Якщо допустити, що на дугах було по 14 значків, тоді їхня сума (56) разом з множиною 40 утворювала б множину 96. Ця множина позначає 12 богинь (фаз) — 12×8=96. 12 богинь містять у потенції 16 богинь пантеону, оскільки трійка богинь у семичленній структурі позначає четвірку богинь, то за 12 богинями приховується 16 богинь.

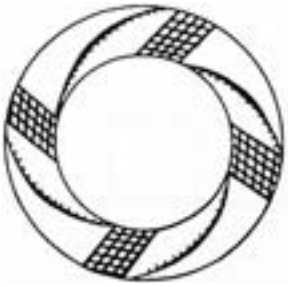

Іл. 189

Цей орнамент із Сушківки (іл. 189.: Ткачук, с. 44–14, за В. С. Козловською) складається з чотирьох сітчастих фігур, які ми називаємо «табличками з віконцями», і чотирьох дуг, на яких позначені знаки. «Віконець» у трьох «табличках» — 3×24=72. В одній — 6×5=30. Якщо допустити, що і в останньому випадку кількість «віконець» була 24, тоді їхня сума складає 24×4=96. Це множина, що позначає 12 богинь-фаз (вісімок). Сума знаків на чотирьох дугах — 13+13+17+15=58. Вона ні про що не говорить. Найближча сакральна множина — 56, що позначає двох Богинь-місяців (28), або 8 богинь — фаз (сімок). Але ні двійка, ні вісімка богинь не узгоджуються з 12 богинями з «табличок». Можливо значки на дугах не позначають множин, а просто символізують, що чотири дуги є Богині-місяці, які разом з 12 богинями фаз утворюють 16 богинь — пантеон богинь.

Іл. 190

Орнамент посудини із Сушківки (іл. 190.: Ткачук, с. 46–18, за В. С. Козловською) утворений з восьми груп дуг, яких перетинає прямий хрест. Промені хреста складаються з «віконець». У кожному промені їхня кількість в районі 14×2=28. Це означає, що за хрестом приховується чотири Богині-місяці (112), тобто жіноча половина пантеону (16 богинь: 16×7=112) і повний склад пантеону (в одному місяці 8 божеств, у чотирьох — 8×4=32). Крім цього як позначення множин можна розглядати і групи дуг. З восьми груп у шести групах по п'ять дуг (6×5=30), у двох групах, які розміщені внизу орнаменту дуг, — 2×4=8. Їх сума — 30+8=38 — не сакральна множина. Якщо допустити, що в цих нижніх групах також було по 5, тоді 5×8=40. Таким чином, орнамент позначає склад пантеону (112) і передає термін вагітності.

Іл. 191

Орнамент з Чичиркозівки (іл. 191.: Ткачук, с. 52–8) є чотиричленною структурою. Кожен член містить чотири символи — «табличку з віконцями», «лієчку» і дві дуги. Якщо «таблички», «лієчку» і дві дуги приймати за символи богинь, то чотиричленна структура постає як 16 божеств жіночої статті. Кількість «віконець» у двох «табличках» — (7×3)×2=42, у двох інших —(6×3)×2=36. У сумі вони дають множину 78, яка не є сакральною. На нашу думку, у всіх чотирьох «табличках» мала бути множина 7×3= 21, а чотири таблички утворюють множину 84. Цю множину можна розглядати як 12 богинь-фаз (сімок). Якщо самі чотири таблички приймати як позначення Богинь-місяців, то отримаємо: 12+4=16. Отже, і символи, і множини знаків передають жіночий склад пантеону.

Як уже зазначалося, наше дослідження сакральних множин в орнаментах полягає в тому, щоб встановити можливий зв'язок між множинами і символами, з яких утворені орнаменти. У багатьох випадках його встановити не вдається. На перешкоді можуть бути помилки у відтворенні множин. Не виключається і те, що автор не знайшов ключа до розгадки таємниць певного типу множин. У цьому тексті розглянуті орнаменти, в яких, на нашу думку, ми наблизилися до розгадки цього зв'язку.

Іл. 192

Орнамент на мисці з поселення Майданецьке (іл. 192.: Ткачук, с. 104–11, за М. М. Шмаглієм) утворений з трьох складових. У центрі розміщена лінзочка — символ місяця. Навколо неї зображено шість груп дуг, що мають вигляд місяців. У кожній групі розміщено, як правило, сім дуг, що символізують шість богинь. Вінчик миски поділений на шість відрізків, на кожному з яких розміщено сім або вісім знаків. Це також знаки богинь. Отже, навколо лінзочки зображено 6+6=12 сімок — символів богинь. Так ймовірно позначені богині-фази. Якщо прийняти цю думку, то орнамент передає теогенез. Лінзочка в центрі символізує перший Місяць — Богиню-Матір, яка водночас була четвіркою Богинь-місяців, від яких пішли 12 богинь-фаз.

Іл. 193

Орнамент із поселення Тальянки (іл. 193.: Ткачук, с. 74–38, за В. О. Круцом), за нашою гіпотезою, передає склад жіночої половини пантеону. Чотири чорні круги на променях хреста символізують Богинь-місяців, а жіночі символи — три лінії, умовні деревця і стрічки з «віконцями», кожен з яких

зображений чотири рази — передають 12 богинь-фаз. Разом 4+12=16. «Віконця», що зображені у стрічках біля зовнішнього круга, можуть позначати сакральні множини. Їх кількість — 9, 10, 10, 11. Ми вважаємо, що їх мало бути по 10 у кожній стрічці і вони виражали множину 40. Таким чином, тут передано жіночий склад пантеону і зазначено термін вагітності у 40 тижнів. Це дві множини, що зустрічаються найчастіше.

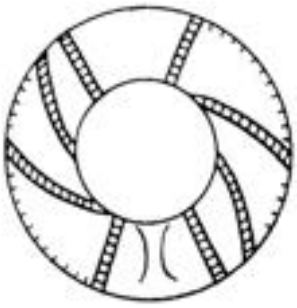

Іл. 194

На орнаменті посудини з Тального (іл. 194.: Ткачук, с. 98–21, за В. О. Круцом) розміщені стрічки з віконцями, що дає підставу вбачати за ними сакральні множини. Стрічки у вигляді прямих променів містять 8, 8, 8 і 9 віконець. Слід гадати, що скрізь було по 8 віконець і за ними прихована множина 32, яка передає склад пантеону. Стрічки у вигляді дуг містять від 10 до 13 віконець. Ми схильні вбачати за ними сакральну множину 10×4=40. Крім цих множин на зовнішньому кругові розміщено 16+15=31 знак. Ймовірно, тут була повторена сакральна множина 32.

Іл. 195

Орнамент на посудині з Майданецького (іл. 195.: Ткачук, с. 116–53, за М. М. Шмаглієм) містить чотири групи символів, що утворені з трьох жіночих символів — «таблички», «лієчки» і місяця-серпа. Ймовірно тут, як і в деяких попередніх орнаментах, зображено 12 жіночих символів, що в потенції містять 16 членів жіночого пантеону. Однак тут ця ідея не узгоджується з множинами «віконець» у «табличках». У трьох випадках кількість «віконець» по 6×8=48, що дає 48×3=144. Це виходить за межі множин, якими позначали 16 богинь. Ймовірно тут «таблички» фігурують не як множини, а як позначення богинь (як сітчастий символ).

Серед трипільських орнаментів досить поширені такі, в яких орнаментальна смуга заповнена лінзочками, які можуть передавати сакральні множини. Таким є цей орнамент з Майданецького (іл. 196.: Ткачук, с. 127–78, за М. М. Шмаглієм). Тут кількість лінзочок з одного боку — 15, з іншого — 16. Очевидно з обох боків мало бути по 16 і вони символізують множину 32, що передає всі божества пантеону. Як пов'язана з цією множиною (чи з цими двома групами символів) символи семичленних структур, що розміщені по вертикалі (вгорі і знизу), для нас залишається загадкою. Якщо брати до уваги лише чотири символи богинь, тоді 32+4+4=40.

Іл. 196

Іл. 197

Іл. 198

Іл. 199

Орнамент миски з Майданецького (іл. 197.: Ткачук, с. 133–86, за М. М. Шмаглієм) являє собою круг, в якого вписана фігура з чотирьох груп концентричних дуг. Кількість дуг в одному сегменті — чотири. Всіх дуг — 4×4=16 (жіночий склад пантеону божеств). На кругові нанесені знаки, їх вісім у кожному сегменті. 8×4=32 (пантеон божеств у цілому).

Орнамент цієї миски з Майданецького (іл. 198.: Ткачук, с. 134–88, за М. М. Шмаглієм) є восьмичленною структурою. Великі овали символізують фази 4 і 8, менші, що розміщені по вертикалі, — фази 2 і 6. Це жіночі фази. Чорні сегменти з білою смугою біля вінчиків, що перемежовують овали, — чоловічі фази. На вінчику миски зображені вісім груп знаків, по п'ять знаків у групі. Кількість знаків: 8×5=40 — сакральна множина, що позначає термін вагітності. Цей орнамент наочно демонструє, що вісімка божеств циклу місяця, точніше його жіноча половина, безпосередньо відповідала за народження дітей.

Орнамент з Майданецького (іл. 199.: Ткачук, с. 135–92, за М. М. Шмаглієм) містить дві групи дуг, що поділені на чотири сектори (очевидно, так позначено вісім богинь). У кожній групі розміщено 5 дуг. У внутрішньому «кругові» їхня кількість — 5×4=20. Така сама кількість у зовнішньому «кругові». Всього дуг — 20+20=40 (термін вагітності). Крім цього, біля вінчика розміщено вісім чорних крапок — символів місяця. Разом з вісьмома богинями, що позначені групами дуг, вони утворюють 16 богинь пантеону.

На орнаменті посудини з поселення Томашівка (іл. 200.: Ткачук, с. 145–17, за П. П. Курінним) зображено чотиричленну структуру, кожен член якої містить три жіночі символи – «таблички з віконцями», чорну «лієчку» і дуга — місяць-серп. У кожній «табличці» кількість віконець 7×4=28. Це означає, що за кожною табличкою приховується Богиня-місяць, а за чотирма табличками — 112 віконець, тобто жіночий склад пантеону: 16×7=112. Ймовірно, чотири групи символів фігурують як 3×4=12 богинь-фаз. (Як сюди вписуються чотири групи

Іл. 200

Іл. 201

Іл. 202

Іл. 203

Іл. 204

символів, що розміщені біля вінчика посудини, залишається загадкою. Можливо вони фігурують як чотири богині).

В орнаменті на посудині з Томашівки (іл. 201.: Ткачук, с. 147–22, за П. П. Курінним) «віконця» розміщені на променях прямого хреста. На нижньому і верхньому вертикальних променів розміщено по 16×2=32 «віконця» (два пантеони?). На кожному з горизонтальних променів розміщено по 14×2=28. Якщо допустити, що на всіх чотирьох променях було по 28, тоді вони складали б 28×4=112 і символізували повний пантеон (чотири місяці — 8×4=32) і жіночий пантеон — 7×16=112. Символи очевидно передають жіночий склад пантеону. Між променями розміщено по три дуги-місяці, що символізують 3×4=12 богинь-фаз. Разом з чотирма променями вони складають жіночий склад пантеону — 4+12=16. За такого допущення і «віконця» і символи передають одне і те саме — жіночий склад пантеону.

На посудині з Томашівки (іл. 202.: Ткачук, с. 147–23, за П. П. Курінним) орнамент поєднує промені прямого хреста і ромб. Промені хреста і бокові лінії ромбу утворені з концентричних ліній. Біля чотирьох сторін ромбу зображено по п'ять лінзочок, на кожній з яких міститься по два знаки: 5×4×2=40. Дуги утворені з чотирьох концентричних дуг. Всього кількість дуг: 4×4=16. Промені хреста також утворені з чотирьох променів. Їх кількість — 4×4=16. Разом кількість променів і дуг — 32 (весь пантеон божеств). Варто зазначити, що 40+32=72 — цикл сонця: 72×5=360.

Орнамент з цього ж поселення (іл. 203.: Ткачук, с. 148–26, за П. П. Курінним) утворений з символів, розміщених по кругові. По вертикалі зверху і знизу розміщені по два чорних кружки — символи місяця. З правого боку між чорними кружками розміщено 14 символів, з лівого — 15. Ми допускаємо, що з лівого було також 14 і тоді 14+14+2+2=32 (пантеон). Чотири чорних кружки символізують четвірку перших Богинь-місяців.

На посудині з Томашівки (іл. 204.: Ткачук, с. 148–27, за П. П. Курінним) розміщено чотири чор-

Іл. 205

Іл. 206

Іл. 207

них місяці і чотири «таблички» з «віконцями». Ми допустили, що ці чотири місяці позначають чотири Богині-місяці. У такому разі за «табличками» можуть приховуватися 12 богинь, які позначають фази. У кожній «табличці» 7×3=21 «віконце». Це множина, яка позначає трьох богинь, кожна з яких є сімкою. Якщо прийняти, що кожна «табличка» позначає трьох богинь, то 3×4=12. Отже, чотири чорні місяці — 4 Богині-місяці, а чотири «таблички» по 21 «віконцю» — 12 богинь-фаз (сімок). Тут присутнє гармонійне поєднання множин і символів.

Орнамент (іл. 205.: Ткачук, с. 225–21, за Є. Р. Штерном) з поселення Петрени (Молдова) містить вісім смуг, що утворені з концентричних ліній, і вісім деревець в кругові біля вінчика. Деревці ймовірно символізують вісімку богинь. Вісім богинь можуть символізувати і смуги. Так очевидно переданий пантеон богинь. Спроба підсилити цей висновок множинами ліній у кожній смузі не дала успіху. На променях прямого хреста міститься по сім відрізків: 4×7=28, які можна розглядати як чотири богині. Чотири групи дуг по п'ять дуг у групі містять 4×5=20 дуг. Разом 28+20+8 (деревець)=56 — множина, що позначає двох богинь. Ймовірно, вісім (4+4) деревець символізують двох Богинь місяців, які притаманні цим двом богиням [56]

На орнаменті з цієї самої місцевості (іл. 206.: Ткачук, с. 225–20, за Є. Р. Штерном) розміщено чотири семичленні структури. Жіночими символами кожної зі структур є дві чорні «лієчки» (фази 2 і 6), одна з яких розміщена біля вінчика посудини, інша — у кінці структури у вигляді дзьоба. Фазою 4 є круг з двома овалами всередині. Жіночий статус «лієчок» підсилено групами дуг, зображених біля них. Кожна з груп складається з чотирьох дуг. В одній структурі дуг — 8, у чотирьох — 8×4=32 — множина, що передає склад пантеону. Позначення семичленної структури вісімкою дуг підкреслює те, що сімка є вісімкою. Крім цього, чотири дуги є у кожному з чотирьох кругів, що позначають фазу 4: 4×4=16 — жіночий склад пантеону.

Орнамент на цій посудині з Петрен (іл. 207.: Ткачук, с. 227–26, за Є. Р. Штерном) складається з двох груп символів, що розміщені по променях прямого і косого хрестів. По променях прямого хреста розміщено по три символи — дві групи дуг і хрест між ними. На чотирьох променях цих симво-

лів — 3×4=12. Можна допустити, що так позначені богині фази. Крім цього по променях косого хреста біля вінчика розміщені чорні півмісяці і групи з трьох ліній, що відходять від них. Ми вважаємо, що так позначені чотири Богині-місяці, які разом з 12 богинями фазами складають пантеон з 16 богинь.

Символи орнаменту утворені з множин знаків, що можуть містити сакральні множини. Дуг на променях прямого хреста — (5+5)×4=40. Косі хрести в овалах утворені з дванадцяти відрізків, разом їх — 12×4=48. Ліній на променях косого хреста — 3×4=12. Дуг навколо півмісяців біля вінчика — 2×4=8. Разом: 40+48+12+8=108. Якщо додати чотири чорні півмісяці, то отримаємо 112. Отже, символами передано 16 богинь, а множинами знаків множину 112. Вони передають одну і ту саму ідею пантеону божеств.

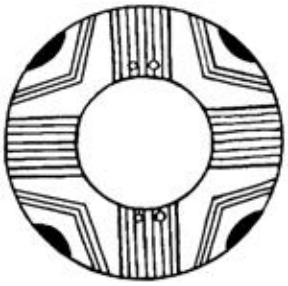

Іл. 208

Цей орнамент з Петрен (іл. 208.: Ткачук, с. 227–31, за Є. Р. Штерном) по прямому хресту містить 8×4=32 ліній (склад пантеону). Чотири кружечки, що розміщені на вертикальних променях, ймовірно, символізують першу четвірку Богинь-місяців. У секторах між променями хреста розміщено чотири чорних півмісяці, навколо яких — по три ламані лінії. Біля чотирьох півмісяців їх кількість — 3×4=12. Разом 4 півмісяці і 12 ліній навколо них утворювали 16 жіночий склад пантеону. Звідси орнамент можна трактувати як зображення пантеону в цілому — 32 і його жіночої половини — 16.

Іл. 209

Орнамент на посудині з Петрен (іл. 209.: Ткачук, с. 228–33, за Є. Р. Штерном) є восьмичленною структурою, в якій по променях прямого хреста розміщені концентричні овали (символи богинь), а між ними білі дуги — ймовірно, символи богів. Символи богинь утворені з груп знаків. Дуги зрізаних овалів складають: 4+4=8. Якщо врахувати, що овалів чотири, то 8×4=32 — склад пантеону, Коса смуга в овалі складається з чотирьох ліній: 4×4=16 — жіночий склад пантеону.

Іл. 210

Орнамент (іл. 210.: Ткачук, с. 235–10, за О. Г. Колесніковим) на мисці з поселення Бернашівка утворений із чотирьох овалів та чотирьох білих місяців-серпів біля овалів. Так позначена вісімка божеств. Орнамент також містить чотири групи концентричних дуг та значки на ободках овалів, за якими можуть приховуватися сакральні множини. На наш погляд, чотири овали і чотири місяці-серпи біля них символізують вісімку фаз місяця,

яка, ймовірно, символізує першу Богиню-Місяць. Значки на ободках овалів в сумі складають множину 72 (сакральна множина, що позначає приблизний цикл сонця: 72×5=360). Групи концентричних дуг складаються з 9 і 10 дуг. Якщо прийняти за 10, то вони позначають 10×4=40 — термін вагітності. 72+40=112. Це множина, що позначає весь пантеон (32 божеств) і окремо 16 богинь-сімок (16×7=112). Отже, цей орнамент мовби символізує теогенез: у ньому наявна перша вісімка божеств і весь пантеон з 32 божеств.

Іл. 211

Орнамент на посудині з Бернашівки (іл. 211.: Ткачук, с. 247–53, за О. Г. Колесніковим) по прямому хресту містить 8 груп концентричних дуг і 4 групи відрізків між ними: 8+4=12. Як фігури з концентричних знаків вони символізують богинь. Четвірку богинь символізують також дуги з чорним півмісяцем, що розміщені біля ободка. Ймовірно, вони символізують четвірку Богинь-місяців. Разом: 12+4=16 — жіночий склад пантеону. Цей самий склад пантеону переданий символами, що розміщені біля обідка. Тут дуг — 3×4=12 і чотири чорних півмісяці: 12+4=16. Ймовірно, сакральні множини наявні й у множинах знаків по прямому хресту. Тут групи середніх відрізків містять — 8, 9, 9, 9 знаків. Ймовірно, що скрізь було по 9 знаків. Разом: 9×4=36. Групи дуг по боках складають множину 6×2×4=48. Множини 36 і 48 утворюють сакральну множину 84, яка позначає 12 богинь фаз (7×12=84). Якщо дуги і чорний півмісяць по косому хресту символізують чотири Богині-місяці, то разом з цими 12 богинями фазами вони утворюють пантеон з 16 богинь. Отже і символами, і множинами знаків переданий один і той самий пантеон жіночих божеств.

Іл. 212

Орнамент з цієї самої місцевості (іл. 212.: Ткачук, с. 249–63, за О. Г. Колесніковим) утворений з чотирьох лієчок біля вінчика і 3х4=12 великих дуг. Так, ймовірно, передано 16 богинь. Крім цього, в орнаменті є круги. Їх кількість у чотирьох групах: 6×2=12 і 4×2=8. Ще він містить 4 малих дужки, розміщені в кружках. Сума всіх символів: 16+12+8+4=40 (термін вагітності). З цих множин можна утворити і увесь пантеон: 32=16+12+4 та множину 28: 16+12=28. Таким чином, тут передані такі сакральні множини, як 4 (кількість богинь у місяці), 12 (богині-фази), 16 (пантеон богинь), 28 (множина місяця і богині, 32 (пантеон божеств), 40 (термін вагітності).

Іл. 213

На орнаменті миски з поселення Черкасів Сад II (іл. 213.: Ткачук, с. 268–5, за Л. Ю. Поліщуком) ова-

лами і умовними серпами передано вісім фаз місяця. При цьому фігури утворені з груп дуг і хвилястих ліній. Дуг, що утворюють більші овали, — 4×4=16. Так, ймовірно позначений жіночий склад пантеону. Хвилястих ліній в овалах — 4×2=8, дуг, якими позначені місяці-серпи — 4×2=8. Разом: 16+8+8=32, сакральна множина, що позначає пантеон божеств трипільців. Орнамент в цілому, на наш погляд, передає думку, що цикл місяця (8 божеств-фаз) тотожній чотирьом місяцям (32 божествам). Інша інтерпретація — орнамент передає першу вісімку божеств і пантеон у цілому (32).

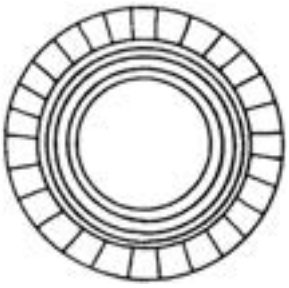

Іл. 214

На орнаменті посудини з цього ж поселення (іл. 214.: Ткачук, с. 269–12, за Л. Ю. Поліщуком) у периферійному кружку позначено 28 «віконець», а всередині розміщено чотири круги (без п'ятого круга-вінчика). На наш погляд, цей рисунок можна трактувати як позначення четвірки Богинь, кожна з яких є 28, тобто чотири круги є знаком множення: 28×4=112. Хоча не виключено, що вони фігурують як додаток. Тоді 28+4=32 — позначення пантеону божеств.

Іл. 215

Орнамент на цій посудині з поселення Черкасів Сад II (іл. 215.: Ткачук, с. 271–21, за Л. Ю. Поліщуком) утворений з чотирьох фігур, кожна з яких є семичленною структурою. З огляду на це, він може позначати множину 28 або 32 (пантеон). Множинами знаків, ймовірно, є «віконці», що утворені при перетині пучків концентричних ліній. Їх в одному куті паралелограма — 4×3=12. У чотирьох кутах — 12×4=48. «Віконець» у «дзьобах»: в одному — 3×3=9, в чотирьох фігурах — 9×4=36. Разом: 48+36=84 — множина, що позначає 12 богинь-сімок (84:7=12). Разом з чотирма семичленними фігурами, які є Богинями-місяцями, вони утворюють пантеон з 16 богинь. Не виключена й інша інтерпретація множин знаків цього орнаменту.

Іл. 216

Орнамент на посудині з поселення Черкісів Сад II (іл. 216.: Ткачук, с. 272–26, за Л. Ю. Поліщуком) утворений з чотирьох видів символів: 1) чотири групи периферійних дуг; 2) промені прямого хреста, на яких розміщені криві лінії; 3) чотири групи дуг між променями біля вінчика; 4) чотири «лієчки» біля дуг. На променях прямого хреста розміщено по чотири відрізки у вигляді ламаної лінії (це цікаве позначення числа чотири!) 4×4=16 — жіночий склад пантеону. Дуг на периферії 5×4=20, дуг біля вінчи-

ка -5×4=20, так передана множина 40 (термін вагітності. Разом всіх знаків: 40+16=56. Крім цього, є 4 лієчки і 4 знаки (місяці?) на кругові між периферійними і внутрішніми групами дуг. Це в сумі складає 64 — множина, що дорівнює двом пантеонам (?).

Іл. 217

В орнаменті (іл. 217.: Ткачук, с. 72–27, за Л. Ю. Поліщуком) з цього ж поселення біля вінчика розміщено чотири групи дуг по чотири дуги в кожній групі — 4×4=16 — жіночий склад пантеону. На периферійному кругові розміщені дві групи символів, які можна ідентифікувати як дві семичленні структури. Умовна голівка — фаза 4, групи дуг обабіч — фази 2 і 6. Білий простір між ними позначає богів. Дві семичленні структури — це 14, разом з двома сітчастими місяцями-серпами між ними вони утворюють 16. Орнамент можна інтерпретувати двома способами: 1) як повторення множинами знаками і символами множини 16; 2) як додавання 16 знаків і 16 символів для отримання множини 32. Крім цього, кількість дуг у кожній з груп у семичленних структурах близько десяти: 10×4=40. Разом 40+16 (дуги біля вінчика) +4 (очі)+4 (чорні крапки в кругах) =64. Знову повторення двох пантеонів (?).

Іл. 218

Орнамент з поселення Черкасів Сад II (іл. 218.: Ткачук, с. 273–29, за Л. Ю. Поліщуком) групами відрізків поділений на чотири сектори. У кожному секторі розміщено по 7 дуг: 7×4=28. Кількість відрізків у чотирьох групах, які розміщені по променях прямого хреста, — 11, 11, 11, 10. Якщо прийняти, що у всіх групах їх було по 10, тоді 10×4=40. Якщо прийняти, що у всіх по 11, то буде 44. Крім цього, орнамент містить 8 чорних місяців-серпів на променях хреста і 4 таких символи між променями. Разом 28+40+8+4=80 (це не сакральна множина), якщо ж замість 40 взяти 44, то сума складатиме 84 (сакральна множина), яка співвідноситься з 12 — числом богинь-фаз (сімок). В орнаменті також розміщено 7 кілець навколо вінчика. Вони позначають богиню, але їх роль в орнаменті не зрозуміла.

Іл. 219

Орнамент на посудині з місцевості Чечельник (іл. 219.: Ткачук, с. 281–17, за В. А. Косаківським) являє собою чотири семичленних структури. Тут чорні «лієчки» разом з концентричними дугами біля вінчика посудини — фаза 6, концентричні круги — фаза 4 і темна «лієчка» з дугами на «дзьобику» — фаза 2. Чоловічими фазами 3 і 5 є білі спіралі, що облягають круги. Виходячи з того, що тут зображено чотири

сімки/вісімки, орнамент можна розглядати як множини 28/32. Крім цього тут є концентричні дуги і круги, за якими також можуть приховуватись сакральні множини. Чотири дуги біля «лієчки» фази 6 помножені на чотири дають 16 (сакральна множина — жіночий склад пантеону). Три круги (фаза 4) дають 3×4=12. Разом 16+12=28. Три дуги біля «лієчки» фази 2, помножені, на 4 дають 12. 28+12=40. Отже, тут зображені сакральні множини — 16, 28, 40. А якщо врахувати, що семичленна структура є і восьмичленною, то 8×4=32 (весь склад пантеону).

Іл. 220

Орнамент з цієї самої місцевості (іл. 220. Ткачук, с. 281–18, за В. А. Косаківським), як і попередній, також утворений з чотирьох семи/восьмичленних структур, які розташовані по кругові. Тут множини зображені у вигляді «віконець», утворених при перетині груп ліній. «Віконець» біля вінчика 9×4=36, біля кругів — 12×4=48. Разом — 36+48=84 («віконець»). Це — сакральна множини, що позначає трійку Богинь місяців (28), або 12 богинь-фаз (сімок). Подібно до того, як сімка є вісімкою, так 12 богинь-фаз у потенції містять 16 богинь, а структуру в цілому можна трактувати як четвірку Богинь-місяців — множину 112 (і 32 члени божеств).

Іл. 221

В орнаменті з Чечельника (іл. 221.: Ткачук, с. 285–30, за І. І. Зайцем) дужок у крайніх групах символів по вертикалі здебільшого по п'ять — 5×2=10, 10×2=20. У кожній групі міститься по 2×2=4 дуги протилежного спрямування: 4+4=8; 20+8=28. По дві малі дужки розміщено над «очима» — 2+2=4; 28+4=32 (склад божеств пантеону). Крім цих знаків, між вінчиком і дугами міститься по два малих відрізки: 2×4=8. 32+8=40. Якщо додати також 2×4 дуги біля вінчик і 4×2=8 здвоєні промені прямого хреста, то кількість знаків зросте до 56. Це множина, що позначає двох богинь. Орнамент і має вигляд двох богинь. Отже, у цьому простому на вигляд орнаменті розташовані найбільш важливі для трипільців сакральні множини — 28, 32, 40, 56.

Іл. 222

В орнаменті з поселення Стіна IV (іл. 222.: Ткачук, 297–33, за М. Л. Макаревичем) білих кружків на чорному фоні — 8. Така ж кількість дуг біля вінчика. Ймовірно вони позначають жіночий склад пантеону. Дуг у групах, що розміщені по прямому хресту, — (4+4)×4=32 (склад пантеону). «Віконець» у «стовпчиках», що розміщені у вертикальних струк-

турах, — 4×8=32. (В одній групі, ймовірно, помилково зображено 9 віконець). Повторення складу пантеону? Разом — 32+32=64; 64+16=80 (не сакральна множина). Можливо, 1+1+1+1=4 дуги, що розмежовують семичленні структури, також приймаються в рахунок, тоді 80+4=84. Ця множина могла позначати 12 богинь-фаз, що разом з чотирма Богинями-місяцями на променях прямого хреста утворювали б 16 — жіночий склад пантеону.

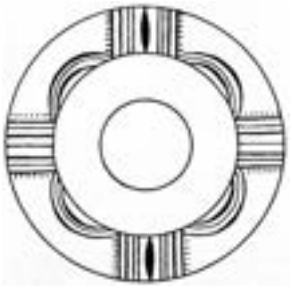

Іл. 223

Орнамент на посудині з поселення Стіна IV (іл. 223.:Ткачук, с. 297–34, за М. Л. Макаревичем) є прямим хрестом, промені якого за нашою гіпотезою передають четвірку богинь-місяців, а 3×4=12 дуг, що розміщені між ними, символізують богинь-фаз. Разом: 4+12=16. Крапок обабіч вертикальних і горизонтальних променів хреста у всіх випадках, крім одного, по 7. Ми вважаємо, що відхилення на один знак було помилкою і приймаємо, що скрізь кількість крапок була 7. Звідси: 7×8=56. У горизонтальних променях розміщено 7+7=14 відрізків. У вертикальних кількість відрізків 8×2=16. Їх сума не дає сакральної множини. Ми допускаємо, що їх мало бути 14+14=28. Тоді 56+28=84 (сакральна множина), що передає 12 богинь-сімок. Якщо чотири промені приймаються за 4 Богині-місяці, тоді 12 сімок можна розглядати як позначення богинь-фаз. І їхня сума буде повторювати 16.

Іл. 224

Орнамент з цієї ж місцевості (іл. 224, Ткачук, с. 299–43, за М. Л. Макаревичем) утворений з трьох видів множин: дуги овалів (8×4=32); дужок між овалами — 2×4=8; 32+8=40 (термін вагітності). Рисок на вінчику — 3×8=24. Разом: 32+8+24=64 (два пантеони?).

Орнамент миски з Валя Лупулуй II, Румунія (іл. 225.: Ткачук, с. 303–3 (1), за М. Діну) утворений з чотирьох семичленних структур і множинами знаків біля них. Символами фаз 2 і 6 цих структур є чорні «лієчки», підсилені концентричними дугами, які також є жіночими символами. Фазу 4 символізує кружок, який з'єднаний волютами з «лієчками». Увагу привертають множини знаків (штрихи), які розміщені між структурами. Їхня кількість, з лівого боку: 30+26 =56; з правого боку: 25+31=56; 56+56=112. Це сакральна множина, яка позначає весь пантеон з чотирьох божеств, — 4×28=112. Цей орнамент цікавий тим, що він наочно демонструє тотожність чотирьох семичленних структур і мно-

Іл. 225

жини 112. Важливо і те, що в ньому множина 112 представлена в «чистому» вигляді — простими знаками, а не дугами чи іншими графемами, які можуть фігурувати і як символи. Тут всякий сумнів відносно того, що знаки позначають множини, виключається.

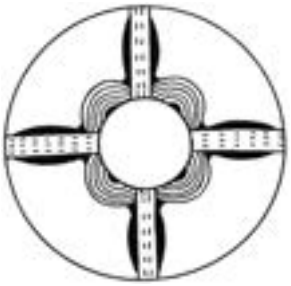

Іл. 226

Орнамент посудини з поселення Варваровка XVI (іл. 226.: Ткачук, с. 316–22, за В. І. Маркевичем) має вигляд прямого хреста, на променях якого містяться знаки. Групи дуг з чорним півмісяцем, що розміщені біля вінчика, наводять на думку, що орнамент може приховувати пантеон божеств. Дуг у кожній з чотирьох груп по п'ять: 5×4=20. Разом з чорними півмісяцями: 20+4=24. Два чорних півмісяці розміщені також обабіч кожного з чотирьох променів: 24+8=32 (пантеон божеств). Крім цього, на променях розміщені групи знаків. На вертикальних променях — 6×2×2=24 знаки. На цих самих променях біля самого вінчика розміщено по дві дужки. Разом 24 і 4 дорівнює 28. На горизонтальних променях присутня підозріла розбіжність. На правому промені їх — 6×3=18, на лівому —7×3=21. Разом — 18+21=39. Разом 39 і 28 утворюють множину 67. Це не сакральна множина. На наш погляд, на лівому горизонтальному промені мало бути не сім груп трійок, а шість, як і на правому, тобто 6×3=18. Тоді 24+18+18+20 (дуги)+4 (малі дужки)=84 — сакральна множина, що позначає12 богинь-фаз (сімок), яка разом з 4 чорними місяцями складає жіночий пантеон — 16. Таким чином, враховуючи наші гіпотетичні допущення, символіка орнаменту передає весь склад пантеону — 32, а множини знаків — 84 (трійку богинь по 28, або 12 богинь-фаз). Якщо від множини 32 відняти чотири чорні півмісяці біля вінчика, то вона стане множиною 28, яка разом з 84 складає 112 (пантеон з чотирьох божеств виражений множинами).

Орнамент (іл. 227.: Ткачук, с. 325–15, за В. І. Маркевичем) походить зі Старих Бадражів (Молдова). Він утворений з чотирьох груп символів, розміщених по променях прямого хреста. Можна допустити, що ці символи позначають чотири богині. Цими символами є три групи концентричних дуг і трійка косих хрестів, які розміщені між дугами. (Косий хрест — символ богині). З огляду на це орнамент в цілому можна ідентифікувати як позначення: 4×4=16 богинь — жіночий склад пантеону. В ньому наявні також множини знаків. У кожній з чотирьох груп є 4×3=12 дуг. Між дугами зображено три косі хрести. У трьох хрестах кількість променів — 4×3=12. Крім цього, у групі є дві змійки і дві крапки внизу. Разом: 12+12+2+2=28. Так позначено богиню. А чотири групи подібних символів у променях великого хреста позначають чотири бо-

Іл. 227

гині — 28×4=112. Ймовірно, що чотири малі змійки в овалах біля вінчика позначають чотири богів. У цьому орнаменті також показано відповідність між 16 богинями і множиною 112.

Іл. 228

Орнамент на посуді з цього ж поселення (іл. 228.: Ткачук, с. 326–21, за В. І. Маркевичем) розміщений у двох круглих смугах. В обох зображені по чотири умовних овали, в яких розміщені ланцюжки ромбів. Ромби в архаїчній символіці слугували позначенням богів (в основному богинь) У зовнішній смузі в кожному овалі розміщено 4×2=8 ромбів, у чотирьох овалах їхня кількість 8×4=32 (пантеон божеств). У внутрішній смузі їх 4×4= 16 — жіночий склад пантеону. (Ми допускаємо, що дві трійки ромбів замість чотирьох появились помилково). Крім цього, орнамент містить концентричні дуги, які можуть позначати сакральні множини. У зовнішньому кругові дуг навколо ланцюжків ромбів по чотири (у двох випадках, ймовірно, помилково зображено п'ять дуг). 4×8=32 (повний пантеон). Дуг, які прилягають до овалів, — 3×4=12 (малий склад жіночого пантеону). Така ж ситуація й у внутрішньому кругові. Таким чином, орнамент можна трактувати як прославлення повного пантеону (32) і його жіночого складу (12 чи 16).

Іл. 229

Орнамент з поселення Ханкауци, Молдова (іл. 229.: Ткачук, с. 339–16, за В. І. Маркевичем) утворений з концентричних дуг, променів з «віконцями» і кружечків. Навколо чотирьох кружечків зображено по 10 променів. 10×4=40 (термін вагітності). У чотирьох «драбинках» присутні 4×7=28 «віконець». (В одному випадку ймовірно помилково позначено 8). Біля вінчика зображено (3+3+3 дуг) ×4=36 (дуг). Над дугами поряд з драбинками розміщено по дві дуги. Разом — 2×4=8. Сума всіх цих множин складає — 40+28+36+8=112. Цю множину можна розглядати як позначення всього пантеону (32 божеств) і жіночого складу пантеону (16 богинь: 16×7=112).

Іл. 230

Орнамент з поселення Тиргу Окна-Подей, Румунія (іл. 230.: Ткачук, с. 357–11, за К. Маташею) складається із зовнішньої й внутрішньої круглої смуги, у кожній з яких розміщено чотири семичленні структури. Ці структури утворені з чорного кругу — символу повного місяця (фаза 4), а фазами 2 і 6 є концентричні дуги, що розміщені по боках чорних кругів. Білі волюти, що облягають чорні круги зверху і знизу, — символи богів 3 і 5. Множинами знаків у зовнішній смузі слід вважати «віконця», що утво-

рені від перетину дуг. Їхня кількість біля внутрішнього бордюру — 3×4= 12, біля зовнішнього — 4×4=16. Разом — 28, а в чотирьох структурах віконець — 112. Це множина, що позначає весь пантеон божеств (32) і16 сімок-богинь, тобто жіночий склад пантеону.

У круглій смузі, що розміщена всередині, у меншій групі дуг — 7 (в одному випадку їх 6). 7×4=28. У більшій групі їх — 12. Разом вони утворюють множину: 12×4=48. Разом: 28+48=76. Це множина не є сакральною. Якщо допустити, що у меншій групі було по 6 дуг, то 24+48=72 — множина, що передає цикл сонця (72×5=360). Яка множина насправді міститься в цій смузі, встановити неможливо. Не зовсім зрозуміло, яка ідея лежить в основі поєднання цих орнаментів у двох смугах, і чи взагалі тут простежується ідея їхнього поєднання.

Іл. 231

В орнаменті посудини з поселення Жванець (іл. 231.: Ткачук, с. 374–13, за Т. Г. Мовшею) зображено два антропоморфні образи. Косий хрест в основі образів свідчить, що це богині. Внизу на лівій фігурці зображено 8 значків, що символізують богиню. На фігурці з правого боку розміщено 9 знаків. Це, очевидно, помилка, їх мало би бути 8. Групи значків (по 14) розміщено також на дугах обабіч фігурок. 14+14=28. 28+28=56. Таким чином, на орнаменті зображено два жіночі образи, які передані двома видами знаків — 8 і 28. Кількість груп концентричних дуг — 18, у групі їх 4: 18×4=72 — множина циклу сонця. 56+72=128, тобто 16×8. Можливо, так позначений пантеон з 16 богинь, за умови, що богиня фігурує як вісімка. (При множині 112 вона фігурує як сімка).

На посудині з Усатово (іл. 232.: Ткачук, с. 395–9, за В. О. Дергачовим і І. В. Манзурою) зображено п'ять груп знаків, подібних до літери М, у кожній з яких по п'ять знаків М і одна група з семи знаками М. Разом кількість знаків була (5×5)+7=32. Можна висловити гіпотезу, що знаком М трипільці позначали число «чотири», оскільки знак містить чотири з'єднаних відрізки. (Очевидно знаки, подібні до М, є свідчення початку процесу формування цифр. Трипільці «четвірку» також позначали прямим або косим хрестом, яким властиві чотири промені). Звідси 32×4=128. Це множина, що позначає 16 богинь, які фігурують як вісімки: 16×8=128). В орнаменті є також дуги — 21 група по три дуги в групі. Що позначає 21×3=63, залишається загадкою.)

Іл. 232

На покришці з цієї ж місцевості (іл. 233.: Ткачук, 396–16 за В. О. Дергачовим і І. В. Манзурою) зображено вісім овалів, у семи з яких розміщені М-знаки. У трьох овалах розміщено по сім знаків: 3×7=21. Якщо згідно з нашою гіпотезою М=4, то

21×4=84 (сакральна множина, що позначає 12 сімок — богинь-фаз пантеону). У чотирьох інших овалах розміщено по вісім знаків: 4×8=32. Це може бути позначенням пантеону і разом з цим 32×4=128. Ця множина позначає 16 богинь-вісімок: 16×8=128. Можна допустити, що дуги овалів також фігурують як множини. В овалах по прямому хресту кількість дуг: 4×2×4=32. В овалах по косому хресту їх: 3×2×4=24. Разом 32+24 складають множину 56, яка позначає двох богинь. Задум орнаменту нам не зовсім зрозумілий.

Іл. 233

На мисці з поселення Маяки (іл. 234.: Ткачук, с. 399–3, за В. Г. Петренком) зображено три овали. В кожному з них розміщено по сім М-знаків. 4×7=28. 28×3=84. Отже, орнамент передає трійку богинь по 28, або 12 богинь-фаз (сімок), які в потенції можуть фігурувати і як 16 богинь, оскільки в семичленній структурі разом з трьома богинями існує й четверта. В орнаменті є також три здвоєні хвилясті промені. Від кожного з променів відходять дві хвилясті лінії, що завершуються М-знаками (?) Два М-знаки символізують вісімку. Ймовірно, так позначено богиню-вісімку. Однак три богині разом з 12 не утворюють жіночого складу пантеону, тому семантика орнаменту в цілому залишається загадкою.

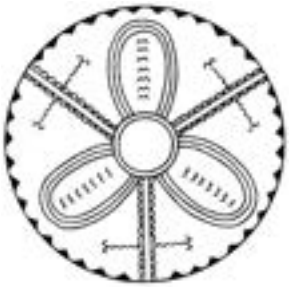

Іл. 234

Орнамент на посудині з цієї ж місцевості (іл. 235.: Ткачук, с. 400–8 Маяки, за В. Г. Петренком) простий на вигляд, але містить кілька досить важливих сакральних множин. Чотири М-знаки утворюють множину 16 (жіночий склад пантеону). 3+3=6 дуг і 3+3=6 бокових відрізків в сумі дають — 12. 16+12=28. Хвилястих ліній — 3×2×2 =12. 28+12=40. Отже, орнамент містить сакральні множини — 12, 16, 28, 40.

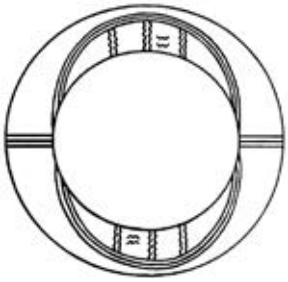

Іл. 235

Розглянуті орнаменти є наочним доказом того, що жителі Кукутені-Трипілля активно використовували множини знаків, за якими приховувалися множини, які позначали цикл місяця й жінки-богині (28), пантеон божеств (12, 16, 32), дві богині (56), три богині (84), чотири богині (112), термін вагітності жінки (40), річний цикл сонця (52, 73/72). Найбільш яскравим свідченням того, що представники цієї культури користувалися множинами, за якими приховувались кількості, є множини крапок, «табличок» з віконцями та інших малих знаків, які зустрічаються в орнаментах.

Дослідження орнаментів цікаве тим, що воно дає можливість просте-

Іл. 236

Іл. 237

жити, як зароджувались цифри для позначення чисел. Цифра у порівнянні з множиною знаків робить операції з кількостями значно економнішими і очевиднішими. Одна справа вісім паличок чи дуг й інша — цифра 8. На наш погляд, саме оперування множинами знаків підштовхувало давніх людей до спроб позначення чисел цифрами. Трипільці, як і інші народи неоліту і енеоліту, були далекі від такого позначення. Але певні спроби появи окремих цифр в орнаментах простежуються. Це можна прослідкувати на формуванні цифри, якою вони позначали число чотири. Ми виділили кілька спроб оцифрування цього числа. Поширеною була спроба (вона ймовірно виходить за межі цієї культури) передавати число чотири прямим хрестом. Таке позначення було цілком логічним, оскільки прямому хресту були властиві чотири промені. Прямий хрест як позначення числа чотири можна бачити на цьому орнаменті з Бринзен, Молдова (іл. 236.: Мицик, с. 124).

Тут в овалі зображені дві жіночі фігурки, між якими з лівого боку зображено вісім хрестиків. Два більші хрестики розміщено обабіч вищої фігурки. Якщо прийняти, що хрестиком позначено число 4, то 4×8=32 (множина, що позначає пантеон) і 4×2=8 (малий пантеон). 32+8=40 (множина, що позначає термін вагітності жінки). Отже, в овалі зображено пантеон і термін вагітності та ймовірно дві богині, що втілюють ці множини.

Однак хрестик був не єдиним знаком, що позначав число 4. У регіоні, який охоплюється поселеннями Усатово і Маяки, число 4 позначали М-знаком. Він також утворений з чотирьох відрізків. Ми вже розглянули ряд орнаментів, у яких фігурує цей знак. Тут наведемо іще приклади, які підсилюють нашу думку, згідно з якою за цим знаком приховується число 4. Орнамент на фрагменті посудини з Бринзен III, Молдова (іл. 237.: Мицик, с. 92) в овалі містить групу з семи М-знаків. Очевидно, що так передана богиня 28, 7×4=28.

На спині статуетки з могильника в Маяках (іл. 238.: Мицик, с. 150) зображено 10 М-знаків. 4×10=40. З лівого боку статуетки міститься 7 М-знаків.

Іл. 238

4×7=28. З правого боку статуетки міститься кружок з десятьма променями. Так міг позначатись термін вагітності: 28×10=280. Але з лівого боку променів лише дев'ять. На подібній статуетці з Усатово (іл. 239.: Энеолит СССР, с. 308–8) спереду розміщено 5+5 М-знаків (4×10=40 — термін вагітності) і 8+8=16 знаків ззаду. Оскільки богиня могла фігурувати як чотири (у ній містилась четвірка богинь меншого статусу), то 16 М-знаків могли фігурувати як позначення 16 богинь, тобто як позначення пантеону.

Аналіз трипільських орнаментів свідчить про те, що в них широко представлені множини, які було визначено як сакральні. Ці множини є органічною складовою орнаментів. Іноді як орнаменти фігурують самі множини знаків, іноді орнаменти являють собою поєднання символів і множин знаків. Присутність в одному орнаменті символів і множин знаків може свідчити про те, що вони доповнюють одні одних, або ж виражають одну й ту саму ідею різними способами.

Іл. 239

Завершуючи аналіз множин знаків на трипільських артефактах, слід відзначити, що феномен множин знаків виник іще в палеоліті. Досліджуючи ці множини, вчені можуть простежити етапи становлення культури математичного мислення давніх людей. Трипільські артефакти свідчать про відносно високий рівень такого мислення у перших землеробів на нашій землі.

У науковій літературі немає дослідження множин знаків на трипільських орнаментах. Відсутня навіть постановка такої проблеми. Проведений тут аналіз множин знаків є першою розвідкою такого порядку. З нього випливає, що множини знаків орнаментів приховують певний сенс (семантику), що вони вписуються в загальний смисловий контекст міфології трипільців. Попри те, що значення деяких множин залишається загадкою, значення ряду багатьох множин можна вважати встановленим. Автор розглядає це дослідження як початок вивчення означеної проблеми.

Розділ 5

СЕМАНТИКА ОКРЕМИХ МОТИВІВ І СЮЖЕТІВ ТРИПІЛЬСЬКИХ ОРНАМЕНТІВ

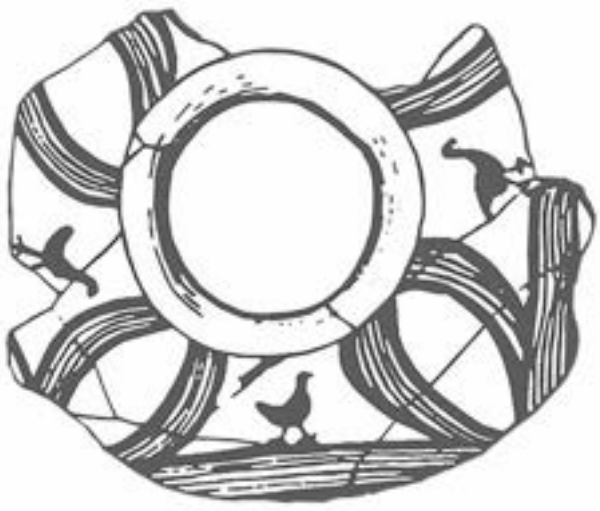

Проведене дослідження показало, що ідея семи- і восьмичленних структур, концепції пантеону та сакральних множин є основними принципами у побудові трипільських орнаментів. З огляду на це вони можуть слугувати методологічними засадами для інтерпретації окремих мотивів і сюжетів, які побутують у науковій літературі і які не були розглянуті у попередньому дослідженні. У цьому розділі буде зроблена спроба здійснити інтерпретацію деяких із цих сюжетів (чи мотивів), виходячи з концепції автора.

5.1. МОТИВ «СОВИНИЙ ЛИК» У СВІТЛІ СЕМИЧЛЕННОЇ СТРУКТУРИ

Одним з мотивів трипільських орнаментів, що виділили дослідники, має назву «совиний лик». Це орнамент, що утворений з *двох великих «очей», які разом з верхньою частиною горщика надають композиції вигляду голови, дещо подібної до голови сови.* Прикладом є цей орнамент на посудині з Петрен (іл. 240.: Годенко-Наконечна, іл. 13–1, за В. Макаревичем). Дослідники висловили ряд здогадок щодо семантики цього орнаменту, але ці здогадки побудовані лише на зовнішній подібності, а не на конкретному аналізі символів, з яких він утворений.

Іл. 240

Ми розглядаємо орнаменти мотиву «совиний лик», використовуючи як метод семи- і восьмичленні структури та визначення певних символів, які були здобуті в попередньому аналізі. Так, на цій посудині з поселення Петрен орнамент утворений з двох «очей», що мають вигляд *концентричних* кругів, умовного «дзьоба» зверху. Крім цього, між «очима» внизу розміщена фігурка, що має вигляд трикутника з видовженим середнім кутом. Такі три-

кутники дослідники називають «лієчками». У семичленних структурах вони фігурували як позначення 2 і 6 фаз місяця. Однак у ряді орнаментів «лієчка» фігурує і як окремий символ, що позначає жіночу фазу місяця. На ілюстрації ця середня фігурка має антропоморфну подібність, яку їй надає чорний кружок, який позначає умовну голову. Такий кружок в орнаментах фігурує як позначення місяця.

На відміну від попередніх дослідників, які акцентували увагу тільки на двійці «очей», ми визначаємо цей орнамент як тричленну структуру (скорочену семичленну), символи якої («очі» і «лієчка») в інших трипільських орнаментах фігурували як позначення жіночих фаз місяця. Це означає, що його можна ідентифікувати як семичленну структуру, з якої випущені чотири символи богів. Той факт, що середній член структури утворений з двох символів — «лієчки» і кружка, свідчить, що в середній фазі могли бути поєднані символи 4 і 8 фаз. Ідентифікація мотиву «совиний лик» як структури, що передає три/семичленний цикл місяця, відкриває нову перспективу його тлумачення.

Іл. 241

Виходячи з цієї інтерпретації, розглянемо інші приклади орнаментів означеного мотиву. У більшості таких орнаментів наявні лише символи, які означають жіночі фази місяця. Однак зустрічаються й такі, в яких наявні також символи чоловічих фаз. Таким є цей орнамент із с. Стіна IV (іл. 241.: Годенко-Наконечна, іл. 21–7). Орнамент можна вважати типовим зразком мотиву «совиного лику». Тут є двійка очей у вигляді концентричних кругів, брови-«дзьоб», позначені штрихами, а сама композиція має вигляд великої голови. Для інтерпретації цього орнаменту як три/семичленної структури (як позначення циклу фаз місяця) необхідно з'ясувати значення фігури, розміщеної між двома «очима» (фаза 4). На наш погляд, її можна розглядати як косий хрест, в якому верхні промені мають вигляд дуг. Подібний хрест в архаїчній символіці є визнаним жіночим символом. (Вважається, що він походить від перехрещення на грудях лямок від ніш, в яких жінки носили дітей за плечами). Якщо прийняти таке тлумачення хреста, то ця символіка постає як семичленна структура. Обабіч хреста (центральної фігури — 4-та фаза) розміщені два малих місяці-серпики, які згідно з місцями у семичленній структурі відповідають чоловічим 3 і 5 фазам, «очі» — 2 і 6 фази і дві фігурки песиків за «очима» (їхнім хвостам і заднім ногам надано вигляду місяців-серпиків) символізують чоловічі 1 і 7 фазу. Таким чином, символіка цього орнаменту цілком вкладається у семичленну структуру фаз Місяця. Тут чітко виділені три більші жіночі символи й чотири менші — чоловічі. Вони розташовані згідно з правилами цієї структури. Це дає підставу розглядати умовну голову цього орнаменту

Іл. 242

Іл. 243

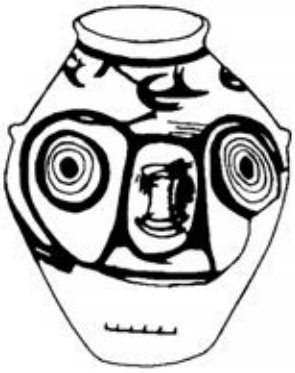

Іл. 244

як позначення Богині-місяця. На ілюстрації подано вигляд орнаменту в одній перспективі. Більш конкретну його ідентифікацію можна дати, тільки враховуючи суміжні орнаменти, що подані в іншій перспективі на цьому посуді. Можливо орнамент в цілому символізує двох або чотирьох Богинь-місяців.

Існують й інші докази того, що мотив «совиний лик» є семичленною структурою, що відтворює цикл місяця. Такими, зокрема, є орнаменти, в яких у середній (четвертій) фазі розміщено жіночу фігурку. Так, в цьому орнаменті на посудині з Бернашівки (іл. 242.: Годенко-Наконечна, іл. 16–17) зображено два концентричні круги (двійка умовних очей) — фази 2 і 6, між якими розміщено жіночу фігурку (фаза 4).

Для проникнення в семантику мотиву в цілому й жіночого образу зокрема нагадаємо ще раз, що Тіло Богині за архаїчною традицією конституйовано з трьох жіночих символів — ромба (сідниці), тулуба (грудей) і голови. Але в образі наявний і четвертий символ — трикутник, приєднаний унизу. Трикутник («лієчка») в архаїчній символіці прийнято вважати жіночим символом. Внаслідок цього тричленне Тіло Богині набуває вигляду чотиричленної структури. Постає питання, для чого давній художник надав жіночій фігурці значення такої структури. Відповідь приховується в тому, що ця жіноча фігура символізує 4 фазу, до якої приєднана фаза 8. Оскільки четверта фаза (повний місяць) містить у собі 2, 4, і 6 фази, то разом з фазою 8 вона містить всі чотири жіночі фази. Це ситуація, коли фаза 4 як мікрокосм містить у собі символіку циклу місяця в цілому (макрокосм). Цей орнамент підсилює думку про те, що за мотивом «совиний лик» приховується три/семичленна структура, що символізує цикл місяця.

Два орнаменти мотиву «совиного лику», що походять з Петрен (іл. 243.: Годенко-Наконечна, іл. 13–3) і (іл. 244.: Годенко-Наконечна, іл. 13–4) цікаві тим, що в них всі три символи — двійка «очей» і фігурка між ними з'єднані в одну композицію. Таке поєднання трійки елементів в одне ціле характерне для символів, що передають цикл місяця. Цим підкреслюється те, що всі три елементи є жіночими фазами одного і того самого місяця.

В орнаменті (іл. 243) «очі» мають вигляд кругів з хрестом в середині, в орнаменті іл. 244 — концентричних кругів. Хрест в кругові у багатьох трипільських орнаментах фігурує як символ фази 4. Тут цей символ передає 2 і 6 фази. Концентричні круги позначають жіночість фаз світила. Що стосується середніх членів, то вони в одному випадку мають вигляд круга (іл. 243). В іншому (іл. 244) круг позначений ручкою посудини. Оскільки між ручкою і посудиною утворювалась фігура, що нагадувала круг — символ богині, то сама ручка могла набути значення символу богині. Враховуючи місце в структурі, ці символи можна трактувати як позначення фази 4. Таким чином, в орнаментах цих посудин наявні три жіночі символи, що дає підставу вбачати в них позначення фаз місяця. Про те, що ці орнаменти стосуються місяця свідчить також зображення кількох псів у вигляді місяців над орнаментом іл. 244. Раніше було показано, що цими істотами позначали фази Місяця.

Іл. 245

В орнаменті, що походить з поселення Стіна IV (іл. 245.: Годенко-Наконечна, іл. 13–10) три круги також утворюють єдину композицію. У крайніх концентричних кругах орнаменту привертають увагу «зіниці» — роздвоєні лінзочки. Нами в попередньому аналізі було показано, що вони символізують жіночі фази місяця. Цікаво, що лінзочки мовби роздвоєні і між ними розташовані смужки з множинами рисок. Трійкою символів (дві чорні смужки і біла між ними), на наш погляд, підкреслена жіноча сутність лінзочки. До того ж білий простір з обох боків лінзочки має форму місяців-серпиків. Це також свідчить про причетність «очей» до символіки Місяця. Середній символ має вигляд круга, крім цього в ньому міститься ручка (кружок) жіночий символ. Це дає підстави вважати, що ці три жіночі символи можуть позначати три фази Місяця. Виходячи зі складної структури «очей», не виключено, що вони фігурують як семичленні структури. Тоді трійка жіночих символів, яка в потенції є четвіркою, може передавати пантеон з четвірки місяців.

Про причетність до символіки місяця мотиву «совиний лик» свідчить і цей орнамент з Липчан (іл. 246.: Ткачук 2014, іл. 15–1). Тут три жіночі символи зображені двома великими кругами, утвореними з концентричних ліній і малим кругом, розміщеним посередині, що також утворений з концентричних ліній. Ця трійка, ймовірно, передає 2, 4 і 8 жіночі фази циклу місяця, Про ідентифікацію середнього кругу як четвертої фази, що містить також 8-му фазу, свідчать два місяці-серпики протилежного спрямування, які розміщені в середині цього круга. Так трипільці зображали 8-му фазу, що символізувала зникаючий і виникаючий місяці.

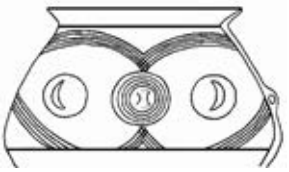

Іл. 246

У крайніх кругах із концентричних ліній містяться круги, що, ймовірно, позначають «зіниці очей». У них розміщені місяці-серпики. Так підкреслена приналежність «зіниць» до позначення фаз Місяця.

Наступні три орнаменти мотиву «совиного лику» дещо відрізняються від попередніх. У них по горизонтальній лінії розташовані «очі», між якими замість символу 4-ої фази розміщені два кружечки. Над цими кружечками зверху і знизу (по вертикалі) розміщені символи, утворені з концентричних ліній.

Іл. 247

Найпростіший зразок цього орнаменту походить з поселення Стіна IV (іл. 247.: Мицик, с. 184). Тут на горизонтальній лінії розміщені «очі», які утворені з концентричних кругів. Між «очима» розміщені дві зірки. Зверху над зірками концентричними лініями утворений «дзьоб». Знизу під зірками розміщена фігура, що подібна до «носа». Вона також утворена концентричними лініями, які свідчать про жіночість цих середніх фігур. Виходячи з попередніх орнаментів «совиного лику», можна допустити, що двійка очей і дві зірки між ними передають три жіночі фази Місяця. У цьому випадку 4-та і 8-ма фази, ймовірно, передані окремими фігурами (двома зірками). Не виключено, що до фази 4 крім двох зірочок входять і верхня та нижня фігури з концентричних ліній. Фаза 4 могла включати і чотири жіночі символи. (Про те, що фаза 4 включає чотири жіночих символи, свідчить орнамент іл. 142).

Подібний за структурою орнамент можемо бачити і на посудині з поселення Старі Бадражі (іл. 248.: Годенко-Наконечна, іл. 13–11, за В. Маркевичем).

У ньому горизонтальний ряд утворений з двох великих концентричних овалів, в кожному з яких розміщені менші овали-«очі». У середині «очей» містяться зіниці, позначені кругами з хрестами, над якими розміщені змійки — символи божеств місяця. Між очима зображені два білі овали, що аналогічні зіркам з орнаменту іл. 247. Над цими овалами дві концентричні дуги символізують умовну шию, а овал нижче — умовні сідниці. Цей ряд вертикальних фігур дещо подібний до попереднього орнаменту. Очевидно, він також символізує четвірку богинь у фазі 4. Окремо слід зупинитися на образі змійок, зображених вище очей. Дослідниця архаїчної європейської символіки М. Гімбутас відзначила асоціативний зв'язок зміїв і очей на трипільсько-кукутенських керамічних артефактах. «Асоціація очей зі зміями і передавання очей за допомогою зміїних кілець, — відзначає вона, — були поширеним феноменом як у південно-східній, так і в західній Європі… Магічна спорідненість зміїв і очей мистецьки зображена на вазах Кукутені ран-

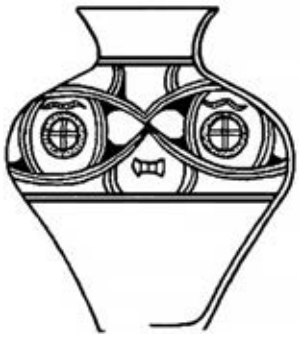

Іл. 248

нього періоду ІУ тисячоліття до н.е...». [118, p. 58]. Однак ланка, що поєднує зміїв і очей, залишається для дослідниці таємницею. Вона не бачить того, що очі часто фігурують як символ місяця і того, що змії символізують фази місяця.

Про місячну семантику орнаменту свідчать і множини знаків. Умовні очі створені з (3+3)×2=12 дуг. Хрести в зіницях містять 4×2×2=16 променів. 12+16=28. Крім цього орнамент містить (3+3)×2=12 великих дуг і 6+6 дуг зверху і знизу по вертикалі. Разом: 28+12=40 (термін вагітності). 40+12=52 (цикл Сонця?).

Орнамент на посудині з цього самого поселення (іл. 249.: Годенко-Наконечна, іл. 30–10, за В. Макаревичем) дещо подібний до уже розглянутих.

Іл. 249

На відміну від попередніх, тут, крім мотиву «совиного лику», що розміщений на верхній частині посудини, присутній також інший орнамент на нижній частині. Ми в дослідженні обмежуємось аналізом орнаменту «совиного лику». У цьому варіанті, як і на попередньому, суміщено символи по горизонталі і по вертикалі. По горизонталі розміщені два великих концентричних овали, які містять чотири символи: двійку великих очей (концентричні круги, що розміщені навколо ручок по боках орнаменту), і двійку менших кружків, що містяться ближче до центру. Якщо йти за попереднім орнаментом, то двійка великих концентричних овалів символізує фази 2 і 6, а менші кружки позначають 4-ту і 8-му фази (дві фази, що з'єднуються в одиницю). По вертикалі верхній овал, за нашою гіпотезою, символізує голову богині, два менші круги з горизонтального ряду — груди, а нижній овал — сідниці. У верхньому овалі міститься лінзочка, а в нижньому — змійка. Обидва символи стосуються місяця. Варто відзначити таку деталь: великі горизонтальні овали, в яких містяться кружечки-груди, не закриті один від одного. Це зумовлено тим, що кружечки, які по горизонталі фігурують як фази 4 і 8, а по вертикалі як груди, не слід розглядати як окремі одиниці. Вони є «роздвоєною одиницею», або двійкою, згорнутою в одиницю. Таким способом давні «теологи», на нашу думку, поєднували два феномени — двійку грудей богині і 4-ту та 8-му фази місяця. Позначенням одними і тими ж символами 4-ої і 8-ої фаз місяця і двійки грудей жінки — богині давні «теологи», ймовірно, прагнули підкреслити, що Богиня тотожна з місяцем.

Слід відзначити, що символіка Місяця переплетена з птахами. Про це свідчить не лише мотив «совиний лик». Місяцю часто надавали вигляду пташки, в ряді орнаментів (іл. 215, 219, 220 та ін) семичленні структури

мають вигляд шиї, голівки і дзьоба птахів. Усе це свідчить про осмислення місяця в образі пташки.

Аналіз ряду орнаментів мотиву «совиний лик» показав, що вони передають цикл Місяця. Ваговим аргументом для такого висновку є наявність семичленної структури в цьому орнаменті, зображення жінки-богині у фазі 4 та подвоєння символів у цій фазі.

Дископодібні голівки жіночих статуеток трипільців та орнамент «совиний лик». Оскільки орнамент «совиний лик» в основному був пов'язаний з небом (його розміщували на верхній частині посуду) і його «очі» були складовою голови, виникає питання, чи не простежується символіка мотиву «совиний лик» на голівках жіночих статуеток трипільців?

Представники трипільської культури залишили широке розмаїття жіночих статуеток. Нашу увагу привернули стоячі фігурки, головам яких творці надавали форму диска. Про їхнє поширення Н. Б. Бурдо [8, с. 373] зазначає: «Традиційні для Трипілля стоячі фігурки з дископодібними голівками присутні на пам'ятниках усіх типів, крім усатівського». Отже, йдеться про досить поширений тип фігурок. Голова у формі диска і двійка порівняно великих очей з виразним носом-«дзьобом» дають підставу вбачати за ними втілення Богині «совиного лику», тобто Богині місяця. Про втілення місяця свідчить насамперед дископодібна форма голови. Прийнято вважати, що кругла голівка фігурок зумовлена тим, що вони передають Богиню сови. Ми ж, виходячи з інтерпретації орнаменту «совиного лику» як циклу Місяця, пропонуємо поглянути на *форму й символіку дископодібних голівок як на таких, що символізують місяць.* Чисто теоретично запропоновану думку можна заснувати на тому, що в трипільській орнаментиці в цілому панує ідея Богині місяця. Вона повинна була якимось чином відобразитись і в антропоморфних фігурках. Сова не могла відігравати в міфології давніх людей ролі, подібної до місяця. Крім чисто теоретичних міркувань, існують факти, з яких випливає, що дископодібні голівки відображають Місяць. Про ототожнення обличчя жінки з Місяцем свідчать казки й поезія Південного Сходу, в яких усталеним епітетом жінки-красуні є «місяцеподібне» обличчя. Його побутування в різних мовах цього регіону свідчить про те, що порівняння круглості обличчя жінки й місяця має глибокі міфологічні корені.

Про те, що дископодібна форма голів трипільських фігурок символізує місяць, свідчить ряд символів, що присутні на образах цих голів. Так на голівці (іл. 250. Дж.: Енциклопедія, т. 2 кн. 2, с. 61) по краях півкругів обличчя фігурки нанесені позначки (дірочки). Їх кількість 14+14=28.

Іл. 250

Це вагомий аргумент для ідентифікації півкругів з місяцем. Правда, на зображеннях інших голівок кількість таких дірочок, як правило, менша. Однак зображені вони однаково — по краях півкругів. На наш

Іл. 251

погляд, головна роль півкругів, які утворюють ці дірочки, полягала в тому, щоб символізувати 1 і 7 фази місяця.

Жіночі фази циклу Місяця могли символізувати і чотири дірочки на дископодібних голівках деяких фігурок. Такими, зокрема, є ці фігурки з поселення Стіна (іл. 251.: Енциклопедія, Т. 1 с. 374, за М. Л. Макаревичем).

Розкриття їхнього значення, очевидно, слід шукати у восьмичленній структурі циклу фаз Місяця, в якій чотири фази були жіночі, а чотири інші — чоловічі. Таку структуру фаз зображали по кругові. Оскільки чоловічими фазами могли нехтувати, то восьмичленна структура ставала чотиричленною. Розглянуті приклади (круглість голівок, 28 дірочок на голівці та 4 дірочки на голівках) дають вагому підставу для висновку, що дископодібні головки фігурок трипільців символізували місяць.

Висловлена теза підсилюється й іншими аргументами. Про те, що дископодібні голови передавали Місяць, свідчить також наявність на деяких головах *символу, що ймовірно передає середню (четверту) фазу Місяця.* На фігурках, як і в мотиві «совиний лик», 2 і 6 фази символізували очі. Тому вони і позначені такими виразними дірочками. Труднощі виникли з передачею на умовному обличчі середньої 4-ої фази, що символізувала повний Місяць.

Іл. 252

Згідно з нашою гіпотезою символ, що позначав повний місяць, за розміром мав бути більшим за очі. А на обличчі не було органу, який би підходив на цю роль. Рот розміщувався внизу, а ніс не був круглий. Тому творцям фігурок доводилося вдаватись до різних хитрощів. Так, на фігурці з Паволочі (іл. 252.: Мицик, с. 122 б) крім двійки очей, що символізують 2 і 6 фази, зображена дірка на чолі. (Вона розміщена вище очей, але між ними). З боку антропології така дірка спотворює голову, якщо ж дивитися на неї крізь призму сакрального канону трипільців, то вона передавала фазу повного місяця. Тому вона й більша за очі, які, до речі, зображені у формі півмісяців, тобто мають той вигляд, який

притаманний Місяцеві в 2-ій і 6-тій фазі. На цьому артефакті варте уваги і те, що кількість дірочок на умовних правому вусі швидше за все шість. (Одна дірочка закрита перспективою сприймання. Якщо це справді так, то 6+6=12. Це сакральна множина богинь-фаз. В такому випадку двійка очей, рот і дірка на чолі символізують чотири Богині-місяці, 12 дірочок — богині фази. У цілому символіка передає множину 16 — жіночий склад пантеону.

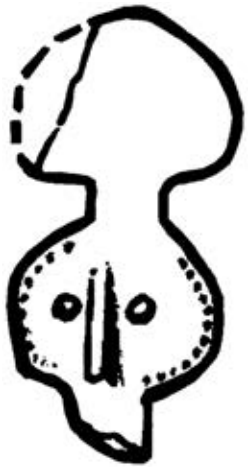

Іл. 253

Можна допустити, що середня (4-та) фаза Місяця прихована також за умовними «каптурами», що подібні до цього на артефакті з Костешт IV (іл. 253.: Мицик, с. 122 в). На ньому, до речі, з лівого боку фігурки зображено12 знаків. Разом з 12 знаками з правого боку вони складають множину 24, що позначає три богині вісімки. Не виключено, що двійка очей, ніс і каптур позначають четвірку богинь. Тоді 24+4=28. А якщо врахувати, що ця четвірка є вісімкою, з якої виключили чотири символи богів, тоді 24+8=32. У такому випадку голівка символізує 28 і весь пантеон з 32 божеств. На деяких статуетках цей «каптур» органічно переходив у ніс. Ймовірно, таким способом їхні творці виражали думку, що він є символом повного місяця (4- та фаза).

Підсумовуючи розгляд трипільських фігурок з дископодібними голівками, можна зробити висновок, що в них закодована та сама ідея, яка притаманна мотиву «совиний лик» — зображення місячного циклу. Семи/тричленні структури орнаментів (очі та середня фігура) «совиного лику» збігаються з подібними структурами на голівках. Оскільки голова в міфології давніх людей символізувала небо, то зображення місячного циклу на небі очевидно передавало ідею, за якою Богиня місяця була Богинею неба (?)

Розглянуті приклади орнаменту «совиний лик» і спорідненої з ним символіки на дископодібних жіночих голівках дають підставу для гіпотетичного висновку, згідно з яким за ними приховуються фази (насамперед три жіночі фази) циклу місяця.

Мотив «совиний лик» на артефакті з Кносу. Оскільки за мотивом «совиний лик» приховується певна міфологічна ідея (про що свідчить його повторюваність), то можна допустити, що він був і в інших енеолітичних культурах, споріднених з культурою Кукутені-Трипілля. На нашу думку, свідченням такої «транскультурності» цього мотиву є орнамент на чаші, що походить з Кносу, XIV ст. до н.е. (іл. 254.: Gimbutas, fig. 198). Це артефакт крито-мікенської культури (3000 —1000 рр. до н.е.), що споріднена з культурами перших землеробів Середземномор'я. Вчені вважають, що в ній панував культ Богині. Орнамент чаші з Кносу дає підстави вважати, що панівною Богинею цієї культури була Богиня-місяць. По вертикалі на чаші зображено три широкі смуги, які, ймовірно, символізують жіночі сфери Космосу — підземелля

Іл. 254

(нижня біла широка смуга), сфера життя (середня біла смуга) і небеса (смуга, на якій зображено орнамент). Сферам Космосу відповідають сідниці, живіт і голова Богині. Верхня смуга, на якій міститься орнамент, символізує небеса і водночас голову Богині. Характерно, що орнамент «совиний лик» трипільців також, як правило, розміщувався на верхній смузі посудин (тобто стосувався небес) і мав вигляд голови. У цьому можна вбачати подібність між трипільськими орнаментами «совиний лик» і орнаментом з Кносу. По горизонталі останній утворений з трьох фігур-пташок, дві крайні з яких позначають «очі». Ці три фігури цілком відповідають мотиву «совиний лик», в якому двома крайніми жіночими символами були «очі» (концентричні круги). Присутність фігур пташок на чаші з Кносу споріднює цей орнамент з мотивом «совиний лик», в якому фігурує «дзьоб», який разом з «очима» надає йому вигляд «сови». Пташки на чаші з Кносу, очевидно, є трьома символами, що передають жіночі фази циклу місяця. Про це свідчить зображення середньої пташки. Якщо образи двох крайніх пташок-очей зумовлені будовою обличчя, то середня пташка позбавлена такої підстави. Її присутність зумовлена логікою міфу, згідно з якою місячний цикл передавався трьома жіночими символами. Іще один аргумент для вбачання за символікою орнаменту чаші місячного циклу є S-подібні смуги, що відривають пташки зі свого тіла. (Це відривання яскраво зображено на прикладі правої пташки). S-подібний символ пов'язаний зі зміїною тематикою, яка є постійним супутником в орнаментах трипільців у зображенні циклу місяця. Те, що цей орнамент, як і подібні до нього трипільські орнаменти «совиного лику», імітують голову, і те, що в ньому, як і в «совиному лику» є середній символ, який виходив за рамки природньої будови обличчя, а також наявність там і там S-символу дає підставу вбачати за обома орнаментами один і той самий мотив «совиний лик», тобто символіку, що передає три- і семичленні фази циклу місяця та божеств, що їх втілювали.

Враховуючи спільну міфологічну основу цих орнаментів, можна спробу-

вати перенести деякі приховані смисли, що, на нашу думку, властиві орнаменту чаші з Кносу, на трипільські орнаменти «совиний лик». Йдеться про феномен *відривання пташками смужок* зі свого тіла. Якщо пригледітися до нижньої частини тіла пташок, то можна побачити, що вона за формою нагадує яйце, утворене з ряду смуг. Смуги чорних ліній чергуються зі смугами, що мають вигляд драбинок. Такі самі смуги-драбинки у вигляді S-символів крайні пташки уже відірвали від свого тіла. Для інтерпретації цього феномену варто зазначити, що драбинками трипільці часто позначали чоловічі сфери Космосу. Якщо прийняти це значення, а в тілі-яйці, крім смуг-драбинок (символів чоловічих сфер), є й суцільні темні смуги (очевидно символи жіночих сфер), то можна допустити, що за смужками «яєць» приховуються сфери Космосу. Якщо тіло-яйце пташок містить Космос у зародку, то відривання пташками смужок від свого тіла можна інтерпретувати як акти світотворення. (Це зрештою перегукується з ідеєю творення світу з яйця). Оскільки ці пташки втілюють Богиню-місяць, то як гіпотезу можна висловити думку, що у трипільців і можливо в міфології всіх енеолітичних середземноморських культур *Богиня-місяць була деміургом.* Отже, три жіночі божества-пташки — іпостасі Богині-місяця, які є на чаші, можна розглядати як творців світу.

Мотив «совиний лик» в українській народній творчості та орнаментах. Чаша з Кносу — це аналог світового дерева, вона, як і дерево, передає три сфери Космосу. Три пташки розміщені на сфері небес, тобто на тричленній кроні дерева. Виходячи з цього, цікаво порівняти ідею творення світу, що прихована в орнаменті чаші, з ідеєю світотворення в українській народній колядці «Ой, як-то ще було із нащада світа». В одному з її варіантів чуємо:

Ой як то ще було із нащада Світа.
Радуйтесь! Ой радуйтесь люде,
що вже Світ народився.
Ой як ще не було ні Землі ні Неба,
а що тільки було та Синєє Море
А посеред Моря та Зелений Явір
А на Яворoньку три Синіїї Птахи
Три Синії Птахи та Радоньку радять
Та Радоньку радять як Світ заснувати
Тай пірнули птахи в Світові Глибини

З глибин вони почергово винесли Красен Камінь, з якого постало яснеє Сонце, Золоту Павутинку, з якої утворилась Ясна Твердь Небесна, зі Синього Срібен-Каменя утворився Білесенький Місяць, із Золотого Пісочка Дрібнії Звіздочки, з Темного Мулу Чорна Землиця. «Тай зросли на Землі Жито і Пшениця і всяка Пашниця» [120].

Якщо допустити, що орнамент «совиний лик» має спільну міфологічну основу з орнаментом чаші з Кносу, то тоді стає зрозумілим поєднання трипільцями пташиного мотиву («дзоба») з трьома богинями, що втілювали три жіночі фази Місяця. Можливо, що і в трипільців ці три богині були де-

Іл. 255

міургами трьох сфер космосу (підземелля, сфери життя і небес). За такого допущення не виключається, що сюжет цієї української колядки має глибокі корені, які можуть прямо чи опосередковано сягати трипільських часів.

Всебічний аналіз мотиву «совиний лик» передбачає також дослідження його наявності у традиційних народних орнаментах. Таке дослідження показало, що в українській орнаментиці цей мотив не поширений. Автор знайшов лише один рушник з с. Стіна, середина XX ст. (іл. 255.: Причепій, Причепій, с. 96), який можна ідентифікувати як «совиний лик».

Мотивом (чи рапортом) орнаменту є тричленна структура, в центрі якої зображено антропоморфну фігурку з піднятими руками. В орнаменті акцент зроблено на *голові* фігурки, яка має вигляд великого круга, утвореного з концентричних кіл. (Ідея голови є у більшості орнаментів «совиного лику»). Унизу від центральної фігурки відходять смуги, на кінцях яких зображені круги, що мають вигляд зменшеної голови і разом з цим нагадують «очі» з «совиного лику». Разом з головою вони утворюють тричленну структуру. Тотожність бокових кругів і голови фігурки символізує спорідненість цієї трійки. Про це саме свідчить і нижня смуга, яка з'єднує структуру в єдине ціле. Цю спорідненість трьох символів можна трактувати як єдність трьох жіночих фаз циклу Місяця. На нашу думку, такий орнамент є дещо трансформованим мотивом «совиний лик», в якому є жіночі фігурки, зображені між двома «очима». Цікаво те, що на поселенні поблизу с. Стіна, звідки походить цей рушник, археологи знайшли аж три артефакти з орнаментом мотиву

«совиний лик» (іл. 241, 245, 247) і три фігурки з дископодібними голівками (іл. 251). Ми далекі від того, щоб стверджувати пряму спадковість між трипільськими і подільськими орнаментами, але той факт, що рушник з таким орнаментом зберігся тільки в одному селі, на полі якого знайдено ряд трипільських артефактів з подібним орнаментом, мимоволі нав'язує думку про наявність спадкоємності.

Присутність мотиву «совиний лик» на чаші з Кносу та подільському рушнику з с. Стіни свідчить про те, що орнамент цього мотиву, умовно кажучи, подолав часові межі.

У нашій реконструкції картини світу трипільців, яка «вичитується» з їхніх орнаментів, світ ділився на три жіночі сфери (чоловічі ми випускаємо) — небеса, сфера життя й підземелля. Ймовірно, кожна з цих сфер мала свою Богиню, яку представляла четвірка богинь-фаз. Ця четвірка богинь, як правило, присутня у зображенні сфер Космосу на круглому посуді. Вона стає трійкою, коли Космос зображали на площині. На круглому посуді сфери представляють 12 богинь (по чотири на кожній з трьох сфер). На площині — 9 богинь (по три на кожній сфері). Три богині «совиного лику», згідно з цією концепцією, є богинями небес, які, ймовірно, фігурували як деміурги світу.

5.2. ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В ТРИПІЛЬСЬКИХ ОРНАМЕНТАХ: ПРОБЛЕМА СЕМАНТИКИ

У трипільській орнаментиці зустрічаються антропоморфні образи, переважну більшість з яких можна ідентифікувати як образи жінок. Присутність цих образів в орнаментах, а також не зовсім природний вигляд частин їхнього тіла (руки у вигляді драбинки і т. ін.) свідчать про те, що вони приховують певне символічне значення. Приналежність цих образів (жіночих фігурок) до орнаментальної системи дає підставу гадати, що їхнє значення пов'язане зі смислами, якими наповнені орнаменти. Тому можна вважати, що проникнення в смисли орнаментів сприятиме проникненню в смислове навантаження жіночих образів і навпаки. Розкриття їхньої семантики може бути значним кроком у розумінні міфології трипільців і міфології первісних землеробів Середземномор'я взагалі.

Богиня з Петрен як ключ до розгадки жіночих образів, конституйованих з восьми символів. Одним з найзагадковіших антропоморфних образів у трипільській орнаментиці є незвичне зображення людини на посудині з Петрен (іл. 256.: Мицик, с. 183, за Е. Штерном). Тіло її складається з чотирьох частин (символів) — сідниці (найнижча частина), двох умовних тулубів і голови та чотирьох умовних рук у формі драбинок. Чому образу властиве подвоєння

Іл. 256

тулуба, чому подвоєні руки і що хотіли сказати творці цього образу, коли надали рукам вигляду драбинок, — усе це для вчених було загадкою. Після Б. Рибакова за образом закріпилася назва Пуруші — божества чоловічої статі, з тіла якого в індуїзмі було утворено світ. На жаль, артефакт, на якому зображений цей образ, погано зберігся, тому дати інтерпретацію орнаменту, в який він був вплетений, практично неможливо. У пропонованому аналізі ми обмежимось інтерпретацією самого образу.

Проникнути в смислове навантаження образу допомагає структура символів, з яких він утворений. Чотири частини тіла і чотири «руки» складають восьмичленну структуру. Ключем для розкриття семантики структури (і образу) є чотири драбинки. Нами у дослідженні трипільських орнаментів було встановлено, що драбинка часто фігурувала як чоловічий символ. Звідси випливає, що і чотири драбинки образу «Пуруші» слід трактувати як символи богів-чоловіків. До цього слід додати, що в архаїчній символіці руки і ноги Богині часто фігурували як чоловічі символи. У роботі [64, с. 29–36] нами було висунуто гіпотезу, згідно з якою давні люди ділили тіло Богині на жіночі і чоловічі частини. У цьому поділі сідниці з дітородним органом, тулуб (живіт і груди) і голова фігурували як жіночі, втілення богинь, а руки і ноги — втілення богів. Звідси випливає, що подвоєнням тулубів в образі «Пуруші» підкреслюється те, що жіночих символів є не три, а чотири. Таким чином, образ «Пуруші» постає як *композиція (структура), конституйована з чотирьох жіночих і чотирьох чоловічих символів.* Виходячи із запропонованого нами трактування восьмичленних структур в орнаментах трипільців як таких, що передають вісімку фаз Місяця, *є всі підстави розглядати цей образ як спробу змоделювати за допомогою частин тіла Богині восьмичленну структуру фаз місяця.* Четвірка жіночих фаз місяця передана четвіркою частин тулуба з головою, а четвірка чоловічих фаз — четвіркою рук. Про «жіночість» образу свідчить також кругла (місяцеподібна) голова, яка нагадує дископодібні голови з двома дірками-очима трипільських жіночих скульптурок. Про те, що образ є Богинею свідчить також кількість «віконець» у

драбинках. Нижня ліва рука образу утворена з 12, права — 16. Разом — 28 «віконець». У вищій лівій руці «віконець» — 20, якщо стільки ж у правій, то матимемо — 40. (Підрахунки приблизні, оскільки «віконця» позначені невиразно). 28 і 40 — це множини, які позначають Богиню-місяць (28) і термін вагітності (40).

На підставі цих аргументів можна зробити висновок, що фігура не має ніякої причетності до бога Пуруші. Вона є Богинею-місяцем, Богинею, що втілювала першу вісімку божеств.

Про те, що «драбинки» були чоловічим символом, а розглянутий образ є Богинею, свідчить інший антропоморфний образ, який також походить з Петрен (іл. 257.: Мицик, с. 125, за Е. Штерном).

На жаль, зображення не досить чітке, але основні риси дають змогу відтворити картину. Як і в попередньому образі, бачимо чотири драбинки (тут вони позначають руки і ноги), але тіло фігурки, на відміну від попереднього образу не поділене на частини і воно завершується внизу чоловічим статевим органом. Наявність чотирьох драбинок і відсутність жіночих символів (поділ тіла на частини) дає підставу для висновку, що цей образ є символічним зображенням бога, який втілює чотирьох богів-чоловіків, які є у циклі місяця. Ймовірно, цей Бог-Місяць фігурував як чоловік Богині, що втілювала місяць, яка також фігурувала у чотирьох іпостасях (фазах). Тут він представлений як одиниця, проявлена в чотирьох ликах. Прикметно, що сама Богиня місяць на іл. 256 представлена як універсальне божество. Вона втілює в собі як жіночі частини тіла (жіночі фази — богинь), так і чоловічі частини («драбинки» —- богів), тоді як Бог-чоловік втілює тільки чоловічі фази («драбинки»). Ці два образи цікаві тим, що походять з однієї місцевості. Звідси випливає, що в міфології трипільців з Петрен фігурували не лише Богиня місяця з вісімкою/сімкою фаз-божеств, а й Бог-місяць, що втілював чоловічі фази. Прикметно, що Богиня фігурувала як втілення обох протилежностей, а Бог втілював одну протилежність. Важливо також додати, що іл. 257 є чи не єдиним таким зображенням чоловічого божества у трипільській орнаментиці.

Іл. 257

Конституювання жіночого образу з чотирьох жіночих (Ж) і чотирьох чоловічих (Ч) символів, яке властиво Богині з Петрен, може стати методологічним ключем для інтерпретації деяких інших жіночих образів з трипільських орнаментів.

Далі будуть розглянуті жіночі образи, композиція яких відповідає структурі з чотирьох жіночих і чотирьох чоловічих сим-

волів. Ці образи вплетені в уже розглянутий нами орнаментальний мотив «совиний лик». Один з них, що походить з Бернашівки (іл. 242) уже був розглянутий нами. Він уникає неприродності, яка властива образу з Петрен (іл. 256). Тут тіло Богині, як уже було відзначено, конституйоване з чотирьох жіночих символів — ромбу-сідниці, тулубу, голови і трикутника, що знизу неприродньо приєднаний до тіла Богині. Однак там не було відзначено, що образу притаманні й чотири чоловічі символи. Ними є руки і дві довгі смужки, що від сідниць Богині спускаються вниз обабіч трикутника. На вигляд вони імітують ноги, але не є ними. (Це також неприродній елемент). Завдяки цим неприроднім елементам — трикутнику внизу (жіночий символ) і двом умовним ногам (чоловічим символам) — конституюється структура з чотирьох жіночих і чотирьох чоловічих символів, яка подібно структурі Богині з Петрен моделює восьмифазний цикл Місяця. Попри відмінності у способах зображення цих фігурок сама структура з 4Ж + 4Ч символів залишається незмінною. Включення цієї фігурки, як і ряду інших подібних фігурок, в орнамент «совиний лик» як середнього символу (фази 4) семичленної структури наочно демонструє, що фаза 4 в цій структурі утворилась внаслідок поєднання з фазою 8. Вісім символів, що утворилися внаслідок цього поєднання, є мікрокосмом, що моделює макрокосм, — повний місяць і місяць на переході містять разом у собі всі фази циклу місяця.

Відзначимо прямий і зворотній зв'язок між інтерпретаціями жіночих образів з Петрен і Бернашівки. З одного боку, інтерпретація Богині з Бернашівки як восьмичленної структури відбулася на підставі інтерпретації Богині з Петрен. З іншого, восьмичленна структура образу з Бернашівки підсилює запропоновану інтерпретацію Богині з Петрен. Такий спосіб «зворотного підсилення» вихідного положення властивий всьому трактуванню семантики трипільської символіки.

Іл. 258

Дещо складнішим для розуміння є жіночий образ на посудині із Софії VIII (іл. 258.: Годенко-Наконечна, іл. 16–19, за В. Бікбаєвим). Цей образ, як і попередній, включений у мотив «совиний лик». Тут два крайні концентричні круги з хрестами можна трактувати як символи 2 і 6 жіночих фаз місяця, а круг і жіночу фігурку над ним як символи 4-ої жіночої фази.

Якщо йти за інтерпретацією попередніх фігурок у рамках «совиного» лику, то ця композиція з жіночої фігурки та кругу повинна відповідати структурі 4 Ж і 4 Ч. Чотирма символами, що передають чоловічі фази, ймовірно, є дві руки і дві здвоєні смужки, що спускаються від поясу

до ніг. Позначенням чотирьох жіночих фаз є три частини, на які візуально поділене тіло фігурки: сідниці, груди і голова. У цьому прикладі четвертим жіночим символом є круг внизу, з яким з'єднана фігурка. Отже, композиція утворена за структурою 4Ж+4Ч.

Іл. 259

Із цієї місцевості походить й інший орнамент з жіночим образом (іл. 259.: Годенко-Наконечна, іл. 16–18, за В. Бікбаєвим). Цей образ подібний до попереднього, але композиція, в яку він вплетений, дещо відмінна. Тут також є концентричні круги («очі»), які, очевидно, є символами 2-ої і 6-ої жіночих фаз місяця. Між «очима» розміщені жіночу фігурку (внизу) і умовну голову (вгорі). Якщо виходити з концепції 4Ж і 4Ч, то ймовірно фігурка символізує 3 фази, а умовна голова — четверту. Дві руки і дві смужки, як і в попередньому образі, символізують чотири чоловічі фази. Про те, що фігурка і голова символізують поєднані 4-ту і 8-му фази, свідчить той факт, що вони доповнюють одне одного, утворюють одну фігуру. (Без продовження рук нижньої фігурки верхня голова не набула б належного вигляду) Очевидно, таким способом давній художник прагнув передати єдність цих фаз у семичленній структурі.

Цікаво, що на образі «Пуруші» (іл. 256) подвоєні груди, на двох попередніх (іл. 242, 258) — низ, а на іл. 259 подвоєна голова. З цього можна зробити висновок про відсутність усталеного уявлення про узгодження чотирьох жіночих фаз місяця з трьома жіночими частинами тіла (сідницями, грудьми і головою), тоді як чоловічі фази чітко моделювали руки і ноги.

З того, що Богиня з восьми символів у орнаментах фігурує як повний місяць (4-та фаза), випливає, що саме повний місяць трипільці вважали втіленням вісімки божеств, головним божеством, Богинею Матір'ю всіх божеств місяця.

Проведений аналіз показує, що *поділом жінки Богині на вісім символів, який збігався з поділом місяця на вісім фаз, трипільці прагнули показати тотожність жінки й місяця.* Місяць був втіленням жіночого божества, яке було головою пантеону з восьми божеств.

Семичленні образи Богині. Крім восьмичленних, у трипільській орнаментиці зустрічаються і семичленні образи Богині, тобто образи, які конституйовані за допомогою семи символів — чотирьох чоловічих і трьох жіночих. Очевидно, що вони моделюють семичленні структури циклу Місяця. Слід зазначити, що таких образів мало, нами виділено тільки два, що конституйовані таким чином. Спосіб моделювання цих образів аналогічний моделюванню восьмичленної Богині. Чоловічі фази передаються чотирма кінцівками. Жіночих фаз у семичленній структурі три і їх символізують три частини тіла

Іл. 260

Іл. 261

жінки — сідниці, груди і голова. Подібне моделювання семичленної структури на тілі Богині можна бачити на посудині з Фетешт, Румунія (іл. 260.: Годенко-Наконечна, іл. 16–14, за D. Boghian, S. Ignatescu).

Про символічність образу свідчить (неприроднє) зображення рук і умовних ніг, які в архаїчній символіці позначали богів-чоловіків. Трьома жіночими символами, які простежуються на тілі Богині, є великий ромб (сідниці), груди і голова. Спосіб моделювання чоловічих і жіночих символів на цій фігурці аналогічний моделюванню на попередніх фігурках з восьмичленними структурами. Різниця полягає лише у випаданні додаткового жіночого символу. Характерно, що ця фігурка не включена в композицію символів мотиву «совиний лик», що передавала жіночі фази місяця. Можливо тому вона семичленна?

Сімку фаз (божеств) можна виділити і в цьому образі на посудині з Подурь-Дялул Гіндару, Румунія (іл. 261.: Годенко-Наконечна, іл. 16–13).

На перший погляд, цей образ з широкими плечами може здатися чоловіком. Однак те, що він конституйований з жіночих і чоловічих символів, а також те, що він вписаний у концентричні ромби, що, як правило, властиве зображенню богинь, дає підстави вбачати в ньому Богиню. Як і попередній, цей образ складається з чотирьох чоловічих і трьох жіночих символів. Жіночими є трикутник-сідниці, трикутник-груди і голова. Чотири чоловічі символи представлені дещо інакше, ніж у попередніх фігурках. Тут руки і умовні ноги не є окремими символами. Вони утворені однією лінією, що імітує руку і ногу. Ця імітація і дає підставу вбачати в цих двох бокових лініях чотири символи, що позначають богів-чоловіків. Цікаво, що в кінці умовних ніг зображені два чорних кружки, що, ймовірно, символізують місяці. Це також аргумент для ідентифікації образу як богині.

Тричленні образи Богині. Образи Богині, що конституйовані з трьох жіночих символів (сідниці і грудей у вигляді з'єднаних трикутників та голови), є найпоширенішими жіночими образами в трипільській орнаментиці. Вони

утворилися внаслідок ігнорування (не прийняття до уваги) чотирьох символів богів-чоловіків у семичленній структурі. Якщо з жіночого образу іл. 261 прибрати руки і ноги (чоловічі символи), то залишиться фігурка з двох трикутників і голови — жіночі символи. Такі фігурки прості у зображенні. Крім цього, при поєднанні двох трикутників фігура набула вигляду косого хреста — традиційного символу жінки-богині. Це досить схематичні фігурки, іноді без рук і з досить умовними ногами.

Постає питання, чи можна розглядати ці фігурки як позначення (моделювання) трьох жіночих фаз місяця? У деяких випадках, це зокрема стосується двох фігурок з Гелаєшть (іл. 174), така відповідь буде позитивною. Як було показано в аналізі, кількість знаків (шевронів) біля кожної з цих двох фігурок по 28, що дає підставу ідентифікувати їх як Богинь місяців.

Такі фігурки досить поширені в трипільській орнаментиці. Цікаво, що вони збереглися до наших днів у народній вишивці, хоча зазнали певних трансформацій. Вони мають вигляд двох з'єднаних трикутників («пісочних годинників»). Від них елімінували голову, яка була незручною при включенні в орнамент. Очевидно, що вони втратили і свій первинний зміст, оскільки фігурують не як позначення богинь, а як знаки, що передають певні множини. Такі фігурки можна бачити в орнаменті цього рушника з с. Студена (іл. 262.: Причепій, Причепій, с. 167).

Тут з «пісочних годинників» утворені стрічки, що по периферії обрамляють весь орнамент, а також промені хреста, який зображений усередині.

Проведене дослідження показало, що ідея семи- і восьмичленних структур, за якими приховуються фази місяця, лягла в основу конституювання жіночих образів трипільців. Богиня-жінка тотожна місяцю, її конституція має відповідати вісімці/сімці фаз (божеств) нічного світила.

Іл. 262

5.3. БОГИНЯ-МІСЯЦЬ І БОГИНЯ-КОСМОС. ДЕРЕВО

У попередній роботі [64] автор поділяв концепцію, за якою жіночі фігурки (Богині) пізнього палеоліту та нео/енеоліту втілювали Космос. Необхідність загального (схематичного) уявлення Космосу первісними людьми пояснювалася тим, що усвідомлення предметів передбачає наявність схем світу, тобто цілого, в яке включені ці предмети. З цього автор виводив необхідність загальної картини (схеми) світу у людей пізнього палеоліту і неоліту і вважав, що моделлю цього світу (Космосу) була первісна Богиня. Вона втілювала Космос, ототожнювалася з Космосом. Виходячи з ряду етнографічних даних, було висунуто гіпотезу, за якою Космос (світ) наші предки ділили на сім сфер. Цими сферами (дальше sph лат. sphaere), згідно з нашою гіпотезою, були: 1 sph — підземні води; 2 sph — підземелля; 3 sph — поверхня землі; 4 sph — сфера життя; 5 sph — піднебесся; 6 sph — сфера семи планет (небеса); 7 sph — зоряне небо. Підземелля, сфера життя і небеса (2, 4, 6 sph) були сферами богинь, основними. Вони на моделях Космосу позначались широкими смугами. Чотири інші — сфери богів. Їх часто ігнорували і Космос ставав тричленним, він включав– підземелля, сферу життя і небеса. Семичленний Космос можна бачити на орнаменті цього трипільського горщика Іл. 263 з с. Майданецьке (іл. 263). Тут 1 sph внизу випущена; 2 sph (підземелля) зображена темним кольором; 3 sph — «драбинка» (поверхня землі); 4 sph — дерево — символ сфери життя; лінія вище — 5 sph (піднебесся); смуга з драбинками вище (6 sph) — сфера семи планет (небес). «Драбинки» символізують подорожі шаманів з однієї небесної сфери на іншу; верхня лінія — 7 sph.

Автор усвідомлював деяку штучність поділу Космосу і Тіла Богині на сім сфер. Особливо це стосується поділу поверхні землі, підземелля і вод (3, 2 і 1 сфер). Де кінчається поверхня землі і починається підземелля? Чому води фігурують нижче підземелля? Штучність властива й поділу Тіла Богині. *Відчувалося, що ця семичленна структура походить не із самого Космосу і не з Тіла Богині, а привнесена ззовні і нав'язана їм.* Однак автор не розумів, звідки взялася ця структура.

Це ж саме стосувалося восьмичленної структури. Дослідники виводи-

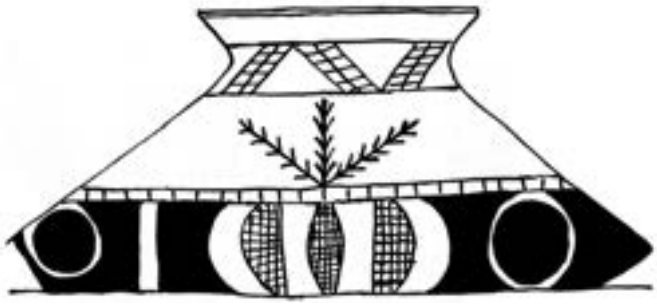

Іл. 263

ли походження цієї структури з поділу простору навколо людини на чотири напрями (південь-північ, захід-схід), які зі свого боку ділили на половини (південний схід, південний захід і т.ін.) Однак виникає сумнів, чи була у первісних людей така потреба у восьмичленному поділі горизонту, яка б трансформувалась у статус структури. *Дослідження трипільської символіки відкрило джерела сімки й вісімки.* Стало очевидним, що за ними приховується поділ циклу місяця на вісім фаз, які могли трансформуватись у сімку (скорочену вісімку). *Цей поділ фаз завдяки пануванню релігії місяця набув статусу структури — патерна, моделі, шаблона, який накладався на інші явища.* Звідси й походить сім сфер Космосу і сім частин Тіла Богині. Цим зумовлена і восьмичленна структура, яка фігурує в народних орнаментах.

Виходячи з цього, нами була переосмислена послідовність формування образів Богині Космосу і Богині місяця. Раніше автор був схильний вважати, що Богиня Космос була головною Богинею, образ якої сформувався першим у культурі давніх людей. Тепер ця послідовність набула іншого вигляду. *Стало очевидним, що Богиня місяць виникла першою, а Богиня Космос, якщо така існувала, сформувалася під впливом Богині місяця.* Про те, що Богиня місяць уже існувала в XX тис. до н.е. свідчать множини знаків на Моравській Богині. На (іл. 159) нами показано, що кількість «віконець», з яких утворені руки і контур живота образу Богині в сумі дають множину 56+56=112. Це множина, що складає пантеон з чотирьох Богинь місяців: 28×4=112. Отже, міфологія Богині місяця існувала уже 22 тисячі років тому.

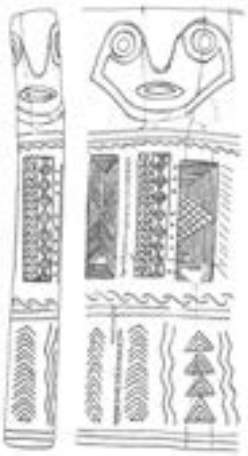

Іл. 264

Про виникнення структур Богині Космосу під впливом структур Богині місяця свідчить і те, що міфологічні та етнографічні дані дають підставу для висновку про наявність не тільки семичленної, а й 28-членної структури Космосу в давніх людей. Про це автор уже зазначав у попередній праці. «Поштовхом для розбудови 28-членної структури, — писали ми, — міг бути той факт, що богиня 6 sph мала сімку планет-богів. Звідси випливало, що симетрична їй 2 sph (підземелля) також повинна мати сім сфер. Можна привести численні приклади з міфології та етнографії, в яких зафіксовані ці дані» (64, 9). Для підсилення цієї думки автор посилається на шумерську міфологію, в якій богиня Інанна проходила сім воріт у підземеллі, та на М. Еліаде (109), який наводить ряд етнографічних даних про сім сфер небес (і пов'язаних з сімкою дев'ять сфер) і пекла (підземелля) у сибірських народів. Звідси випливало: якщо

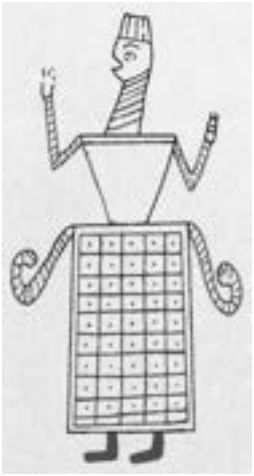

Іл. 265

кожна з жіночих сфер (2, 4 і 6) є сімкою, а сімка є стиснутою вісімкою, то семичленний Космос набуває вигляду — 1+7/8+1+7/8+1+7/8+1=28. Автор бачив тотожність 28-членної структури Космосу і 28-денного циклу місяця, але сприймав це як випадкову збіжність. Ми ще не мали даних, які б свідчили про первинність Богині місяця та вплив її структур на структурування Космосу.

З аналізу множин «віконець» Моравської Богині випливає, що міфологія, яка лежить в їхній основі, ідентична з міфологією трипільців. Звідси можна зробити висновок, що *розкриття семантики трипільських орнаментів може стати ключем для проникнення у смисли міфології палеоліту, принаймні європейського і середземноморського.*

Іл. 266

Іл. 267

Стало очевидним, що Богиня, яка втілює Космос, сформувалась як іпостась, як одне з втілень, як подоба Богині місяця. Як поєднання образів Богині Космосу і Богині місяця можна розглядати ці рисунки епохи мадлену з печери півдня Франції (іл. 266.: Gimbutas, Fig. 24–2; іл. 267 Дж.: Gimbutas, Fig. 24–3М.) Гімбутас, яка приводить ці рисунки, трактує їх як «дахоподібні знаки, що ймовірно є візуалізацією Богині» [118, p. 15]. Погоджуючись з таким визначенням символів, зазначимо, що їх можна трактувати і як позначення Космосу. Так, умовний дах (іл. 266) можна вважати небом, три лінії внизу — землею, і лінії між «небом» і «землею» — сферою життя. Це три жіночі сфери Космосу. Однак дослідниця не помітила того, що за цими рисунками приховується також міфологія Богині місяця. Якщо прийняти, що кожна трійка ліній є трьома жіночими символами, тобто семичленною структурою з якої випущені чотири символи богів, то чотири групи ліній можна розглядати як чотири семичленні структури. А чотири такі структури (4×4=16), враховуючи те, що за кожною сімкою приховується вісімка, складають пантеон з 32 божеств. Отже, ця композиція з трійок ліній фігурує як втілення Космосу (Богині) і як втілення Богині Місяця.

Припущення про те, що ці символи стосуються Богині Місяця, підсилює рисунок, що походить з цієї самої печери (іл. 267). Тут сума всіх відрізків, з яких він утворений, складає 27. Враховуючи те, що відрізок знизу з лівого боку не подвоєний, як це властиво решті відрізків, можна з певністю сказати, що рисунок утворений з 28 відрізків, що передають цикл місяця. Отже, можна вважати, що в цих рисунках органічно поєднані Богиня місяць і Космос.

Перевтілення (трансформація) Богині місяця на Богиню Космос, на нашу думку, відобразилось у трипільських орнаментах. Такий висновок ви-

пливає, зокрема з аналізу цих двох орнаментів на посудинах з канівського осередку. Так, у цьому орнаменті (іл. 268) можна виділити два місяці-серпи випуклістю вниз, а кінцями вгору. З них верхній — менший, нижній — більший. Обидва позначені концентричними лініями, що є знаками жіночого значення символів. (На ілюстрації ці концентричні лінії не чітко представлені). Ці серпи з'єднані серпоподібною фігурою, в якій також розміщені концентричні лінії. Виходячи з того, що три жіночі фази Місяця часто зображали з'єднаними, а також з того, що ці фігури позначені концентричними лініями, можна вважати, що вони символізують 2-гу, 4-ту і 6-ту жіночі фази місяця. Можна також припустити, що розташовані навколо них світлі фігури, які не позначені концентричними лініями, символізують 1-шу, 3-тю, 5-ту і 7-му чоловічі фази. Отже, тут зображена семичленна структура, яка передає цикл Місяця. Незвичним у цій структурі є вертикальне розташування символів, яке імітує розташування семи сфер Космосу. В орнаментах сімка символів, що передають цикл фаз місяця, як правило, розташована горизонтально.

Іл. 268

Ще очевидніше вертикальне розташування сімки символів, що, на наш погляд, позначають фази місяця, зображено на цьому біконічному кубку з колекції Платар (іл. 269.: Енциклопедія.., с. 234–3). Дослідники визначають цей артефакт як типовий для трипільських поселень канівського осередку (Трипілля СІ). На посудині вертикально розміщені смуги, які за формою нагадують місяці-серпи. Спостерігається чергування вузьких чорних і широких світлих смуг. Останні помічені концентричними лініями і ймовірно фігурують як жіночі символи, а перші — чоловічі. В орнаменті по вертикалі розміщено сім смуг, чотири з них чорні (чоловічі), три — широкі з концентричними лініями. Так, ймовірно, позначено сім сфер Космосу. Цей орнамент більшою мірою, ніж попередній, виявляє намагання його творців показати, що сімка сфер Богині Космосу походить від сімки Богині місяця.

Про те, що сфери Космосу і їхні божества моделюються фазами місяця свідчить також той факт, що божество сьомої сфери Космосу (божество зоряного неба чи небесної тверді — 7 sph) у міфології багатьох народів фігурує як *старий бог*. Зі структури Космосу таке визначення божества не висновується. Якщо ж допустити, що сфери Космосу відповідають фазам місяця, то сьома сфера Космосу могла збігтись з сьомою фазою місяця, тобто з старим місяцем. Очевидно, що *eni-*

Іл. 269

Іл. 270

тет старого місяця був перенесений на бога сьомої сфери Космосу. Відповідно божества низу — підземелля, підземних вод у міфології (Осіріс у Єгипті і Думузі в Месопотамії), мали статус молодих божеств, що узгоджувалось з місяцем-молодиком.

Серед трипільських орнаментів на горщиках є ряд таких, що складаються з трьох горизонтальних смуг. На ряді з цих смуг розміщені символи, що передають цикли місяця, тобто семичленні структури. Подібні структури очевидно моделювали 28-членний Космос. Отже, є певні підстави розглядати такі три горизонтальні смуги як жіночі сфери Космосу. Так, цей орнамент на посуді з Володимирівки (іл. 270.: Годенко-Наконечна, іл. 4–4, за Т. Пассек) складається з трьох смуг, на кожній з яких розміщені символи. На нижній орнаментальній смузі зображені «лієчки»-чорні трикутники (фази 2 і 6) і чорний кружок (фаза 4) між ними. Білі S-подібні спіралі, що облягають кружок з обох боків, — чоловічі фази 3 і 5. Фази 1 і 7 випущені. Це типова семичленна структура. Таких структур на стрічці кілька. Подібна структура зображена і на верхній стрічці. Тут «лієчки» дещо деформовані, а замість кружка (фаза 4) зображено лінзочку. На цій стрічці таких структур очевидно менше, ніж на нижній. Однак, варте уваги те, що на смугах повторюється зображення циклу місяця.

На середній смузі зображено концентричні лінії, які, за нашою гіпотезою, символізують богиню. Цілком очевидно, що в контексті двох смуг, що передають цикли місяця, ця смуга також причетна до передачі подібних циклів. На жаль, орнамент представлений лише в одній перспективі, тому не можна визначити кількість структур на верхній і нижній стрічках і робити якісь гіпотези щодо ідеї орнаменту в цілому. Однак можна з певністю сказати, що тут на двох (можливо і на всіх трьох) вертикальних сферах зображені цикли місяця.

Іл. 271

Подібний орнамент з трьох смуг міститься і на горщику з Тальянкового (іл. 271.: Мицик, с. 22, за В. Круцом). Тут на верхній і нижній смугах зображені аналогічні семичленні структури з чорними «лієчками» і лінзочками, а середня смуга не позначена ніякими символами. Характерно, що ця смуга відділена від нижньої і верхньої горизонтальними «драбинками» — чоловічими символами. Це дозволяє вбачати за горизонтальними смугами семичленну структуру. Якщо розгляда-

ти орнамент у цій перспективі, то нижня вузька біла смуга і ці дві горизонтальні драбинки та можливо вінці посудини символізують чотири чоловічі сфери, а три широкі смуги — жіночі. Очевидно, так передано структуру Космосу, в якій жіночими сферами є підземелля, сфера життя і небеса. Саме на цих жіночих сферах Космосу розташовували семичленні структури місяця.

Про те, що орнаменти з трьома широкими горизонтальними смугами передають сфери Космосу може свідчити те, що нижня смуга часто зображена темною (іл. 263). Так, на наш погляд, передано підземелля. Але більш вагомим аргументом стосовно ідеї Космосу є те, що на другій широкій смузі часто зображали тварин. Цікаво, що й орнаменти з тваринами також пов'язані з Богинею місяцем.

Так, на уже розглянутому орнаменті з Варваровки VIII, Молдова (іл. 30) на нижній широкій смузі розміщено групи символів, які нами ідентифікуються як зображення чотирьох семичленних структур (пантеон божеств місяця), а на другій з низу широкій смузі зображено чотири пари собак, в кожній з яких є самець і самка. На наш погляд, так передано вісімку божеств, які втілюють вісімку фаз місяця. Собаки часто фігурували як символи цих фаз. Таким чином, орнамент на смузі є восьмичленною структурою з поділом символів на статі, що дає підставу вбачати в них вісім фаз місяця. Отже, тут на двох широких смугах позначені цикли місяця, а вісімка символів з тваринками передає фази Богині місяця.

На іншому орнаменті з цього самого поселення (іл. 272.: Энеолит, с. 303–10) нижня смуга, ймовірно, як і в попередньому, передає чотири цикли місяця.

На вищій смузі розміщена сімка тварин, серед яких три олені, дві собаки, птах, подібний до чорногуза, і, ймовірно, мале оленя. На нашу думку, ця сімка істот моделює семичленну структуру божеств, що передає цикл місяця. Очевидно, що пташка з яйцем фігурує як фаза 4, яка суміщає в собі фазу 8. Можливо, дві світлі тварини символізують богинь, а решта темних істот — богів. Важливо те, що їхня кількість вкладається у сімку/вісімку.

На орнаменті посудини з Крутобородинець (іл. 273.: Мицик, с. 211) на другій широкій смузі розміщено чотири тварини і «гусінь». У жодної з тва-

Іл. 272

Іл. 273

Іл. 274

рин немає ознак чоловічої статі, що є підставою вважати їх символом першої четвірки пантеону Богинь місяців. Ймовірно «гусінь» (потенційний метелик) символізує умовну Матір, з якої виникла ця перша четвірка богинь. В орнаментах на мисках цей символ (чорний кружок чи лінзочку) розміщували в центрі.

Думаємо, що самка з рогами-гілками і вим'ям втілює фазу 4, самка навпроти — фаза 8, а дві подібні самки без ознак — фази 2 і 6. Чотири самки є вісімкою, з якої виключили чотири боги. Отже, цей орнамент в потенції позначає вісімку фаз-божеств.

Цікавий орнамент з тваринами розміщений на посудині з Варваровки VIII (іл. 274.: Энеолит, с. 303–9). Як і в попередніх орнаментах, він міститься на другій з низу широкій смузі. На ньому зображені чотири істоти-самці і самка оленя. Виходячи з того, що в трипільських орнаментах зображали собак, будемо вважати самців собаками. Може постати питання, а де ж тут вісімка? Відповідь, напевно, полягає в тому, що самка з рогами-гілками втілює фазу 4 (повний місяць), а ця фаза в потенції містить четвірку богинь (фаза 4 містить в собі фази 2, 4, 6, а також поєднує фазу 8). Виходячи з цього, цей орнамент також можна вважати зображенням вісімки фаз (божеств) циклу місяця.

Тварини розміщені також на орнаменті з Майданецького (іл. 19). Його нижня широка смуга була нами раніше ідентифікована як зображення чотирьох семичленних структур, які разом з чотирма чорними місяцями в білій оболонці утворюють пантеон з 32 божеств: 28+4=32. На верхній широкій смузі розміщено чотири пари собак. Якщо виходити з ідеї, що на цій смузі в попередніх орнаментах розміщувалась вісімка божеств або її варіанти, то ці пари можна було б ідентифікувати як вісімку божеств, хоча такому висновку дещо суперечить відсутність позначення чоловічої статі істот. Слід також відзначити, що на смузі є ще чотири зірки з вісьмома променями кожна, які утворюють множину пантеону божеств — 4×8=32. Можливо тут вісімка істот фігурує для позначення множини 40? (32+8=40).

Ми розглянули деякі орнаменти, в яких на другій смузі (сфері життя Космосу) зображені тварини. Аналіз показав, що символи цієї смуги позначають цикли місяця. Отже, якщо трипільці й розглядали смуги як сфери Космосу (підземелля, сфера життя і небеса), символіка на цих смугах стосувалась міфології місяця.

Богиня місяць і Дерево. Зі структуруванням Космосу тісно пов'язаний образ Дерева. У сучасній етнології Дерево прийнято вважати символом Космосу. Його крону трактують як символ небес, стовбур — сфери життя і коріння — підземелля. Прийнято вважати, що образ Дерева виник наприкінці епохи пізнього палеоліту, тому його присутність у трипільській символіці цілком закономірна. Оскільки, згідно з нашою концепцією, в орнаментиці трипільців центральне місце посідала Богиня місяця, то постає питання про відношення цієї Богині і Дерева.

З аналізу орнаментів випливає, що трипільці сприймали Дерево як втілення Богині місяця, тобто як похідне від Богині місяця. Цей висновок підтверджується рядом орнаментів. Так, чотири овали цього орнаменту миски з косенівського осередку (іл. 275.: Годенко-Наконечна, іл. 24–6, за Т. Ткачуком), виходячи з попередніх досліджень, ми ідентифікуємо як зображення чотирьох жіночих фаз місяця. Більші овали передають фази 4 і 8, менші — 2 і 6. В останніх наявні образи дерев, які, очевидно, фігурують як іпостасі богинь місяця. Таку саму картину можна бачити і на орнаменті з Варваровки, Молдова (іл. 276.: Годенко-Наконечна, іл. 24–5, за В. Маркевичем). Тут також є два зображення дерева, які ми ідентифікуємо як божества й жіночі фази місяця. Цей орнамент відрізняється від попереднього тільки тим, що в ньому фази 4 і 8 згорнулися в одну фазу (один овал). Існують чотиричленні орнаменти, в яких всі фази-богині передані деревами (іл. 16, 17).

Іл. 275

Іл. 276

Цікавим є цей орнамент на горщику з Верем'я (іл. 277.: Годенко-Наконечна, іл. 24–1, за В. Хвойкою). Він утворений з чотирьох дерев, між якими розміщені групи дужок. У трьох групах дужок — 3×3=9. В одній групі — 4. Якщо прийняти, що і в цій групі було 3 дужки, тоді дужок буде 12. Разом з чотирма деревами вони дають множину 16 — кількість богинь у пантеоні. Чотири дерева символізують Богинь місяців, а 12 — богинь фаз. Значення інших символів цього орнаменту є для нас загадкою. Якщо прийняти запропоновану інтерпретацію, то *образ Дерева цілком збігається і ототожнюється з образом Місяця.* Про їх ототожнення свідчить уже розглянутий орнамент з Майданецького (іл. 263). Тут на нижній смузі зображено семичленну структуру з трьома жіночими (сітчастими) фазами (2, 4 і 6) місяця, а зверху три крони дерева, що, ймовірно, символізують ці три фази. На кронах зображено 16 шевронів — жіночий склад пантеону. Це наочна демонстрація того, що Дерево залучено для вираження

Іл. 277

символіки місяця. Іншими словами, символіка Дерева виникає пізніше символіки місяця і структурується за моделлю місяця.

Дерево й місяць в народних орнаментах. Ототожнення Дерева й місяця заслуговує на особливу увагу в дослідженні народних орнаментів. Ми уже раніше (іл. 82–84) відзначали, що в деяких орнаментах три фази місяця зображали у вигляді дерев. Тепер цей висновок набуває більш універсального значення: за всіма образами дерев може приховуватися місяць з його вісьмома/сімома фазами. Доказом цього є структурна будова Дерева. Дослідники вбачають за Деревом три сфери Космосу. Вони не бачать того, що і за сферами Космосу і за символікою Дерева може бути прихований місяць з його семичленними структурами.

Семичленна структура Дерева чітко простежується на цьому орнаменті рушника з с. Студена (іл. 278.: Причепій, Причепій, № 52). Тут чотири чоловічі сфери зображені у вигляді двох нижніх вузьких гілок, що позначені символом S, вузькою гілкою вище, що з'єднана з широкою, і вусиками над умовною головою. Три жіночі сфери представлені двома широкими гілками і умовною головою. Коли з такої структури випускають чотири символи богів, Дерево набуває вигляду тричленної структури. Така структура є найбільш поширеною. Важливо те, що за тричленною, як і за семичленною структурою, приховується місяць.

Існують і більш очевидні факти, що підтверджують думку, згідно з якою за Деревом приховується місяць. Типовому Дереву з тричленною структурою, крім трьох вертикальних рівнів властиві також три горизонтальні рівні. На цих горизонтальних рівнях також розміщується трійка жіночих символів Так, на орнаменті цього рушника із с. Студена (іл. 279.: Причепій, Причепій, № 129) дерево має три вертикальні рівні, на кожному з яких горизонтально розміщені три жіночі символи. Ними на нижньому рівні є дві

Іл. 278

Іл. 279

Іл. 280

квітки і ваза між ними. На середньому рівні дві квітки і дерево життя з двох пелюсток біля стовбура між ними. На вищому рівні є дві бокові менші квітки і більша квітка між ними. (На жаль, тут не можна навести детальну аргументацію щодо визначення цих символів як жіночих). Виникає питання, чим зумовлена горизонтальна трійка жіночих символів? Якщо вертикальний поділ зумовлений поділом Космосу, то що стоїть за поділом на горизонтальні трійки? Відповідь на це питання прихована в трипільських орнаментах. Як було показано раніше, на кожній з трьох сфер Космосу трипільців містилася семичленна структура місяця. Якщо випустити з цієї структури символи богів, вона стає тричленною. Тому за горизонтальними рівнями Дерева з трьома символами на кожному рівні слід вбачати зображення трьох циклів місяця. Таке зображення циклу місяця на трьох смугах широко представлене на трипільських посудинах.

Оскільки трійка є стиснутою четвіркою (трійка є семичленною структурою, а ця є стиснутою восьмичленною), то можна вважати, що на кожному з трьох горизонтальних рівнів зображено восьмичленну структуру (вісімку). Звідси 3×8=24. Якщо ж сюди додати 4 божества чоловічої статі, які були випущені, то 24+4=28. Отже, дерево з трьома рівнями по вертикалі і трьома жіночими символами на кожному з рівнів (по горизонталі) є символом циклу місяця.

Кількість прикладів такого роду можна збільшувати. Заслуговує на увагу і таке. Якщо чотири однакових квітки з голівками донизу вважати сімками (число богині), то 4×7=28. Якщо сполучити цю четвірку з верхньою квіткою, то отримаємо п'ятірку. За умови, що богиня є вісімкою 5×8=40. Так передані основні множини трипільців.

Серед подільських орнаментів з Деревами зустрічаються й такі, яким властиві чотири вертикальні рівні. Таким, зокрема є це дерево із с. Студена (іл. 280.: Причепій, Причепій, № 126). Це дерево фактично копіює Пурушу (іл. 256). Якщо ваза моделює сідниці Богині, а квітка вгорі — голову, то подвоєння умовних грудей (пелюстків біля стовбура) цілком відповідає подвоєнню грудей Пуруші. Це іще одне підтвердження того, що за Деревом (його структурами) приховуються структури місяця.

З розглянутого випливає висновок, згідно з яким в народній орнаментиці міфологія місяця не канула в Лету. Вона трансформувалась у міфологію Дерева. *За структурами, які властиві образу Дерева приховані структури місяця*. Аналіз образу Дерева в трипільських орнаментах підсилив попередній висновок, згідно з яким Богиня Космос, якщо така існувала, була втіленням Богині Місяця.

5.4. ЗМІЇНА ТЕМАТИКА ТА ІНШІ СЮЖЕТИ В ТРИПІЛЬСЬКИХ ОРНАМЕНТАХ

Іл. 281

Змії є найпоширенішим образом тварин у трипільських орнаментах. Крім зміїв, у орнаментах наявні пси обох статей, бики і корови (?), кози, олені й птахи. Усі вони, на наш погляд, фігурують як втілення богинь і богів, що символізують фази місяця. Це втілення було показано нами в аналізі груп тварин на сфері Космосу, що, на наш погляд, символізувала сферу життя. Про те, що птахи втілюють божеств, свідчить цей орнамент на посудині з Бринзен-Циганки, Молдова (іл. 281.:Мицик, с. 82). Орнамент утворений з чотирьох концентричних овалів (символів божеств) і, ймовірно, з чотирьох птахів. Чотири овали й чотири птахи, тілам яких надано вигляд місяця, складають восьмичленну структуру божеств, що уособлюють фази місяця. Отже, птахи тут фігурують як божества.

Іл. 282

Про символічну сутність птахів свідчить цей образ із Сушківки (іл. 282.: Мицик, с. 164). Тілу пташки надано вигляду лінзочки — символу місяця. *Три* волосини хвоста і *три* чуби (трійки — символи Богині) разом з двома *трійками* лап утворюють множину 12 — скорочений склад богинь пантеону місяця. Якщо лінзочку розглядати як перший місяць, що

Іл. 283 а

Іл. 283 б

Іл. 283 в

втілює четвірку Богинь місяців, то разом з 12 богинями-фазами вони складають весь пантеон з 16 богинь. Це яскравий приклад того, що за образами тварин трипільців слід вбачати символіку міфу. Отже, всі тварини, що наявні в орнаментах, є на нашу думку, міфічними істотами. Міфічними не в сенсі видуманими, а в сенсі значення, яке вони набувають в орнаментах.

Змії, що є в орнаментах, фігурують як боги, так і богині. Це означає, що вся вісімка трипільських божеств могла фігурувати в образі зміїв. Так, на цій грушоподібній посудинці з околиць Трипілля (іл. 283.: Енциклопедія, с. 15, за В. Хвойкою) на кожному з чотирьох випуклих боків зображено змієподібну істоту, утворену з концентричних ліній, між кільцями якої міститься пуста смуга, яка завершена умовним оком. Очевидно, що істота з концентричних ліній є богинею, а парна істота — бог. Вісім змієподібних істот на чотирьох випуклостях посудинки позначають вісімку божеств місяця і, ймовірно, перший пантеон божеств. Отже, змії фігурують як позначення всіх фаз місяця.

Зі зміїною тематикою пов'язаний мотив, який дослідники назвали *«біжучою спіраллю»*. Як зазначає Годенко-Наконечна О. П.: «У сучасних публікаціях до всіх варіантів безперервного спірального орнаменту іноді застосовують термін *«біжуча спіраль»* [15, с. 78]. Цим терміном позначають орнамент, в якому, на перший погляд, головну роль відіграють білі S-подібні символи (біспіралі), зображення яких в одному ряду створює враження бігу. Такий вигляд має цей орнамент з Шипинець (іл. 284.: Энеолит, с. 268–5).

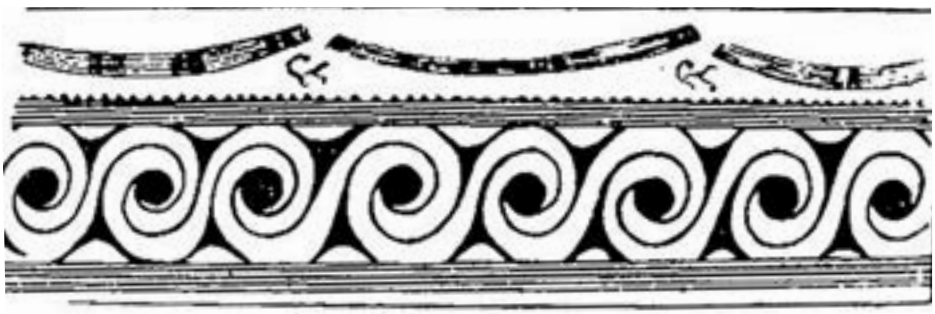

Іл. 284

Іл. 285

Хоча за видимістю основну роль в такому орнаменті відіграють білі S-подібні символи, за сутністю, як було нами з'ясовано, основна роль належить фігурам, що зображені темним кольором. Вони передають жіночі фази 2, 4 і 6. Ними як правило є «лієчки» (фази 2 і 6), що зображені біля верхнього і нижнього бордюрів. Їх з'єднує темна стрічка, на середині якої зображено чорний кружок-місяць (фаза 4). Символи богів позначені білим кольором. Між «ніжками» «лієчок»» і бордюрами розміщені фази 1 і 7. Білі S-подібні символи, що облягають чорний кружок зверху і знизу, — фази 3 і 5. Вони і створюють враження «біжучої спіралі».

Меандр. У розглянутих вище орнаментах S-подібні білі спіралі (фази 3 і 5) від'єднані одна від одної. Їх розділяють чорні лінії (волюти), що з'єднують «лієчки». Однак існують варіанти орнаменту, в яких між лініями, що йдуть від лієчок, утворюється зазор (люфт), крізь який з'єднуються сусідні S-подібні білі спіралі. Внаслідок цього утворюється безперервний ланцюжок S-подібних білих спіралей, який називають меандром. Логіку утворення меандру можна простежити на цьому орнаменті з Шипенець (іл. 285.: Энеолит, с. 301–4). Тут 1 і 7 та 2 і 6 фази передані традиційними символами, а середня фаза 4 виражена двома роз'єднаними дугами-місяцями (нижньою і верхньою). У цій ситуації фази 4 і 8, які в інших орнаментах «стиснуті» в одну фазу 4, роз'єднали. Роз'єднаність дуг (фаз 4 і 8) відкрила можливість тому, щоб S-символи, які позначали 3 і 5 фази, з'єднались у неперервну спіраль. Ця роз'єднаність символів у фазі 4 зумовила те, що структура, яка була семичленною, перетворилися на восьмичленну. Однак за формою збережено семичленну структуру. Розділення двох жіночих фаз (4 і 8) дало можливість з'єднатися двом чоловічим фазам (3 і 5). Так утворився орнамент, якому пізніше надано назву меандр. Яку ідею хотіли виразити творці цього орнаменту, для нас залишається

Іл. 286

загадкою. Можливо, так краще, ніж в інших орнаментах, передавався перехід місяця з одного циклу в інший.

Меандровий орнамент можна спостерігати також на покришці з Конівки (іл. 286.: Годенко-Наконечна, іл. 6–10, за Л. Чикаленком). Орнамент складається з двох ланцюжків (зовнішнього і внутрішнього), утворених з білих S-подібних символів, що з'єднані меандровим способом. Тут 16 «лієчок» разом з «голівками», ймовірно, символізують жіночий склад пантеону, який разом з 3×4=12 рисками в овалах на периферії символізують 28 (Богиню місяць).

Місяць і змії. Розглянуті приклади орнаментів наштовхують на роздуми щодо зв'язку місяця і зміїв. Ототожнення бика і місяця не викликає подиву: роги тварини асоціюються з місяцем-серпом. Що стосується зв'язку змія і місяця, то тут не все зрозуміло. Деякі дослідники вважають, що місяць заново народжується подібно тому, як змій заново народжується, міняючи шкіру. На наш погляд, цей аргумент не зовсім переконливий. Змій не посідав особливого місця в житті людей і не був подібний до місяця. Тому ототожнення його з місяцем викликає подив. Ймовірно, пояснення цьому слід шукати в самій символіці. Під час аналізу восьмичленої структури на мисках було встановлено, що зміями (хвилястими лініями) і S-подібними символами давні люди позначали фази 4 і 8, в яких місяць міняв напрям змін — від зростання до спадання і навпаки. Перехід місяця під час руху від зростання до спадання і навпаки подібний руху змія. Можливо, саме схематичне зображення руху місяця при зміні фаз, що має вигляд руху змія, зумовило ототожнення місяця зі змієм. Виходячи звідси, ми схильні вбачати в цьому рисунку з Північного Кавказу епохи бронзи (іл. 287. Дж.: Голан, рис. 133–1) не річку й насіння, як це вважає А. Голан, а зміну фаз при рухові місяця. Як зазначає сам автор, подібні рисунки зустрічаються навіть в аборигенів Австралії, тобто в народів, які були далекі від землеробства [16, с. 351]. Ймовірно, що зміну фаз світила передано і на цьому рисунку з Мікен (іл. 288.: Голан, рис. 133–3).

Іл. 287

Не виключено, що популярності символу змія сприяло і те, що його було значно легше зображати, ніж бика чи собаку. Ці два фактори, на нашу думку, зумовили *ототожнення місяця і змія* та популярність символу змія і S-подібного символу. Якщо прийняти запропоновану концепцію, тоді стає зрозумілою популярність зміїв у символіці й казках. Ця популярність зумовлена не особливим місцем зміїв у житті наших предків, як вважав ряд дослідників, вона є відлунням *ролі місяця у світогляді давніх людей.* Місяць приховується за зміями. Літаючі змії казок, які дихають

Іл. 288

вогнем, швидше за все були чоловічими фазами місяця, а баби-яги втілювали жіночі фази.

Зміїне царство і зміїне сімейство чарівних казок є відлунням світогляду перших землеробів, в якому основну роль відігравав місяць-змій. Міфологія, яка прийшла на зміну культу Богині місяця, боролась не з місяцем як небесним світилом, а з його міфологічним образом — змієм. Місяць як небесне світило не міг бути опонентом для представників нової міфології, однак змії як головне уособлення місяця чудово підходили на цю роль. Звідси, ймовірно, походить ярлик зміїного царства, який був нав'язаний міфології первісних землеробів його опонентами.

Якщо прийняти цю тотожність місяця і зміїв у міфології трипільців, тоді відкривається нова перспектива тлумачення феномену змієборства, що посідає важливе місце в міфології й казках. Міфологія первісних землеробів втілювали панування культу Богині і Місяця. Змієборство символізує маскуліністичний переворот, який здійснив бог, що втілював Сонце (Мардук у Месопотамії, Ра в Єгипті, Аполлон у Стародавній Греції), або Юпітер (у ряді індоєвропейських міфологій). Це перехід від панування Богині до культу Бога, який супроводжувався заміною культу Місяця, культом Сонця або Юпітера. Він, ймовірно, був першою великою революцією в духовному розвитку людства.

М. Гімбутас вважає, що зміна релігії Богині (додамо Богині-Місяця) перших землеробів Середземномор'я відбулася завдяки завоюванням цих земель індоєвропецями, в яких панував культ Бога. Однак, якщо виходити з того, що в пізньому палеоліті панував культ Богині, то самі індоєвропейці колись також здійснили такий перехід. Отже, такий підхід не знімає проблему, а відсовує її. Чому, де і як розпочався і як поширювався цей перехід потрібно іще досліджувати вченим.

Іл. 289

Орнамент «лицьовий мотив». Дослідники трипільської орнаментики виділяють орнамент, якому надано назву «лицьовий мотив». Т. Ткачук відзначає значне поширення цього мотиву і наявність певного канону щодо зображення його на посуді [94 с. 99]. Попри це семантика його залишається нерозкритою. В «Енциклопедії трипільської цивілізаці» як зразок «лицьового мотиву» приведено орнамент з колекції Платар (іл. 289.: Енциклопедія…, Т. 2, с. 298, за Н. Бурдо).

По вертикалі він ділиться на три смуги. Верхня і нижня смуги позначені однаковими символами — двійкою білих овалів з чорними круглими цятками-очима і чорним трикутником-«лієчкою» між ними. Те, що чорні круглі цятки позначають місяць (його жіночі фази), випливає зі всього попереднього аналізу символіки. Що стосується «лієчки», то ряд попередніх орнаментів показав, що вона могла позначати не тільки фази 2 і 6, а й фазу 4. Виходячи з

Іл. 290

цього, три символі (два місяці і «лієчку») можна ідентифікувати як три жіночі символи семичленної структури, що позначає цикл місяця (Богиню місяця, 28 днів). Тут чотири символи богів випущені.

Якщо верхня і нижня смуги символізують цикли місяця, то в їхньому контексті середня смуга, що позначена концентричними лініями, за гіпотезою також має фігурувати як семичленна структура (28). За цього допущення орнамент в цілому постає як зображення трьох Богинь місяців. На жаль, орнамент поданий лише в одній перспективі. У розгорнутому вигляді він чергуються з кружками, символіку яких не подано.

Розгорнуту схему подібного орнаменту можна бачити на посудині зі Сушківки (іл. 290.: Годенко-Наконечна, іл. 12–7б, за Т. Пассек). Тут образи двох «ликів» чергуються з кружками, в яких зображені місяці-серпи. Верхня смуга «ликів» утворена з двох очей-місяців і «лієчки» між ними. Цю трійку можна інтерпретувати як семичленну структуру, з якої випущені символи богів. Подібним чином ми інтерпретуємо і три нижні чорні кружки. Середня смуга чотирма групами знаків очевидно передає четвірку богинь. Рядки знаків містять по 7 і 8 рисок. Сімка і вісімка позначають богинь. Отже, цю смугу можна трактувати як 28 (богиню) або пантеон (32). За аналогією до попередньої схеми ці три смуги можна ідентифікувати як позначення трьох семичленних структур і трьох Богинь місяців (28). Виходячи з цього, місяці-серпи в кружках слід розглядати як четверту Богиню місяць.

Іл. 291

Деякі орнаменти «лицьового мотиву» зображені двома білими овалами без позначення чорних цяток (іл. 291, Ворошилівка,: Годенко-Наконечна, іл. 12–3, за С. Гусевим). Білі овали є символами божеств, але самі вони не вказують на стать божеств. Однак подібність цих орнаментів до тих, де в овалах присутня чорні кружки, дає підставу думати, що вони мають те саме значення. Цю гадку підсилює боковий орнамент цього артефакту з Бринзен VIII (іл. 292.:

Іл. 292

Іл. 293

Годенко-Наконечна, іл. 9–13, за С. Рижовим). Тут у кружку зображено хреста, промені якого мають форму лінзочок — символів жіночих фаз місяця. Чотири лінзочки швидше за все позначають першу четвірку Богинь місяців. Звідси можна зробити досить вірогідний висновок, що три смуги «лицьового» мотиву позначають три семичленні структури, які разом з четвертою богинею складають 12 богинь-фаз. Разом з чотирма лінзочками вони утворюють 16 — жіночий склад пантеону.

З розглянутих зразків орнаменту «лицьовий мотив» можна зробити висновок, що він цілком вкладається в рамки запропонованої концепції восьми- і семичленних структур та пантеону божеств трипільців.

Орнамент з метопою. При класифікації трипільських орнаментів дослідники виділяють орнамент з метопою. Термін метопа походить з архітектури, де він позначає прямокутну плитку, на якій може бути зображений рельєф або орнамент. У трипільських орнаментах метопою називають прямокутну картинку, в якій зображено дерево або лінзочку. Ці картинки чергувались з орнаментами, які, як правило, утворені з ряду горизонтальних смуг. Орнамент з метопою зображали на кубках або глечиках. Він складався з повторення метопи й орнаменту зі смугами.

Найпростіший варіант такого орнаменту (іл. 293.: Голан, рис. 56–2) складається з умовного прямокутника (метопи), в якому зображене дерево з чорними півкругами зверху і знизу, і з бокового орнаменту, в якому розміщено три місяці-серпи. При розкритті сенсу цього орнаменту ми виходимо з того, що місяці-серпи є символами богинь. Але вони можуть фігурувати як богині-фази (сімки) і як Богині місяці (28). Від їх визначення залежить сенс орнаменту в цілому. Якщо прийняти, що вони є Богинями місяцями (28), тоді вони разом з деревом у метопі є чотирма Богинями місяцями, що позначають пантеон божеств (32). За цієї умови орнамент у цілому набуває вигляд зображення двох пантеонів. Такому ходу мислення дещо суперечить те, що в метопі крім дерева є два чорні півкружки. Як буде показано далі, вони в цьому орнаменті фігурують як півмісяці — богині-фази. У цьому контексті і дерево, що розміщене між ними, є богинею-фазою. Отже, і три місяці-серпи,

Іл. 294

Іл. 295

ймовірно, слід трактувати як богині-фази. Під таким кутом зору орнамент у цілому постає як позначення 3+3+3+3=12 богинь-фаз. Оскільки за трьома богинями приховується четверта богиня, то 12 богинь в потенції містять 16 богинь, тобто жіночий склад пантеону.

Орнамент з деревом у метопі (іл. 294.: Енциклопедія, с. 147–1, за М. М. Шмаглієм) можна бачити також на кубку з Майданецького. Як і в попередньому орнаменті під деревом і над ним зображені чорні півмісяці, які можуть бути позначенням фаз (2 і 6). У такому випадку дерево постає як символ фази 4. По боках метоп розміщені орнаменти, що утворені з п'яти смуг: найнижча — сітчаста, вище — пуста біла, ще вище — смуга з концентричних ліній, над нею — пуста біла, найвище — смуга з концентричних ліній. На наш погляд, сітчаста смуга й дві смуги з концентричних ліній символізують три жіночі фази (богинь), а пусті — чоловічі. Отже, цей боковий орнамент, як і в іл. 293, символізує трьох богинь-фаз. Звідси випливає, що орнамент у цілому можна розглядати як позначення 3+3+3+3=12 богинь фаз (сімок), який в потенції містить позначення пантеону з 16 богинь (сімок). З позиції семантики ці два орнаменти аналогічні.

Іл. 296

У ряді подібних орнаментів в метопі образ дерева чергується з лінзочкою (іл. 295.: Годенко-Наконечна, іл. 9–1, Майданецьке, за М. М. Шмаглієм), під якою і над якою зображені чорні півмісяці. Оскільки дві інші частини орнаменту тотожні, то є підстави для висновку про тотожність дерева і лінзочки. Обидва символи позначають жіночі фази місяця, а орнамент у цілому повторює значення попередніх аналогічних орнаментів.

Про те, що чорні півкружки у метопі зверху і знизу дерева символізували місяць, свідчать ці два орнаменти з колекції Платар. На глечику (іл. 296.: Енциклопедія, с. 253–2) у метопі знизу зображене дерево, вище — місяць і ще вище — чорний півкружок.

Іл. 297

До речі, під цим деревом чорний півкружок відсутній. На іншому подібному глечику (іл. 297.: Енци-

клопедія, с. 253–3) у метопі зображено дерево, змія і місяць. Так, півкружків замістили дерево і місяць. Це свідчить про те, що півкружки позначали місяць. Звідси також випливає смислова тотожність дерева, змія, місяця і чорних півкружків. Правда, останні не могли фігурувати як фаза 4 (повний місяць), тоді як інші могли. Це дає підставу для висновку, що в розглянутих попередніх орнаментах з двома метопами і двома боковими орнаментами зображено 12 (16) богинь — жіночий склад пантеону. Слід додати, що для трипільців присутність жіночого складу божеств означала присутність і чоловічого. Тому 16 богинь символізує весь пантеон з 32 божеств.

Ми розглянули лише деякі мотиви (сюжети, теми), які можна виділити у трипільських орнаментах. Ці мотиви, як уже було відзначено, виділені за їхнім зовнішнім виглядом. Вони слугували в ролі першої класифікації цих орнаментів. Якщо запропонована тут концепція семантики цих орнаментів виявиться правдоподібною, тоді ця видима класифікація поступиться місцем класифікації, заснованій на семантиці символів.

ПІСЛЯМОВА

Це дослідження є першим кроком у проникненні в семантику трипільських орнаментів. Автор не недооцінює праці попередніх дослідників. Без них, особливо це стосується праці Т. Ткачука [94; 95], не була б сформована наша концепція. Однак ми вважаємо, що названі праці знаходяться ще на підході до справжнього аналізу семантики трипільської символіки, тоді як це дослідження уже можна розглядати як початок такого аналізу. Такий висновок дає нам право зробити те, що дослідження *засноване на концепції семи- і восьмичленних структур та пантеону божеств, які вичленені із самих орнаментів.* Наше дослідження побудоване на аналізі самих орнаментів. Семантика символів виводиться зі структур і множин знаків.

З аналізу картини світу трипільців можна зробити висновок, що ця картина (міфологія) була досить усталеною, стрункою і цілісною (системною). При цьому усталеність стосується ідей (семи- і восьмичленних структур та множин, що позначали пантеон божеств). Щодо форм, в яких виражені ці ідеї, то вони відзначаються значною різноманітністю. Археологи відзначають відмінність орнаментів посуду навіть у різних житлах одного і того ж поселення. Це розмаїття орнаментів свідчить про розкутість їхніх творців у формах вираження одних і тих самих ідей.

Отже, ідеї були більш усталені, ніж форми. Ідеї, основні міфологічні засади були незмінними і загальновідомими. Вони, очевидно, були притаманні не тільки спільнотам Кукутені-Трипілля, а й багатьом іншим культурам ранніх землеробів Середземномор'я, можливо, навіть племенам пізнього палеоліту. Ці ідеї (сюжети) трипільці швидше за все успадкували. Творчість самих трипільців виявилась у *формах, способах*, в яких вони виражали ці ідеї. Саме на це слід звернути увагу майбутнім дослідникам їхніх орнаментів. Тут проявилась специфіка мислення наших давніх земляків.

Дослідження трипільських орнаментів засвідчило, що в центрі міфології перших землеробів на нашій землі була Богиня, що втілювала місяць. Пантеон з восьми божеств утворився під впливом поділу циклу місяця на вісім фаз. Це свідчить про цілком натуралістичну основу первісної міфології. Тут мало вигадки, опора — на факти. Це відрізняє ранню міфологію від пізнішого етапу її розвитку, коли вона розцвітає фантазією. Чітка прив'язка до

фактичності зумовила й логічну побудову ранньої міфології. Спорідненість двійки богинь (фази 2 і 6) зумовлена подібністю половини місяця на зростанні і на спаді. Спорідненість трійки (фази 2, 4 , 6) богинь випливає з того, що це три видимі жіночі фази місяця. Іншими словами, у цій міфології фантазія корелюється з реальністю. Тут зв'язок з реальністю дещо відмінний від того, який спостерігається в пізнішій міфології.

Звідси така особливість цієї міфології, як стрункість і логічність. Побудовані на вісімці фаз місяця, восьми- і семичленні структури і пантеон божеств трипільців стали основою для розбудови естетичних і логічно (математично) стрункіх орнаментів. Ця особливість заслуговує на увагу майбутніх дослідників. Вона, ймовірно, мала значний вплив на формування естетичних вподобань людства.

Слід зазначити і те, що багатство мальованої кераміки Трипілля-Кукутені може стати ключем, завдяки якому дослідникам вдасться відтворити основні риси міфології перших землеробів Середземномор'я і, можливо, навіть людей палеоліту.

Ми дослідили значну частину трипільських орнаментів. Особливістю дослідження є те, що воно проведено на базі кількох ідей. Якщо множинність фактів (прикладів орнаментів) пояснюється на основі обмеженої кількості ідей, то це є вагомим аргументом на користь правдоподібності концепції, що лежить в основі дослідження.

Автор свідомий того, що висловлені тут міркування носять гіпотетичний характер. Тлумачення символів трипільців не можна підтвердити експериментами. Тут діють інші правила, які дають змогу розмежувати гіпотезу-фантазію і гіпотезу, що йде шляхом пошуку істини. Остання має бути цілісною (охоплювати якомога більше фактів) і логічно стрункою, побудованою на найменшій кількості вихідних ідей (принципів). На наш погляд, запропонована концепція міфології трипільців багато в чому відповідає цим вимогам. І хоча за її допомогою вдалося проникнути в семантику не всіх орнаментів (певна кількість залишилася загадкою), ми вважаємо: ця концепція і метод, що лежить в її основі, заслуговують на увагу і можуть бути плідними для подальших досліджень трипільських орнаментів.

SUMMARY

Yevhen Prychepii

The Moon Goddess in the Ornaments of Cucuteni-Trypillia Pottery. (An Introduction to the Semantics of Trypillia Ornaments).

This monograph explores the semantics of Cucuteni-Trypillia ornaments, which remain a mystery to scholars to this day. The author does not share the position of representatives of the mythological school (M. Gimbutas, B. Rybakov, V. Danilenko, A. Golan), who interpreted *individual* ornamental symbols or images (dragons, dogs, bulls, etc.) based on mythological or ethnographic data. We accept the position of T. Tkachuk, who seeks the semantics of symbols or images by analyzing the ornaments themselves. However, we do not share the position of this author, who considers ornament as a set of signs and seeks the semantics of *individual* signs.

Conceptual foundations of our research:

1. *An ornament is a certain organized (ordered) unit (structure) formed from a certain number of symbols (elements).* The very ordering of symbols and their specific number allow us to see a structure in the ornament. Hence, it is legitimate to apply the structural method to the study of ornaments. This approach encourages the identification of repetitive structures in ornaments and the study of these structures.

2. *In the analysis of ornaments, the principle of the opposition of female and male principles should be taken into account.* The division of deities into goddesses and gods is present in the mythology of almost all peoples of the world. Hence, it is quite natural to assume that the principle of opposition is present in the arrangement of ornamental structures.

3. Unlike the mythological school, which focused on the interpretation *of individual symbols, we interpret the structure of symbols.* Compared to the interpretation *of individual symbols*, this interpretation significantly reduces the likelihood of errors.

Eight-membered structures. When studying Trypillian ornaments, we were able to identify eight-membered structures that the Trypillians often depicted on bowls. There are reasons that give us the right to see a structure in a certain set

of ornament elements, rather than a random coincidence of these elements. First, the structure implies *a certain number* of elements, i.e., the repetition of a certain number of them, which is not guaranteed by their random combination. In our case, we are talking about ornaments in which eight symbols are repeated. Secondly, the structure must include elements *of different qualities*. The elements (symbols) of the eight-member structures present in Trypillian artifacts are divided into two distinct classes — A and B, with four elements in each class. Thirdly, these elements *are arranged in a certain way.* They are placed so that elements of class A alternate with elements of class B. At the same time, in the vast majority of structures, elements of class A are divided into two subclasses — A' and A''. As a result, the structure took the form of BA'BA»BA'BA» (***Figs. 3–9***). The division of elements into two classes led to the hypothetical idea that behind them lies a division of deities by gender. The widespread use of such ornamental structures (in T. Tkachuk's study, there are more than 200 of them on bowls) indicates their sacred significance. The question arose, what phenomenon could be hidden behind these structures. The clue was suggested by an ornament on a vase from the Cucuteni culture related to Trypillia, Romania (***Fig. 10***). Here, four dogs with clearly marked male sex are depicted in a circle, alternating with discs crossed by bundles of concentric lines. Above the dogs are crescent moons. To interpret this drawing, it should be noted that from previous studies of Trypillia ornaments, we have concluded that the Trypillians used concentric lines to denote the female gender of the beings behind the symbols. The gender opposition of these symbols, as well as the moon figures behind them, led us to believe that *the eight-membered structure concealed the eight phases (and deities) of the lunar cycle.* This conclusion is reinforced by the ornamentation of the bowl from Bilche Zolote (***Fig. 11***). There are two large ovals, two smaller circles divided in half, and four crescent moons (?) near the rim. This is a typical eight-membered structure of BA'BA'BA'BA'. The two large ovals are marked with S-shaped symbols (zigzags, snakes). It can be assumed that the largest ovals represent the full moon and, symmetrically, the moon in transition from old to new. Then the snake marks *the turn in the direction of the moon's changes* — the transition from waxing to waning and vice versa. The smaller circles are divided in half. This clearly represents the phases of the half of the new and old moons. Two ovals and two circles represent the four female phases. As for *the four identical figures* (crescent moons?), they probably represent the male transitional phases. For further analysis, the following was designated: phase 1 — new moon; phase 2 — half of the new moon; phase 3 — moon from half to full; phase 4 — full moon; phase 5 — moon in transition from full to half of the old moon; phase 6 — half of the old moon; phase 7 — old crescent moon; phase 8 — moon transitioning from old to new. Odd phases are masculine, even phases are feminine. The eight-member structure is related to the four-member structure (***Figs. 12-17***), which was formed as a result of the release of four smaller masculine symbols.

Seven-membered symmetrical structures were studied (***Figs. 25-29b***). The transformation of an eight-membered structure into a seven-membered one is shown. The latter arose as a result of the connection of two female phases — 4 and 8. This connection can be clearly seen in the ornament (***Fig. 30***). Here, four seven-membered structures are depicted on the outer wide strip. In the center of each structure, there is a concentric circle inside which there are two arcs of opposite directions. On both sides of the circle, there is white space. We identify this group of symbols as a seven-member structure in which the white figures are symbols of gods, and the figures with concentric arcs are goddesses. Hence, we define the outer ovals with snakes as the male phases 1 and 7, the concentric arcs closer to the center as the female phases 2 and 6, the white space around the circle as the male phases 3 and 5, and the circle as the female fourth phase (full moon). The circle contains two arcs of opposite directions. Their concentricity reveals the femininity of the object hidden behind them. In our opinion, these arcs represent the female phase 8 — the moon in transition. One arc symbolizes the disappearing moon, the other – the emerging moon. Thus, here the circle-full moon (phase 4) also contains phase 8. Based on the dominance of seven-member structures in Trypillian ornaments, it has been concluded that the Goddess of the Moon reigns supreme in these ornaments.

The smaller and larger pantheons of Trypillian deities. Analysis of the ornaments suggests that the eight-membered structures (phases of the moon) represented the Trypillian pantheon of deities. This hypothesis is reinforced by the ornament (***Fig. 9***), in which the symbols are given an anthropomorphic appearance. However, further analysis of the ornaments showed that the number of Trypillian deities was not limited to eight. This conclusion follows from the fact that most of the ornaments are formed from two, three, and four seven-membered structures. Thus, the ornament (***Fig. 30***) on the outer band contains four seven-membered structures, each of which symbolizes a lunar cycle. It follows that the Trypillians had ornaments that combined four months. Considering that each month «contained» or «symbolized» eight deities, it can be assumed that there could have been 8×4=32 deities in such a structure.

This conclusion is confirmed by an analysis of *the sets of symbols* present in the ornaments. By sets of symbols we mean groups of dots, lines, sticks, etc., which are often present in the ornaments. For example, the goddess who embodied one month was represented by a set of 28 symbols. In addition to her, Trypillian ornaments feature sets of 56 (two goddesses — 28+28=56), 84 (three goddesses — 28×3=84), and 112 (four goddesses — 28×4=112). The latter set is quite common. Thus, this ornament on a vessel from the Chychyrkozivka settlement (***Fig. 32***) has the shape of a straight cross, the rays of which are formed by «windows» and arcs located between the rays of the cross. We interpret it as a representation of four months. The «windows» here appeared as a designation of multiples. There are 14×2=28 «windows» (one goddess) on each ray, and a total of 28×4=112 «win-

dows» (four goddesses). There are four arcs in the shape of crescent moons in each sector. In our opinion, they symbolize the four goddesses that are part of the lunar cycle. The lunar cycle contains four female phases, which the Trypillians regarded as four goddesses embodying the phases. Unlike the Goddess of the Moon (28 days), the goddess-phase was seven. The ornament contains 4×4=16 goddesses-phases (four months). Thus, this ornament, with its multiple «windows» and arc symbols, represents the four Goddesses-months. This may indicate that the combination of four months played an important role in Trypillian mythology. A strong argument in favor of the conclusion about 32 deities is the fact that archaeologists discovered exactly this number of figurines in the sanctuary of the Sabatynivka settlement (Gimbutas, p. 133). Thus, we have identified a smaller pantheon of Trypillians deities consisting of 8 individuals and a larger pantheon consisting of 32 individuals. It can be assumed that behind the eight and 32 deities of the Trypillians lies their picture of theogony — the change of generations of moon deities. Based on some ornaments, it can be assumed that they considered the Moon-Mother to be the primary deity, who potentially contained four Daughters (Goddesses-moons of 28 days each). These four Goddesses, who were hypostases (images of the Mother), create the next generation of deities, which embodies the phases of the moon. We tend to believe that there were not three generations, but two. The relationship between the Mother Goddess and the four Goddesses is peculiar. The Mother exists through her Daughters, in the image of her Daughters. She was not a separate entity in the pantheon. The latter consisted of 4+28 deities, or 4+12 goddesses, when the gods were ignored. Thus, in Trypillian mythology, there were four Mother Goddesses. (Could this explain the multiplicity of mother goddesses in the mythology of historical peoples?)

In the ornaments, the conventional theogony takes the form of a ratio of four female symbols depicted in the center of the ornament to twelve symbols on the periphery (the symbols of male deities were omitted). This pattern can be seen on this bowl from the Platar collection (***Fig. 34***). Here, in the center of the bowl, around the circle-bottom, there are four closed arcs, each depicting the figure of the moon. This quartet probably symbolizes the goddesses of the moon. Further from the center, in four sectors, there are three moons, which obviously represent 3×4=12 goddesses-phases. Thus, 4+12=16 goddesses and two generations are represented.

The combination of 4+12 signs can be seen on the ornament of a bowl from the Maidanetske settlement (***Fig. 35***). In the center of the ornament, there is a lens from which four crescent moons emanate. Here, the lens probably represents the first Mother Goddess. She is not separated from the four crescent moon deities, symbols of the Daughters. The Mother and the four Daughters are positioned as a single whole. In addition to this quartet, 12 signs are depicted on the rim of the bowl. We interpret the four moons as symbols of the Moon Goddesses (28), i.e., the goddesses of the first generation, and the 12 signs as goddesses of the phases

(goddesses of the second generation). Together, 12+4=16 — the female composition of the pantheon.

From the analysis, we can draw some conclusions about the numbers (sets) used by the Trypillians to denote the pantheon of deities: 12 identical symbols symbolized 12 goddesses of phases; 16 identical female symbols — the female pantheon; the ratio of 4 and 12 symbols — the female pantheon (16); 32 identical symbols — the pantheon of deities; the ratio of 16 female and 16 male symbols — the pantheon of deities (32). These are certain proportions, models, patterns, which, along with eight-member and seven-member structures, help to explore the semantics of ornaments. Thus, this ornament on a vessel from Chychyrkozivka (***Fig. 36***) contains four small black circles near the rim. It also contains 3×4=12 arcs that look like crescent moons. The ratio of four and 12 signs is a hypothetical basis for the conclusion that four dots represent the goddesses of the months, and 12 arcs represent the goddesses of the phases. Together they form 16, a multiple that represents the entire female pantheon. In this case, the symbols of the gods are omitted. In this ornament on a vessel from Maidanetskoye (***Fig. 37***), 4×4=16 arcs are depicted near the rim, which, according to our hypothesis, symbolize goddesses. Between the arcs and the outer circle are groups of dots. Their number is 4×4=16. In our opinion, they symbolize gods. This is how the entire pantheon of 32 deities is depicted. Thus, the pantheon of deities in various variations is the main theme of Trypillian ornaments. Ornaments with a pantheon of 32 deities can also be seen on folk crafts from Podillia (20th century). Thus, on this handkerchief (Fig. 57, Studena, Vinnytsia region), the symbols are placed on straight and oblique crosses on each of the three patterns. The symbols on the rays of the oblique cross are three triangles and a rhombus (symbols of goddesses). On the four rays there are 3×4=12 triangles and 4 rhombuses. Together — 12+4=16. On the rays of the straight cross there are 4x4=16 curls, which obviously symbolize the gods. Thus, the mythology of the moon is preserved in folk ornaments of the 20th century.

Ornaments symbolizing the first four goddesses. The boundary between the goddesses-months (28) and goddesses-phases (sevens) in the ornaments is rather arbitrary. We consider the four goddesses from the eight-member structure on the bowls to be the goddesses-months — the first goddesses, since these ornaments were held in special esteem. The bowls feature images of one moon (black circle), two, three, and four. The image of one moon in the center of the bowl (Fig. 60) obviously represents the Goddess-Mother of the first four Goddesses (eight deities). This is evidenced by the ornaments (fig. 61, 62), in which the conventional first Goddess creates (radiates, emanates) the first eight deities. The ornaments depicting two bands of concentric lines ending in black circles (fig. 65-69) represent, in our opinion, the goddesses embodying the female phases 2 and 6 (half of the full and old moons). Their belonging to the first eight deities is evidenced by the fact that the rims of the bowls (Figs. 66, 67) depict six symbols, which together with two stripes form an eight. Similar ornaments with three symbols (fig. 73-

76) represent the three female phases (2, 4, and 6) of the moon. In this regard, the phenomenon of the three goddesses (the three Moirai, the Erinyes, the Norns, etc.), who often appear in the mythology of the historical era, is analyzed. It is suggested that behind them lie three goddesses symbolizing the three phases of the moon, the first farmers. Folk ornamentation (Figs. 82-84) is examined, which, according to the author, conveys this trio of goddesses. It is likely that the four symbols formed by concentric lines on the bowls conveyed the four first goddesses. This is evidenced in particular by the ornamentation (Fig. 89). Here, four symbols made of lines in the middle of the bowl are accompanied by 12 symbols on the rim. 4+12=16 (female pantheon). The four symbols in the middle represent the first four goddesses embodying the months, and the 12 symbols represent the goddesses of the phases (sevens).

Classification of seven-member structures by types of symbols representing phases 2 and 6. Most Trypillian ornaments are formed from seven-member structures in which phase 2 (half of the new moon), phase 4 (full moon), and phase 6 (half of the old moon) symbolized goddesses. Since phase 4 could appear as a combination of phases 2, 4, and 6 (the full moon seemed to connect these phases), and phase 4 also combined phase 8, this phase could be conveyed by one, two, three, or even four female symbols. Therefore, this phase was conveyed by quite diverse symbols. Phases 2 and 6 were conveyed by more established symbols. Therefore, it is advisable to classify these structures based on the symbols denoting phases 2 and 6. Probably the most common seven-member structures are those in which *phases 2 and 6 have the shape of a triangle-"spout".* The composition of symbols that we identify as a seven-member structure with «spout» symbols can be seen on this vessel from the Lipchany settlement (Fig. 104). The ornament is located between two horizontal lines (borders). The female symbols of the structure are two black triangles (one at the bottom — phase 2, the other at the top — phase 6), which are connected by a curved black line that looks like a zigzag. In the middle of the line there are two crescent moons, symbolizing the combination of phases 4 and 8. Between the «legs» of the triangles and the borders there is a white space, which we identify as phases 1 and 7 of the moon. The basis for this definition is the white color and the location of these symbols in the structure). The symbols of phases 3 and 5 are white S-shaped stripes that surround the connecting line at the top and bottom. Another example of such a structure is the ornament from the Nezvisko settlement (Fig. 105). Here, the seven-membered structures are formed from black triangles located near the inner (phase 6) and outer (phase 2) circles. A black circle (phase 4) is located on the line connecting the triangles. Unlike the previous ornament, there is no white space between the triangles and the rims — phases 1 and 7. These male symbols were often ignored. Phases 3 and 5 surrounding the black circle at the top and bottom look like S-shaped symbols.

In most of the seven-member structures, *phases 2 and 6 look like mesh figures.* Thus, this ornament from Chychyrkozivka (Fig. 126) is formed from four seven-

member structures located along the rays of a straight cross and four female symbols in the form of meshes located along the rays of an oblique cross. In seven-member structures, mesh symbols (crescents and a mesh in the middle) denote phases 2, 4, and 6, while male symbols are white crescent moons and white spaces between female symbols. In the four seven-member structures, 4×4=16 (symbols of gods) and 3×4=12 (symbols of goddesses) are represented, and the four goddesses are represented by separate grids (along the oblique cross). Thus, the entire pantheon (32 deities), consisting of 16 gods and 16 goddesses, is depicted here. In addition to the types of seven-member structures discussed above, there are also those in which *phases 2 and 6 take the form of concentric arcs, straight and wavy lines.* Thus, in this ornament on a grain vessel from Pishchana (Fig. 146), a seven-member structure of symbols is placed on a wide lower strip, which, in our opinion, represents the cycle of the moon. On the sides, the structure is separated by oblique white strips. In the center is a circle with a cross. Below the left bar and above the right bar are white symbols resembling snake heads. Based on their location and white color, these symbols can be identified as the male phases 1 and 7. Next to the heads, closer to the center, there are groups of concentric arcs, which, according to our hypothesis, are symbols of phases 2 and 6. The male phases (3 and 5) are probably the white space between the arcs and the circle. The central circle with a cross marked by concentric lines symbolizes phase 4 (full moon). Thus, four white male symbols and three female symbols marked by concentric lines are clearly identified here.

Sacred multiples of Cucuteni-Trypillia ornaments. Number and multiple. On ancient artifacts, groups (sets) of signs are often found — sticks, chevrons, dots, etc. Their number sometimes exceeds a hundred. Scientists have concluded that they may represent periods of time — the cycle of the sun, the moon, the duration of a woman's pregnancy. Ancient people counted within the range of ten, but the number of signs in these sets sometimes exceeds a hundred. These are not numbers, because numbers imply order in their arrangement when counting. These are sets — groups of signs that could be correlated with other groups of signs. Thus, the cycle of the sun (365 days) lasted 13 months (28 days). The term of a woman's pregnancy (280 days — this is the so-called obstetric term, which is counted from the last menstruation) is 10 months. On Trypillian artifacts, the most common multiples are 28, which denoted the cycle of the moon and women (goddesses), 56 — two goddesses, 84 — three goddesses, 112 — four goddesses. Along with these multiples, the multiples 40 and 10 are often present, which denoted the term of pregnancy. 40×7=280; 10×28=280. The annual cycle of the sun, which was denoted by 72 signs — 72×7=360, is rare. The term of pregnancy was particularly revered by the Trypillians. It was often conveyed using pentagonal figures, since 2×5=10 (see Fig. 165) or 5×8=40 (Fig. 164, 166). Sometimes it was conveyed by ten «lenses» (Fig. 170) — symbols denoting the moon, or forty signs (Figs. 169, 172). The multiples of 28, 56, 84, and 112 conveyed the Trypillians'

mythological ideas about certain groups of goddesses. Thus, the ornament on a vessel from Talianka (Fig. 173) depicts four «tablets» with «windows» and oblique arcs with markings. Each of the four «tablets» has 3×7=21 «windows» (three goddesses-phases). In the four «tablets» there are 21×4=84 «windows» — a plurality denoting 12 goddesses-phases. There are 7+7+7+6 marks on the arcs; it should be assumed that instead of 6 there should have been the number 7, and in total these numbers gave a plurality of 28 or 4 goddesses-sevens. Together, all the sets made up 84+28=112, or the female composition of the pantheon (12+4=16), which potentially contained the entire composition of deities (32), since the month (28) contained 4 goddesses and 4 gods.

The ornament from Pishchana (Fig. 181) is formed from four groups of arcs on the periphery and four groups of arcs near the middle border. The last four groups of arcs are formed from three arcs each. Each group near the border has black crescents. 3×4=12 arcs symbolize 12 goddesses-phases, and four dark crescents represent 4 goddesses-months. Together they form 16 — the number of goddesses in the pantheon. The four groups on the periphery are formed of five paired arcs: 4×5×2=40 (the term of pregnancy). Thus, the ornament contains the female composition of the pantheon and the term of pregnancy — the most important sacred multiples of Trypillian ornaments. The ornament from the Stina IY settlement (Fig. 224) is formed from three types of sets: arcs of ovals (8×4=32) make up the pantheon of deities. There are 2×4=8 arcs between the ovals. Together with 32 signs, they form a set of 40 — the term of pregnancy. There are 3×8=24 lines on the rim. Together, 32+8+24=64 (two pantheons?).

The ornament on the bowl from Valea Lupului II, Romania (Fig 225) contains four seven-member structures and four sets of signs next to them. The number of signs on the left side: 30+26=56; on the right side: 25+31=56; 56+56=112. This is a set that represents the entire pantheon of four deities — 4×28=112. The ornament is interesting in that it clearly demonstrates the identity of the four seven-member structures and the set 112.

The semantics of individual motifs and plots of Trypillian ornaments. The «owl face» motif. This ornament consists of two large «eyes» which, together with the upper part of the pot, give the composition the appearance *of a head somewhat resembling that of an owl* (Figs. 240–246). Unlike previous researchers, who focused only on the pair of «eyes,» we define this ornament as a three-part structure (abbreviated seven-part), in which the «eyes» and the middle symbol between them appear as symbols of the female phases of the moon. Most of these ornaments contain only symbols denoting the female phases of the moon. However, there are also some that contain symbols of the male phases. Thus, the ornament from the village of Stina IY (Fig. 241) can be considered a typical example of the «owl face» motif. Here, the two «eyes» and the oblique cross between them appear as three female symbols, while the two crescent moons near the «nose» and the two dogs in the form of the moon behind the «eyes» represent the four phases of the gods.

Such identification of the «owl face» motif as a structure that conveys the three/seven-member cycle of the moon opens up a new perspective for its interpretation. It appears as a seven-member structure that conveys the cycle of the moon or symbolizes the Moon Goddess. The fact that phase 4 (full moon) in this structure is combined with phase 8 (moon in transition) is evidenced by two symbols — brackets (Fig. 246) and two stars (Fig. 247) in the middle symbol.

Female images in Trypillian ornaments: the problem of semantics. In Trypillian mythology, the female goddess was identified with the moon. This identification is based on the coincidence of the female physiological cycle and the lunar cycle (28 days). This is the source of the Trypillian «theologians'» desire to conceptualize women as an eight- and seven-membered structure. As a rule, the image of a woman was placed in a seven-part structure: legs, waist, neck, skull with hair — male parts, buttocks, abdomen and breasts, and head (face) — three female parts. However, there are quite a few images of female goddesses that were intended to have an eight-part structure. A characteristic example is the so-called Purusha — an image of a person on a vessel from Petren (Fig. 256), whose body consists of four parts (symbols) — buttocks (the lowest part), two conventional torsos and a head, and four conventional arms in the form of ladders. According to B. Rybakov, the image was given the name Purusha — a male deity from whose body the world was created in Hinduism. The four parts of the body and four «arms» form an eight-membered structure. The key to unlocking the semantics of the image's structure is the four ladders, which often appear as a male symbol in Trypillian ornaments. (It should be added that in archaic symbolism, the hands and feet of the Goddess generally appeared as male symbols, while the buttocks with the reproductive organ, the torso, and the head appeared as female symbols). It follows that the doubling of the torsos in the image of «Purusha» emphasizes that there are not three but four female symbols. Thus, the image of «Purusha» appears as *a composition (structure) constituted of four female and four male symbols.* Therefore, *there is every reason to consider this image as an attempt to model the eight-membered structure of the phases of the moon using parts of the Goddess's body.* The number of «windows» in the ladders also indicates that the image is a Goddess. The lower left hand of the image consists of 12 «windows», the right hand of 16. Together, there are 28»windows». In the upper left hand, there are 20 «windows»; if there is the same number in the right hand, we will have 40. (The calculations are approximate, as the «windows» are not clearly marked). 28 and 40 are multiples that denote the Moon Goddess (28) and the term of pregnancy (40).

The female image originating from Bernashivka (Fig. 242) also consists of eight members. Here, the body of the goddess consists of four female symbols: a rhombus-buttocks, a torso, a head, and a triangle that is unnaturally attached to the goddess's body from below. It also has four male symbols — two arms and two long strips at the bottom that imitate legs. . In addition to the eight-membered ones, in Trypillian ornamentation there are also seven-membered images of the

Goddess, that is, images that are constituted with the help of seven symbols — four male and three female. Thus, in the image of the Goddess from Fetesti, Romania (Fig. 260), one can see four limbs (male symbols) and three female ones — a large rhombus (buttocks), breasts, and head.

The Moon Goddess and the Cosmos Goddess. Tree. In previous works, the author believed that ancient people divided the Cosmos and the Body of the Goddess into seven spheres. 1 sph (sphere — from Latin sphere) — underground waters and the feet of the Goddess; 2 sph — the underground and the buttocks of the Goddess; 3 sph — the surface of the earth and the waist; 4 sph — the sphere of life and the belly; 5 sph — the sky — the neck; 6 sph — the planets and the head; 7 sph — the starry sky and the skull (hair) of the Goddess. These spheres were correlated: certain parts of the Body of the Goddess symbolized the corresponding spheres of the Cosmos. However, the source that determined the division into seven parts of the Cosmos and the Body of the Goddess was unknown. Research into Trypillian ornaments revealed this source. It was the seven-member structure of the lunar cycle, which probably formed as early as the Paleolithic era. *Thanks to the dominance of the moon religion, the seven phases acquired the status of a structure — a pattern, model, template that was superimposed on other phenomena.* The emergence of seven-membered structures of the Cosmos and the Body of the Goddess under the influence of the structures of the Moon Goddess is evidenced by mythological and ethnographic data, which give reason to conclude that ancient people had not only a seven-membered but also a 28-membered structure of the Cosmos. For this purpose, the female spheres of the Cosmos (the spheres of the planets, life, and the underworld) were considered as sevens/eights, and the male spheres as units. If the seven planets (including the Sun and Moon) are considered as seven celestial spheres, the underworld, by analogy with the sky, is divided into seven spheres (seven gates in the underworld through which the Mesopotamian goddess Ereshkigal passed), and the sphere of life is divided into eight sides, then the Cosmos will take the form: 1+7/8+1+7/8+1+7/8+1=28 (provided that seven is eight).

The image of the Tree, which emerged at the end of the late Paleolithic period, is closely related to the division of the Cosmos into spheres. This image is also present in Trypillian symbolism. In this regard, the question of the relationship between the Goddess of the Moon and the Tree naturally arises. An analysis of a number of ornaments suggests that the Trypillians perceived the Tree as the embodiment of the Goddess of the Moon. Thus, the four ovals of this ornament on a bowl (Fig. 275) should be identified as representations of the four female phases of the moon. The larger ovals represent phases 4 and 8, while the smaller ones represent phases 2 and 6. It follows that the images of the Tree are hypostases (embodiments) of the Moon Goddess.

Snake motifs in Trypillian ornamentation. Snakes are the most common animal motif in Trypillian ornamentation. They appear as both gods and goddesses, meaning that all eight Trypillian deities could be represented in the form of

snakes. Thus, on this pear-shaped vessel from the vicinity of Trypillia, each of the four convex sides (Fig. 283 a) depicts a snake-like creature formed from concentric lines, between whose rings there is an empty strip ending in a stylized eye. It is obvious that the creature made of concentric lines is a goddess, and the paired creature is a god. The eight snake-like creatures on the four convex sides of the vessel represent the eight deities of the moon and probably the first pantheon of deities. This naturally raises the question: what is the reason for this identification of the phases of the moon with snakes? Some researchers believe that the moon is reborn in the same way that snakes are reborn when they shed their skin. In our opinion, this argument is not entirely convincing. The shedding of snakes' skin was not such an obvious fact that it could be compared to the changing phases of the moon. And in general, snakes did not occupy a special place in people's lives. Therefore, their identification with the moon is surprising. The explanation for this should probably be sought in the symbolism itself. When analyzing the eight-membered structure on the bowls, it was found that ancient people used snakes (wavy lines) and S-shaped symbols to denote phases 4 and 8 (Fig. 11), in which the moon changed direction — from waxing to waning and vice versa. Thus, ancient people *identified the transition of the moon during its movement from waxing to waning and vice versa with the movement of a snake.* Perhaps it was precisely *the schematic representation of the moon's movement during the change of phases, which resembles the movement of a snake,* that led to the identification of the moon with a snake. Based on this, we tend to see in this drawing from the North Caucasus of the Bronze Age (Fig. 287) not a river and seeds, as A. Golan believes, but the change of phases in the movement of the moon. It is possible that the popularity of the snake symbol was also facilitated by the fact that it was much easier to depict than a bull or a dog. These two factors, in our opinion, led to *the identification of the moon and the snake* and the popularity of the snake symbol and the S-shaped symbol. It follows that the popularity of snakes in symbolism and fairy tales is not due to the special place snakes occupied in the lives of our ancestors, but is an echo *of the role of the moon in the worldview of ancient people.* The snake kingdom and the snake family of fairy tales originate from the worldview of the first farmers, in which the moon-snake played a major role. The mythology that replaced the cult of the Moon Goddess did not fight against the moon as a celestial body, but against its mythological image — the snake. The moon as a celestial body could not be an opponent for the representatives of the new mythology, but snakes, as the main embodiments of the moon, were perfectly suited for this role. This approach opens up a new perspective on the interpretation of the phenomenon of snakefighting, which occupies an important place in historical mythology and fairy tales. The mythology of primitive farmers embodied the dominance of the cult of the Goddess and the Moon. Snakefighting symbolizes a masculine revolution carried out by the god who embodied the Sun (Marduk in Mesopotamia, Ra in Egypt, Apollo in Ancient Greece), or Jupiter (in a number of Indo-European mythologies). This was a

transition from the dominance of the Goddess to the cult of God, accompanied by the replacement of the cult of the Moon with the cult of the Sun or Jupiter. It was probably the first major revolution in the spiritual development of humanity.

Conclusions. The study shows that the mythology of the Trypillians was a fairly stable, coherent, and comprehensive system of ideas. They were obviously characteristic not only of the Cucuteni-Trypillia communities, but also of many other cultures of early Mediterranean farmers, possibly even tribes of the late Paleolithic. The richness of Trypillia-Cucuteni painted pottery may be the key that will enable researchers to reconstruct the main features of this mythology.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАЦІЙ

1. ***Годенко-Наконечна — Годенко-Наконечна О. П.*** Трипільська орнаментика: типологізація, інтерпретація, семантичні, художні та функціональні особливості: дис…канд. мистецтвознавства. Київ, 2017.

2. ***Голан — Голан А.*** Миф и символ. Москва, 1994. 375 с.

3. Історія — Історія української культури: у 5 т. Київ, 2001. Т.1.

4. Искусство Древнего Востока, № 127а.

5. Енциклопедія — Енциклопедія трипільської цивілізації: у 2 т. Київ, 2004. Т. 2, Кн. 2.

6. ***Кольбенгайєр — Кольбенгайєр Е.*** Українська жіноча асоціація Канади. Взори вишивок домашнього промислу на Буковині. Вінзор, Онтаріо: Східний комітет жіночої асоціації Канади. 1974.

7. ***Мицик — Мицик М. Ф.*** Священна країна хліборобів. Київ, 2006. 264 с.

8. ***Причепій, Причепій. — Причепій Є., Причепій Т.*** Вишивка Східного Поділля. Київ, 2007. 341 с.

9. ***Ткачук — Ткачук Т. М.*** Знакові системи Трипільсько-кукутенської культурно- історичної спільності (мальований посуд). Частина перша. Вінниця, 2005. 418 с.

10. ***Ткачук 2014 — Ткачук Т.*** Знак неба/верх — місяць на мальованій кераміці Трипілля-Кукутені. Збірник наукових праць «Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні» Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математии ім. Я. С. Підстригача НАН України. 2014. 767 с.

11. Энеолит — Энеолит СССР. Москва. 1982. 360 с.

12. ***Gimbutas — Gimbutas M.*** The Language of Goddes. N.Y. 2001, 388 S.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. ***Абрамова З. А.*** Древнейшие формы изобразительного творчества (Археологический анализ палеолитического искусства). Ранние формы искусства: сб. статей. Москва, 1972. С. 9–30.

2. ***Амброз А. К.*** Раннеземледельческий культовый символ «ромб с крючками». Советская археология .1966. № 1. С. 14–27.

3. ***Афанасьев А. Н.*** Народные русские сказки: в 3-х кн. Москва, 1992. Кн.1. 239 с.

4. ***Афанасьев А. Н.*** Народные русские сказки: в 3-х кн. Москва, 1992. Кн. 2. 237 с.

5. ***Афанасьев А. Н.*** Народные русские сказки: в 3-х кн. Москва, 1992. Кн. 3. 237 с.

6. ***Булгакова-Ситник Л.*** Подільська народна вишивка. Етнографічний аспект. Львів. 2005. 328 с.

7. ***Бурдо Н. Б.*** Декоративне мистецтво доісторичної епохи : Енеоліт / Н. Б. Бурдо //Історія декоративного мистецтва України: у 5 т. Київ, 2010, Т. І. С. 47–88.

8. ***Бурдо Н. Б.*** Сакральний світ трипільської цивілізації. Енциклопедія трипільської цивілізації: у 2 т. Київ, 2004.Т. 1. С. 285–286.

9. ***Бурдо Н. Б.*** Сабатинівка ІІ. Енциклопедія трипільської цивілізації:у 2 т. Київ, 2004. Т. 2.

10. ***Вернер Э.*** Мифы и легенды Китая. Москва, 2007. 400 с.

11. ***Відейко М.*** Сонце, Місяць і небелівський храм. Збірник наукових праць «Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні». Львів, 2016. 669 с.

12. ***Галич М.*** История доколумбовых цивилизаций. Москва, 1990. 407 с.

13. ***Гилевич Е. В.*** Традиционный орнамент как семиотическая структура: автореф. дис… канд. культурологии. Москва, 2012. 12 с.

14. ***Гимбутас М.*** Цивилизация Великой Богини. Мир древней Европы. Москва 2006. 572 с.

15. ***Годенко-Наконечна О. П.*** Трипільська орнаментика: типологізація, інтерпретація, семантичні, художні та функціональні особливості: дис…
канд. мистецтвознавства (доктора філософії): 26.00.01. Київ, 2017. 295 с.

16. ***Голан А.*** Миф и символ. Москва, 1994. 375 с.

17. ***Грейвс Р***. Белая богиня: историческая грамматика поэтической мифологии. Екатеринбург. У-Фактория, 2007. 656 с.

18. ***Даниленко В. Н.*** Энеолит Украины: этноисторическое исследование. Киев, 1974. 176 с.

19. ***Даниленко В. Н., Шилов Ю.*** А. Космогония первобытного общества. Начала цивилизации. Екатеринбург-Москва, 1999. 376 с.

20. Древние цивилизации. Москва, 1989. 479 с.

21. ***Дунаєвська Л.*** Українська народна проза (казка, легенда): еволюція епічних традицій. Київ, 2009. 303 с.

22. Духовная культура древних обществ на территории Украины. Киев, 1991.121 с.

23. ***Дэвис Хэдленд.*** Мифы и легенды Японии. Москва, 2012. 384 с.

24. ***Жайворонок В. В.*** Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ, 2006. 703 с.

25. ***Евсюков В. В.*** Мифы о мировоздании. Вселення в религиозно-мифологических представлениях. Москва, 1986. 112 с.

26. ***Евсюков В. В.*** Мифы о вселенной. Новосибирск, 1988. 113 с.

27. Енциклопедія Трипільської цивілізації: у 2 т. Київ, 2004. Т.1. Кн. 1, 704 с.

28. Енциклопедія Трипільської цивілізації: у 2 т. Київ, 2004. Т. 1. Кн.2, 319 с.

29. Енциклопедія Трипільської цивілізації: у 2 т. Київ, 2004. Т. 2, 667 с.

30. Египетская мифология. Энциклопедия. Москва, 2004. 592 с.

31. Історія української культури: у 5 т. Київ, 2001. Т. 1

32. Искусство Древнего Востока. Москва, 1968. 453 с.

33. Казки Карпат. Ужгород, 1989. 418 с.

34. ***Кара-Васильєва Т. В.*** Історія української вишивки. Київ, 2008. 464 с.

35. ***Карлеот Х. Е.*** Словарь символов.Москва, 1994. 459 с.

36. ***Кацар М. С.*** Беларускі арнамент. Мінськ, 1996. 208 с.

37. Кельтская мифология. Энциклопедия. Москва, 2002. 640 с.

38. ***Кертин Дж.*** Легенды и мифы Ирландии. Москва. 2008. 223 с.

39. ***Кинжалов Р. В.*** Орел, Кецаль и Крест. Санкт-Петербург, 1991. 192 с.

40. ***Китова С.*** Полотняний літопис України: семантика орнаменту українського рушника. Черкаси, 2003. 224 с.

41. ***Климишин И. А.*** Календарь и хронология. Москва, 1986. 320 с.

42. ***Колум П.*** Боги и герои Севера.Москва, 2010. 192 с.

43. Корейские народне сказки. Москва, 1991. 383 с.

44. ***Косменко А. П.*** Карельское народное искусство. Изобразительное творчество. Петрозаводск, 1977. 128 с.

45. ***Кулидж. О.*** Легенды Севера. Москва, 2002. 223 с.

46. Культура древнего Египта. Москва, 1975. 444 с.

47. Курдские сказки, легенды и предания. Москва, 1989. 623 с.

48. ***Лабачеуская Вольга.*** Повязь часоу: беларускі ручнік: альбом. Мінськ: «Бєларусь», 2009. 296 с.

49 ***Ларичев В. Е.*** Колесо времени. Сонце, Луна и древние люди. Новосибирск, 1986. 175 с.

50. ***Леви Строс К.*** Путь масок. Москва, 2000. 400 с.

51. ***Мамуна Н. В.*** Семь небес древнего мира. Москва, 2000. 352 с.

52. ***Мириманов Б. Г.*** Первобытное и традиционное искусство. Москва-Dresden, 1973. 319 с.

53. Мифы индейцев Южной Америки. Санкт-Петербург, 1994. 320 с.

54. Мифы народов мира: Энциклопедия: в 2 т. Москва, 1998. Т. 1. 671 с.

55. Мифы народов мира: Энциклопедия: в 2 т. Москва, 1998. Т. 2. 719 с.

56. ***Моран Анри де.*** История декоративно-прикладного искусства. Москва, 1982. 578 с.

57. ***Мунчаев Р. М., Мерперт Н. Я.*** Раннеземледельческие поселения северной Месопотамии. Москва, 1981. 320 с.

58. ***Мюллер М.*** Египетская мифология. Москва, 2007. 336 с.

59. На ріках вавілонських. З найдавнішої літератури Шумеру, Вавілону, Палестини. Київ, 1991. 398 с.

60. ***Немировский А. И.*** Мифы и легенды древнего Востока. Москва, 1994. 368 с.

61. ***Овчинников Е. В.*** Розписна кераміка канівської групи Кукутень-Трипілля. Археологія. № 1. 2012. С. 13–26.

62. Памятники древнейшего искусства на территории Молдовы. Кишинев, 1989. 116 с.

63. ***Причепій Є. М.*** Структури й сакральні числа архаїчної символіки та орнаментів (на матеріалах трипільської кераміки та подільських рушників). Збірник наукових праць «Аспекти морфології культури України: генезис, типологія». Київ, 2011. 288 с.

64. ***Причепій, Є. М.*** Богиня-Космос і сімка божеств у первісних міфологічних уявленнях. Київ, 2018. 335 с.

65. ***Причепій Є. М.*** Космос і сюжети чарівної казки в світлі ідей праміфу. Культурологічна думка. 2015, № 8, С. 26–36.

66. ***Причепій Є. М.*** Структурний метод в дослідженні трипільських орнаментів. Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку (Рівне). 2022. № 43.

67. ***Причепій Є. М.*** Богиня-Місяць у восьмичленній структурі орнаментів на мисках Трипілля. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку (Рівне). 2023. № 47. С. 3–12.

68. ***Причепій Є. М.*** Восьмичленні структури орнаментів на мисках та горщиках Трипілля. Збірник наукових праць «Interdisciplinary Cultural and Humanities Review». 2023. Т. 2. № 2.

69. ***Причепій Є. М.*** Богиня Місяць в архаїчній символіці та народних орнаментах. (Про симетричні семи- і тричленні структури.). Культурологічна думка. 2023. № 23.

70. ***Причепій Є. М.*** Місяць, спіралі (змії) і Богиня у трипільських орнаментах. Збірник наукових праць «Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку». Рівне, 2024. Вип. 48. С. 315–326.

71. ***Причепій Є. М.*** Восьми- та семичленні структури трипільських орнаментів та орнаментів подільських рушників. Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур: зб. матеріалів XVII міжнар. наук. конф., м. Острог, 24–25 травня 2024 р.

72. ***Причепій Є. М.*** Семантика трипільського орнаменту «совиний лик». Міжгалузева комунікація в системі функціонування культурних практик. Рівне: РДГУ, 2024. С. 31–45.

73. ***Причепій Є. М.*** Жіночі образи в трипільських орнаментах: проблема семантики. Культурологічна думка. 2024. № 25.

74. ***Пропп В.*** Истоические корни волшебной сказки. Санкт-Петербург, 1996. 336 с.

75. ***Пропп В.*** Морфология волшебной сказки. Москва, 2001. 144 с.

76. ***Роллестон Т.*** Мифы, легенды и предания кельтов. Москва, 2010. 349 с.

77. ***Росовецький С***. Український фольклор у теоретичному висвітленні: підручник. Київ, 2008. 623 с.

78. ***Рыбаков Б. А.*** Язычество древних славян. Москва, 1981. 406 с.

79. ***Селівачов М. Р.*** Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). Київ, 2005. 400 с.

80. ***Семенов В.*** Первобытное искусство. Каменный век. Бронзовый век. Санкт-Петербург, 2008. 592 с.

81. Сказки Восточной Африки «Волшебный цветок». Москва, 1987. 719 с.

82. Сказки ирландские и валлийские. Британские легенды и сказки. Москва, 1993. 204 с.

83. Сказки шотландские и английские. Британские легенды и сказки. Москва, 1993. 65 с.

84. Сказки и мифы народов Чукотки и Камчатки. Москва. 1974. 646 с.

85. Сказки народов Азии. Сказки народов мира: в 3-х т. Москва, 1988. Т. 3, 713 с.

86. ***Смит Р.*** Мифы и легенды австралийских аборигенов. Москва, 2008. 318 с.

87. ***Спенс Л.*** Мифы североамериканских индейцев. Москва, 2006. 336 с.

88. ***Спенс Л.*** Мифы инков и майя. Москва, 2012. 344 с.

89. Старшая Эдда. Древнеисландские песни о богах и героях. Москва-Ленинград, 1963. 118 с.

90. ***Стивен Е. С.*** Мифы и легенды Ирака. Москва, 2008. 310 с.

91. ***Стурлусон Снорри.*** Младшая Эдда. Санкт-Петербург, 2006 (репринт 1970). 144 с.

92. ***Судхин Дхош.*** Легенды и предания древней Индии. Москва, 2009. 157 с.

93. ***Тайлор Э. Б.*** Первобытная культура. Москва, 1989. 573 с.

94. ***Ткачук Т.*** Знакові системи Трипільсько-кукутенської культурно- історичної спільності (мальований посуд). Частина перша. Вінниця, 2005. 418 с.

95. ***Ткачук Т. М.*** Знакові системи Трипільсько-кукутенської культурно- історичної спільності (мальований посуд). Частина друга: Ткачук Т. М., Мельник Я. Г. Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем. Вінниця, 2005. 208 с.

96. ***Ткачук Т. М.*** Історія досліджень змістового значення трипільсько-кукутенської орнаментації. Енциклопедія трипільської цивілізації. Т. 1. Київ, 2004. С. 434–451.

97. ***Ткачук Т.*** Знак неба/верх — місяць на мальованій кераміці Трипілля-Кукутені. Збірник наукових праць «Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні». Львів, 2014. 767 с.

98. ***Топоров В. Н.*** Мировое дерево. Универсальные знакове комплексы. Т. 1. Москва, 2010. 448 с.

99. ***Топоров В. Н.*** Мировое дерево. Универсальные знакове комплексы. Т. 2. Москва, 2010. 496 с.

100. Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні. Львів, 2014. 767 с.

101. Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні, Львів, 2016.

102. Українські народні казки. Київ. 1992. 367 с.

103 Українські народні казки. Вінок з казок. Кн. 1. Казки Гуцульщини. Львів, 2004. 300 с.

104. Українські народні казки. Київ, 1990. 271 с.

105. Українські народні казки, легенди, анекдоти. Київ, 1989. 432 с.

106. ***Фрезер Дж. Дж***. Фольклор в Ветхом завете. Москва, 1986. 509 с.

107. ***Фролов Б. А.*** О чем рассказала сибирская мадонна. Москва, 1981.112 с.

108. ***Хук С.*** Мифология Ближнего Востока. Москва, 2009. 184 с.

109. ***Чмихов М.*** Астрономія в житті первісного суспільства: зб. наук. праць Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні. Львів,2014. 767 с.

110. ***Элиаде М.*** Шаманизм: архаические техники экстаза. Киев, 2000. 480 с.

111. ***Элиаде М.*** История веры и религиозных идей: в 3 т. Т. 1. От каменного века до Элевсинских мистерий. Москва, 2002. 464 с.

112. ***Элиаде М.*** Религии Австралии. Санкт-Петербург, 1998. 319 с.

113. Энеолит СССР. Москва, 1982. 360 с.

114. ***Яковишина Я.*** Мальований орнамент на посудині заліщицької групи трипільської культури: автореф…канд. іст. наук.: 07.00.04. Львів, 2016. 19 с.

115. ***Яковишина Я.*** Розписний орнамент керамічного посуду заліщицької групи Трипілля як історичне джерело. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2012. Вип. 16. С. 123–140.

116. ***Durkheim E.*** Les formes elementares de la vie religious. Paris. 1925.

117. ***Gimbutas M.*** The Language of Goddes. N.Y. 2001. 388 S.

118. ***Pryczepii Ye.*** Seven-membered structure of the moon cycle and the «running spiral» ornament on Trypillian ceramics. Interdisciplinary Cultural and Humanities Review. 2024. Том 3. № 1. С. 6–17.

119. ***Zhelaha D.*** Ornamentation systems of Trypillia culture B I period tableware in the Middle Dniester area: VITA ANTIQUA 10, Prehistoric Networks in Southern and Eastern Europe, 2018. 118–12.

120. https://uk.wikipedia.org/wiki

Наукове видання

Причепій Євген Миколайович

БОГИНЯ-МІСЯЦЬ
В ОРНАМЕНТАХ КЕРАМІКИ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ:
ВСТУП ДО СЕМАНТИКИ ТРИПІЛЬСЬКИХ ОРНАМЕНТІВ

Монографія

Редакційна група
Літературний редактор
Нечипоренко А. Ф.
Художньо-технічне оформлення, реконструкція малюнків та верстка
Загоскіна Н. Ю.

Підписано до друку 7.08.2026 р.. Формат 60×90/16.
Гарнітура Cambria. Ум. друк. арк. 12. Обл.-вид. арк. 13,2.

Інститут культурології Національної академії мистецтв України
б-р Т. Шевченка, 50–52, к. 710, Київ, 01032
Свідоцтво про внесення до Держреєстру ДК №3329 від 09.12.08